

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SOSYOLOJİK BİR KURUM OLARAK DİNLERİN
MUHASEBE SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Sema ÜLKÜ

**Enstitü Ana Bilim Dalı : İşletme
Enstitü Bilim Dalı : Muhasebe ve Finansman**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hilmi KIRLIOĞLU

HAZİRAN-2012

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOSYOLOJİK BİR KURUM OLARAK DİNLERİN
MUHASEBE SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

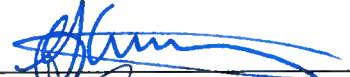

DOKTORA TEZİ

Sema ÜLKÜ

Enstitü Anabilim Dalı : İşletme

Enstitü Bilim Dalı : Muhasebe ve Finansman

Bu tez 25 /06 /2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/ oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr. Hilmi KIRLIOĞLU	Kabul	
Prof.Dr. Selahattin KARABINAR	Kabul	
Prof.Dr. Yılmaz ÖZKAN	Kabul	
Prof.Dr. Vasfi HAFTACI	Kabul	
Prof.Dr Hanifi AYBOĞA	KABUL	

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya diğer bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sema ÜLKÜ

25 Haziran 2012

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın sonuca ulaşmasında bilgisi ve tecrübesi ile yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Hilmi KIRLIOĞLU'na,

Öğrencilik hayatımın başından itibaren emekleri ve önerileri ile katkıları bulunan değerli hocalarıma,

Hem akademik çalışmalarında hem de hayatın diğer alanlarında, bilgi birikimi, tecrübesi, sabırlı ve anlayışlı kişiliği ile desteğini arkamda hissettiğim çalışma arkadaşım ve ağabeyim Yrd. Doç. Dr. Ayhan GÖSTERİT ve ailesine,

Zorlu doktora maratonuna birlikte başladığım ve üzerimde hakları olan arkadaşlarım M. Burak KAHYAOĞLU, Okan GELMEDİ ve Ahmet GÖKGÖZ'e,

Kendime olan inancımın zayıfladığı anlarda varlıklarıyla bana güç veren dostlarım Arş. Gör. Meryem Köse SERDAR, Merve BAYRAK, Elif Nihal SERTÇE, Merve Sena DEĞİRMENCİ, Yasemin CAMCI ve Sevda DURSUN'a,

Bu günlere ulaşmamda en büyük pay sahibi olan, haklarını hiçbir zaman ve hiçbir şekilde ödeyemeyeceğim babam İsmail ÜLKÜ'ye, annem Fatma ÜLKÜ'ye, kardeşlerim Muhammed Mustafa ÜLKÜ ve Ali Fatih ÜLKÜ ile büyük ve güzel ailemin diğer bütün fertlerine teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı tarafından 2008-2012 yılları arasında Yurt İçi Doktora Programı (BİDEB-2211) Bursu ile desteklenmiştir.

Sema ÜLKÜ

25 Haziran 2012

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY.....	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: MUHASEBE BİLİMİ AÇISINDAN EKONOMİK ADAM (HOMO ECONOMICUS) MODELİNİN VE RASYONALİTE KAVRAMININ İNCELENMESİ.....	6
1.1. Homo Economicus ve Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı	7
1.2. Homo Economicus'a Yöneltilen Eleştiriler	8
1.3. Homo Economicus'a Alternatif Olarak Geliştirilen İnsan Modelleri	11
1.4. Muhasebe Açısından Rasyonalite Kavramı	14
1.4.1. Rasyonalizmin (Akılcılık) Tanımı ve Genel Kavramlar	14
1.4.2. Modern Dönem ve Post Modern Dönem Ayrımında Rasyonalitenin Yeri.....	17
1.4.3. Post Modern Dönemde İşletmelerde Yönetim Anlayışı.....	21
1.4.4. Post Modern Dönemde Muhasebe ve Muhasebenin Rasyonaliteye Yaklaşımı.....	25
BÖLÜM 2: MUHASEBENİN DAVRANIŞSAL BOYUTUNU ETKİLEYEN BİR UNSUR OLARAK KÜLTÜR.....	32
2.1. Kültür Tanımı.....	32
2.2. Kültürün Boyutları ve Muhasebe İlişkisi	36
2.3. Kültürün Parçaları	43
BÖLÜM 3: KÜLTÜREL BİR UNSUR OLARAK DİN KAVRAMI VE DİNLERİN EKONOMİK HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	47
3.1. Kültürel Bir Unsur Olarak Din Kavramı.....	47
3.2. Dinler Ekseninde Ekonomik Hayat.....	50
3.2.1. Yahudi Toplumunda Ekonomik Hayat.....	51
3.2.2. Hıristiyanlık'ta Ekonomik Hayat.....	56

3.2.3. İslamiyet ve Ekonomik Hayat.....	63
3.2.4. Asya Dinleri ve Ekonomik Hayat	83
BÖLÜM 4: MUHASEBE DİSİPLİNİNİN OLUŞUMUNDA DİNİ PRENSİPLERİN ETKİSİ	91
4.1. Yahudilik ve Muhasebe	93
4.2. Hıristiyanlık'ta Muhasebe.....	95
4.3. İslamiyet ve Muhasebe.....	100
4.4. Asya Dinleri ve Muhasebe	107
4.5. Üç Semavi Din ile Asya Dinlerinin Kültür ve Muhasebe Açısından Karşılaştırılması	112
4.6. Muhasebe Bilimi ve Dinlerin Ortak Aksiyomları.....	117
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	139
KAYNAKÇA	145
ÖZGEÇMİŞ.....	163

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** Kültür, Sosyal Değerler ve Muhasebe Alt Kültürü37
- Şekil 2:** Hofstede'in Kültürel Boyutlarının Muhasebe Değerleri ile İlişkisi.....42

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İslam'daki Etik Prensiplerinden ve İşletme Uygulamalarından Bazı Örnekler.....	74
Tablo 2: Batı ve İslam Din Anlayışında Muhasebe Uygulamaları	107

Tezin Başlığı: Sosyolojik Bir Kurum Olarak Dinlerin Muhasebe Sistemleri Üzerindeki Etkileri	
Tezin Yazarı: Sema ÜLKÜ	Danışman: Prof. Dr. Hilmi KIRLIOĞLU
Kabul Tarihi: 25/06/ 2012	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 163 (tez)
Anabilimdalı: İşletme	Bilim Dalı: Muhasebe ve Finansman
<p>İşletmeler, sürekli büyüyen ve karmaşıklaşan yapıları dikkate alındığında idare edilmeleri gün geçtikçe zorlaşan, yoğun rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek için güncel bilgilere ihtiyaç duyan organizasyonlardır. İşletmelerin sürekliliğini ve faaliyetlerinin aksamadan gerçekleşmesini sağlamak için ihtiyaç duydukları bu bilgiler, muhasebe verileri tarafından karşılanmaktadır. Muhasebe verileri sayesinde işletmeler, kendi bünyelerinde ve dış çevrelerinde olan biteni izleyebilirler, durum tespiti yapabilirler, risklere karşı önlem alabilirler ve geleceklerini programlayabilirler. Bu bağlamda işletmelerin elde ettikleri muhasebe verileri ne kadar doğru ve güvenilir ise, işletmelerin yönetim kademelerindeki kişilerin işletme için çizeceği rotanın takip edilebilmesi de o derece mümkün olacaktır. Muhasebe verileri ilk bakışta sayısal değerlerden oluşan mekanik bir kaç tablodan ibaret gibi görülebilir. Fakat mevcut sayısal değerleri bir araya getirenler ve bu değerler ışığında analizler yapacak olanlar bireylerdir. Bireylerin içinde buldukları kültürel yapı onların oluşturdukları muhasebe verilerini veya muhasebe verileri ışığında aldıkları kararları etkileyecektir. Kültürü oluşturan pek çok unsur vardır, din de bunlardan biridir. Kültürel bir unsur olan din sosyolojik kurumlar içinde sınıflandırılmaktadır ve toplumun yapısını şekillendirmektedir. En önemli toplumsal ilişki biçimlerinden biri olan ekonominin din kavramından etkilenmediğini düşünmek yanlış olacaktır. Ekonomik aktörlerden olan işletmelerin dili olarak kabul edilen muhasebe disiplininin de dinlerden etkilenmiş olacağı açıktır. Bu çalışmada semavi dinlerin ve Asya dinleri olarak adlandırılan beşeri kaynaklı öğretilerin muhasebe disiplininin oluşumuna muhtemel etkileri ortaya konmuştur.</p>	
Anahtar kelimeler: Muhasebe, Kültür, Din	

Title Of The Thesis: The Effects Of Religions As A Sociological Institution On Accountance Systems

Author: Sema ÜLKÜ

Supervisor: Prof. Dr. Hilmi KIRLIOĞLU

Date: 25/06/2012

Nu. of pages: x (pre text) + 163 (main body)

Department: Business Administration **Subfield:** Accounting and Finance

Enterprises are the organizations which require actual information in order to maintain their existence in this constantly growing, getting difficult to manage their complex structure and extensively competition environment. These information; required in order to maintain enterprises' consistency and their actions, are fulfilled by accountancy data. Through accountancy data enterprises can monitor incidents that happen in their inner structure and outer environment, can make assessments, can take precautions against risks and program their future. In this context if the accountancy data is accurate and reliable, the enterprises' managers can monitor the route they track for the enterprise. Accountancy data may be seen as mechanical charts that are consisted of numbers at first, but on the other hand individuals are the ones who gather these numerous values and make analysis in the light of these data. The cultural structures of these individuals will affect the data that they form and their decisions they make through these data. There are a lot of elements that form culture. And religion is one of them. Religion as a cultural element is classified within sociological institutions and form society's structure. It would be inaccurate to think that economy, one of the most important sociological relationships, would not be affected by religion. Accountancy discipline which is accepted as economical actor, enterprises' language is also affected by religions. In this study the possible effects of Abrahamic religions and human oriented Asian religions on accountancy discipline's formation is studied.

Keywords: Accounting, Culture, Religion

GİRİŞ

İşletmeler, günümüz dünyasında mal ve hizmet üretimindeki payları sebebiyle önemli ekonomik aktörler olarak yerlerini almaktadırlar. Kurulmalarındaki nihai amaç kar sağlamaktır ve bu durum pek çok kişi ya da kurumun işletmeler üzerinde hak iddia etmesine ve işletmenin işleyişi bakımından söz sahibi olmayı istemesine neden olmaktadır. Sadece karın maksimize edilmesi değil, aynı zamanda bu karın toplumsal hedeflere uygun politikalar çerçevesinde kullanılması da önem taşımaktadır. Hem ekonomik hem de sosyal ve ekolojik çevresiyle etkileşim içinde olan işletmenin paydaşları arasında doğacak çatışmaların önlenmesi ve söz konusu menfaat sahipleri arasındaki dengenin kurulabilmesi için muhasebe disiplinine büyük iş düşmektedir.

Muhasebe, işletmeler için mali sonuçlar meydana getiren olay ve işlemlere ait verileri, parasal tutarlar ve gerektiğinde diğer sayısal veriler halinde toplaması; söz konusu verileri işletmenin ilgili taraflarının ihtiyaç ve amaçlarını göz önünde bulundurarak kayıt altına alması, sınıflandırması ve analiz yoluyla işlemesi; elde ettiği sonuçları, çoğunluğu dönemsel olarak düzenlenen özetleyici raporlar halinde sunan sistematik bir bilgi sağlama düzeni olması sebebiyle vazgeçilmez bir unsurdur.

Bireyin bilgisi, inancı, hisleri ve dünya görüşü onda bir takım düşüncelerin oluşmasına olanak vermekte ve bu olanak onda bir takım davranış kalıplarının oluşmasına neden olmaktadır. Bu kalıplar da, muhasebenin sağlamış olduğu bilgileri analiz etmede, yorumlamada ve çıkan sonucun uygulanmasında bütün şiddetiyle kendini göstermektedir.

Muhasebe söz konusu fonksiyonları sayesinde paydaşların hesaplaşmasına katkı sağlamaktadır. Hesaplaşma yoluyla mülkiyetin adil bir biçimde paylaşılması da muhasebenin temel aksiyomudur.

Muhasebe yoluyla insanlar arasındaki adaletin sağlanması kavramı insanın içinde yaşadığı kültürden bağımsız düşünülememektedir. Çünkü hem işletmeler hem de muhasebe disiplini açık sistem yaklaşımının bir gereği olarak içinde buldukları toplumsal yapının izlerini bünyelerinde barındırmaktadır. Toplumsal yapıyı şekillendiren her türlü olgu işletmelerin hem maddi unsurlarını hem de maddi olmayan unsurlarını oluşturmaktadır. Toplumun yaşama biçiminden iş yapma anlayışına kadar

hayatın her alanında belirleyici bir rolü olan kültür, işletmelerin hem yöneticileri hem de çalışanları açısından büyük önem arz etmektedir. Ortak bir kültürün ya da farklı kültürlerin şekillendirdiği bireylerden oluşan işletmelerde hem yönetsel hem de teknik anlamda pek çok farklılık gözlenmesi muhtemeldir. Bununla birlikte işletmelerin dili olarak kabul edilen muhasebenin de toplumsal yapıyı oluşturan kültürden etkilenmesi beklenmektedir. Toplumun kültürel özelliklerinin muhasebe uygulamalarına yansımaları konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Buna göre toplumsal özelliklerin muhasebeden beklentileri ve muhasebe verilerinin ortaya konma biçimlerini şekillendirdiği görülmüştür.

Bununla birlikte, kültürün maddi ve manevi pek çok alt bileşeni bulunmaktadır. Din, insanların davranışlarını şekillendiren diğer bütün kültürel öğeler gibi önemli bir unsur olarak görülmektedir ve genel anlamda insanların yaşam biçimi olarak ifade edilmektedir. Özelde bireye genelde ise bireyin içinde yaşadığı topluma hitap etmeleri sebebiyle dinlerin gündelik hayatta karşılaşılan bütün sosyal olaylar ile etkileşim halinde olduğu kabul edilmektedir. Bu sosyal olaylardan biri de ekonomik ilişkilere dir. Toplumun kendi varlığını sürdürebilmek için kullandığı en önemli işlevlerden biri olan ekonomi dini kurallardan etkilenmekte ve dini yaşayış üzerinde etkili olmaktadır. Karşılıklı bir ilişkiye sahip olan din ve ekonomi, sosyal bilimler çerçevesinde birlikte ele alınmaları gereken önemli iki kavramdır.

Bu bağlamda din ve muhasebe arasındaki ilişkinin de incelenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Çevresiyle sürekli etkileşim içinde olan muhasebenin sosyolojik bir çevresel faktör olan dinden etkilenmemiş olması mümkün değildir. Kelime kökeni bakımından hesaplaşma anlamına gelen din ile işletmenin paydaşları arasındaki hesaplaşmanın aracı olarak görülen muhasebe kavramının birbiriyle iç içe geçmiş olduğu ve dini kurallar ile hayatına yön veren bireylerin ekonomik paylaşımında da dini gözeteyeceği açıktır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı sosyolojik bir kurum olarak kabul edilen dinlerin muhasebe disiplininin oluşturulması ve gelişimi üzerindeki muhtemel etkileri ortaya koymaktır. Muhasebe ve kültür alanında hem dünya çapında hem de Türkiye’de çeşitli çalışmalar

yapılmıştır. Kültürel bir öge olarak din bağlamında ise dünyada yapılmış çalışmalara rastlanmıştır fakat Türkiye’de din ve muhasebe ilişkisi üzerine yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye ölçeğinde benzer bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması, bu çalışmayı literatüre yapacağı katkı açısından önemli hale getirmektedir. Ayrıca bu alanda daha sonra yapılacak olan çalışmalar için ilham kaynağı olacağına inanılmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma oluşturulurken disiplinler arası bir literatür taraması yapılmıştır. Sosyoloji, ilahiyat, muhasebe ve dil bilim kaynakları kullanılarak teorik temelde yapılmış bu çalışmada muhasebe sisteminin insanlar tarafından kavranabilmesi için kullanılan dili oluşturan kelimelerin hem muhasebede hem de dini kaynaklarda benzer anlamlara karşılık geldiği ortaya konmuştur. Bu yolla muhasebenin temel aksiyomu ile dinlerin insan hayatında teşkil ettiği yerin aynı kaynaktan doğduğu ifade edilmiştir.

Çalışmanın Kısıtları

Disiplinler arası bir inceleme sonucunda oluşturulan bu çalışmanın en önemli kısıtı, ilahî kaynakların ve beşeri öğretilerin kutsal metinlerinin orijinal dilleri ile incelenememiş olmasıdır. İbranice, Aramice ve Arapça orijinallerinden yapılan Türkçe ve İngilizce çeviriler ile tefsirler Kitab-ı Mukaddes, Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i şerifler için kullanılmıştır. Asya dinleri için de konu ile ilgili daha önce yapılan bilimsel çalışmalardan faydalanılmıştır.

Bunun dışında çalışmanın din gibi hassas bir olguya dayanması herhangi bir ampirik çalışma yapılmasını zorlaştırmıştır. Muhasebe verilerini oluşturan veya oluşturulan verilere bakarak işletmelerinin geleceklerini planlayan bireylerin dinî inançlarına yönelik soruların sorulması sonucu karşılaşılabilecek muhtemel olumsuzluklar göz önüne alınarak teorik bir çerçeve çizilmesi uygun bulunmuştur.

Çalışmanın Bölümleri

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle ekonomik hayata yön verdiğiğine inanılan ve Neo-klasik iktisadın temelini oluşturan Homo Economicus kavramı ile makro iktisadın konusu olan ve rasyonalitenin firmaların karar mekanizmalarını doğrudan etkilediğini varsayan Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı incelenmiştir. Sonra, başta iktisadi ekoller

olmak üzere çeşitli sosyal bilim dallarının insan kavramına yaklaşımlarına ve Homo Economicus' a yapılan eleştirilere değinilmiştir. Homo Economicus kavramı doğrultusunda insanın mutlak akılla ne derece doğru karar verebileceği ve diğer insan modellerinin kişilerin karar alma süreçlerinde kullandıkları içsel ve dışsal faktörleri ne kadar karşılayabilecekleri muhasebe bilimi çerçevesinde tartışılmıştır. Rasyonalite kavramı ve kavramın ortaya çıkışına sebep olan düşünürlerin görüşlerine yer verilen son kısımda, rasyonalitenin yaşadığımız post modern dünyadaki yeri, hem toplumsal hem de ekonomik bağlamda ele alınmıştır. Muhasebe biliminin post modernizmden ne derecede etkilendiği rasyonalite kavramı özelinde incelenmeye çalışılıp, post modernizmin karar alıcıların bireysel özelliklerine yaptığı vurgu sebebiyle muhasebe biliminde değişmesi muhtemel unsurlara yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde çok sayıda boyutu ve değeri içinde barındıran kültür kavramı ele alınmıştır. Öncelikle kültürün tanımı yapılmış ve kültürü oluşturan faktörlere değinilmiştir. Toplumsal hayat içindeki en önemli ekonomik aktörlerden biri olarak işletmelerin ve işletmelere ait bir dil olarak görülen muhasebenin kültürden etkilenip etkilenmediği konu ile ilgili geçmişte yapılan araştırmalar bağlamında tartışılmıştır

Çalışmanın üçüncü bölümünde kültürel bir kavram olarak din tanımlanmış ve toplumsal hayattaki etkinliğinden bahsedilmiştir. Ekonomik olaylar ve aktörler karşısında dinin konumlandığı yer ve söz konusu unsurlarla etkileşimine değinilmiştir. Üç semavi din olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile Asya dinleri olarak da ifade edilen beşeri kaynaklı öğretilerin, yer buldukları toplumlardaki ekonomik faaliyetlere ne ölçüde rehberlik ettiği ve bu faaliyetlerin söz konusu dinler ve öğretiler üzerindeki etkileri anlatılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümü muhasebenin yargılama rolü bu bağlamda dinsel inanıştaki hesap verebilme ve yargılanma kavramlarıyla da birebir örtüşür durumda olduğu dikkate alınarak oluşturulmuştur. Üç semavi din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile Asya dinleri olarak da ifade edilen beşeri kaynaklı bazı dinler ve muhasebe arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Söz konusu dinlerin yaygın oldukları coğrafyalarda yaşayanların muhasebe bilimine bakış açısı ve muhasebe uygulamalarının dayandığı kuralları şekillendiren zihnî yapı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte

ekonomik hayatın dili olarak kabul edilen muhasebenin bu etkileşimde ne ölçüde pay sahibi olduğunu ve muhasebe pratiğinin dini kuralları ne kadar yansıttığını ortaya koymanın muhasebe alanında yapılacak disiplinler arası başka çalışmalar için ilham kaynağı olacağına inanılmaktadır.

BÖLÜM I: MUHASEBE BİLİMİ AÇICINDAN EKONOMİK ADAM (HOMO ECONOMICUS) MODELİNİN VE RASYONALİTE KAVRAMININ MUHASEBE İNCELENMESİ

İşletmeler, sürekli büyüyen ve karmaşıklaşan yapıları dikkate alındığında idare edilmeleri gün geçtikçe zorlaşan, yoğun rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek için güncel bilgilere ihtiyaç duyan ve elde ettikleri bilgilerle adeta nefes alıp veren organizmalardır. İşletmelerin sürekliliğini ve faaliyetlerinin aksamadan gerçekleşmesini sağlamak için ihtiyaç duydukları bu bilgiler, muhasebe verileri tarafından karşılanmaktadır. Muhasebe verileri sayesinde işletmeler, kendi bünyelerinde ve dış çevrelerinde olan biteni izleyebilirler, durum tespiti yapabilirler, risklere karşı önlem alabilirler ve geleceklerini programlayabilirler. Bu bağlamda işletmelerin elde ettikleri muhasebe verileri ne kadar doğru ve güvenilir ise, işletmelerin yönetim kademelerindeki kişilerin işletme için çizeceği rotanın takip edilebilmesi de o derece mümkün olacaktır. Muhasebe verileri ilk bakışta sayısal değerlerden oluşan mekanik bir kaç tablodan ibaret gibi görülebilir. Fakat mevcut sayısal değerleri bir araya getirenler ve bu değerler ışığında analizler yapacak olanlar bireylerdir. Başka bir deyişle, muhasebe verileri sayılarla ifade edilmesine karşın, bu değerlere bakarak karar veren işletme yöneticileri veya bu verileri işletme yönetimine sağlayan muhasebe bölümü çalışanları insanlardır.

Bu bölümde, öncelikle ekonomik hayata yön verdiği inanan ve Neo-klasik iktisadın temelini oluşturan Homo Economicus kavramı ile makro iktisadın konusu olan ve rasyonalitenin firmaların karar mekanizmalarını doğrudan etkilediğini varsayan Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı incelenmiştir. Daha sonra, başta iktisadi ekoller olmak üzere çeşitli sosyal bilim dallarının insan kavramına yaklaşımlarına ve Homo Economicus' a yapılan eleştirilere değinilmiştir. Homo Economicus kavramı doğrultusunda insanın mutlak akılla ne derece doğru karar verebileceği ve diğer insan modellerinin kişilerin karar alma süreçlerinde kullandıkları içsel ve dışsal faktörleri ne kadar karşılayabilecekleri muhasebe bilimi çerçevesinde tartışılmıştır. Rasyonalite kavramı ve kavramın ortaya çıkışına sebep olan düşünürlerin görüşlerine yer verilen son kısımda, rasyonalitenin yaşadığımız post modern dünyadaki yeri, hem toplumsal hem

de ekonomik bağlamda ele alınmıştır. Muhasebe biliminin post modernizmden ne derecede etkilendiği rasyonalite kavramı özelinde incelenmeye çalışılıp, post modernizmin karar alıcıların bireysel özelliklerine yaptığı vurgu sebebiyle muhasebe biliminde değişmesi muhtemel unsurlara yer verilmiştir.

1.1. Homo Economicus Kavramı ve Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı

Homo Economicus, kavram olarak ilk defa 19. yüzyılda ortaya atılmıştır. Bu döneme hâkim olan iktisadi düşünce akımı Neo-klasik iktisattır. Daha önce de Adam Smith tarafından benzer özellikler taşıyan bir ekonomik adam modeli oluşturulmuştur fakat Neo-klasik iktisat dönemindeki kadar etkili olmamıştır. Neo-klasik iktisadın temel kavramları arasında “birey” ve “faydayı en üst düzeye çıkarma” ön plandadır. Bu iki unsur Homo Economicus olarak adlandırılan insan figürünün tanımlayıcılarıdır. Bir başka deyişle Homo Economicus, “faydasını maksimize etmek için bireysel çıkarları peşinde koşan insan” olarak ifade edilebilir (İşgüden ve Köne, 2002: 99). Kendi çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan insanın sonsuz ihtiyaçları ile elde edebileceği sınırlı kaynaklar arasında kurması gereken optimal denge ise iktisat biliminin konusu olarak tanımlanmaktadır.

İşgüden ve Köne (2002: 98)'ye göre 19. Yüzyıl, dönem itibariyle insanların doğadaki düzenli ve kendiliğinden oluşları gözlemleyebildikleri, zaman, mekân veya insandan bağımsız olarak yasalar keşfettikleri bir çağdır. Böyle bir bakış açısının hâkim olduğu bilim dünyası (başta doğa bilimleri olmak üzere) bilimsel bilgiye unsurlar arasındaki düzenli ve doğrusal ilişkilerin gözlemlenmesi ile ulaşılabileceğini savunmaktadır. Özellikle fizik biliminin ortaya koyduğu keşifler, dönemin iktisatçılarının bakış açısını da etkilemiştir. Neo-klasik iktisatta fizikçi, mühendis ve matematikçi iktisatçıların baskın olduğu görülmektedir (Eren, 2009: 3). Neo-klasik iktisatçılar, dönemin fizik biliminin ulaştığı kesinlik, saygınlık ve açıklayıcılık düzeyine ulaşabilmek adına insanların ekonomik hayatında tıpkı fizik kurallarında olduğu gibi evrensel geçerliliğe sahip davranış kalıplarının bulunması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu davranış kalıplarının şekil bulduğu insan tipi de Homo Economicus olarak adlandırılmıştır. Homo Economicus her şart altında rasyoneldir, faydasını maksimize edecek en doğru yolu bulur, faydasını maksimize etmek için bencilce davranması son derece normaldir ve çevresinden bağımsız olarak hareket eder (Eren, 2009: 5).

Rasyonel beklentiler yaklaşımı, 1961 yılının başlarında John Fraser Muth tarafından uyarlanmış bekleyiş teorisine alternatif olarak sunulmuştur. Uyarlanmış bekleyiş teorisinde, gelecekteki herhangi bir ekonomik değişme önceki yıllarda gerçekleşen gelişmelerden bağımsız olarak ele alınamaz. Örneğin herhangi bir ekonomik değer fiyat seviyesi önceki dönemlerdeki fiyat seviyesine göre belirlenir. Rasyonel beklentiler, gelecek olayların önceden belirlenebilmesini ve kişilerin beklentilerine uygun ekonomik tedbirler alabilmesini sağlamaktadır. Rasyonel beklentiler yaklaşımına göre;

- Bütün ekonomik birimler doğru modeli ve onun parametrelerini bilirler.
- Fertler politikacıların bütün reaksiyonlarını hesaba katarlar.
- Bir tahmine varabilmek için ekonomik model çerçevesi içindeki bütün bilgileri elde eder ve kullanırlar (Akdiş, 1992: 2).

Rasyonel beklentiler yaklaşımı, homo economicus modeliyle aynı temel varsayımlara dayanmaktadır ve birbirini destekleyen kavramlardır. Buğra (2008) tarafından bildirildiğine göre rasyonalite yaklaşımı, kişilerin faydalarını maksimize edebilmek için, mevcut seçenekler arasından en uygununun hangisi olduğunu tam olarak bildiklerini öne sürmektedir. Bireylerin gelecek hakkında hatasız tahmin yapabileceği ve bu tahminler doğrultusunda ekonomik hayatlarına yön verebilecekleri varsayımı “belirsizlik” denen olguyu tamamen ortadan kaldırmaktadır. Genel olarak, gelecekteki olayların olası sonuçlarının bilinmesiyle birlikte bu olayların gerçekleşme olasılıklarının herhangi bir nedenle bilinmemesi olarak ifade edilebilen belirsizlik bireylerin karar alırken karşılaştıkları en önemli olgulardan biridir (Alada, 2000: 11). Belirsizlik, farklı seviyelerde de olsa her koşulda mevcuttur. Nitekim öngörülemeyen ve yıkıcı etkileri olan olayların, sanıldığı aksine çok sık yaşandığı bildirilmektedir (Taleb, 2007). Neo-klasik dönem iktisatçılarının belirsizliğin olmadığını varsaymalarındaki en önemli etken, yukarıda da bahsedildiği gibi, ekonomi ve diğer sosyal bilimlerin doğa bilimleriyle aynı yöntemleri kullanabilmesinin mümkün olduğu yanılgısıdır.

1.2. Homo Economicus’ a Yöneltilen Eleştiriler

Herhangi bir bilim dalının dünyaya bakışı, içinde bulunduğu dönem itibariyle mevcut olan inançlardan ve diğer disiplinlerin ortaya koyduğu buluşlardan kuşkusuz etkilenmektedir (Buğra, 2008). Fakat günümüz dünyasında doğa bilimleri bile kendini

yenileyip farklı teoriler geliştirirken, konusu insan davranışları olan sosyal bilimlerin yerinde sayması kabul edilebilir değildir. Özellikle son yıllarda sosyal bilimlerin, doğa bilimleriyle aynı metotları kullanarak gerçekliklerini açıklamasının mümkün olmadığı ve sosyal bilimlerin kendine has metotlar geliştirmesi gerektiği görüşü sosyal bilimciler arasında yaygın olarak kabul edilmekte ve sosyal bilimler alanında yeni yöntemlerin geliştirilebilmesi için disiplinler arası çalışmaların yapılmasının önemi vurgulanmaktadır (Baç, 2008: 3).

Sosyal bilimlerin konusu daha önce de değinildiği gibi insan davranışlarıdır. Farklı disiplinlerin insana bakış açısı kendi perspektifleri doğrultusunda olmaktadır. Disiplinler arası bir bakış açısı geliştirilmediği takdirde ortaya konulan insan tanımları, Homo Economicus'ta olduğu gibi hep bir yönüyle eksik kalacaktır. Çünkü insan davranışlarını etkileyen sayısız unsur bulunmaktadır. Bütün bu unsurlar dikkate alınmadan insanların hangi şartlar altında ne gibi tepkiler verebileceği hakkında fikir yürütmek çok sağlıklı olmayacaktır. Ayrıca ifade edildiği gibi belirsizlik, her koşulda mümkündür. Söz konusu insan olduğunda ise doğa bilimlerinde olduğu gibi mutlak rakamlarla sonuca ulaşmak mümkün değildir. Doğa bilimleri canlıların düşünmeyen kısmıyla ilgilenmektedir (Durusoy, 2008: 6).

Aktörü düşünen bir canlı (insan) olan ekonomi ilişkisi de, ancak kendisinin de içinde bulunduğu diğer toplumsal olaylardan soyutlanmaksızın, parçası olduğu bütünün temel yapılarıyla koordineli bir biçimde incelenebilir.

Neo-klasik teorinin varsayımı olan Homo Economicus' un gerçek hayatta belirli şartlar altında geçerli olup olmadığına dair çeşitli araştırmalar ve Homo Economicus kavramına yöneltilen eleştiriler mevcuttur. Neo-klasik iktisadın ortaya koyduğu Homo Economicus kavramına genel olarak yöneltilen eleştiriler şu şeklide birbirini takip eden sorunlar olarak da gösterilebilir (Şimşek ve Cicioğlu: 2006, 25):

- Gerekli soyutlama ve modellemenin yapılabilmesi için doğa bilimleri özellikle matematik ve fizik yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

- Kullanılan matematiksel modellerin ağırlığı sebebiyle iktisadi durumun kendisi açıklanamamış, daha ziyade modelin tutarlılığının sağlanmasına enerji harcanmıştır.
- Bu süreç ortaya konulan birey tipinin, gerçek dünyadan uzaklaşmasına ve hayali bir dünyanın ekonomik aktörü olmasına sebep olmuştur.

Günlük hayatta karşılaşmamızın mümkün olmadığı, toplumsal yapıya tamamen zıt olan durumlar iktisat kuramı için olağan sayılan varsayımlardır. Örneğin tam rekabet piyasası varsayımı, hiçbir ekonomik düzende gerçekleşmeyecek bir ütopya olmasına rağmen matematiksel modellemeye yatkınlığı, basitleştirici etkisi ve kuramın kendi içindeki tutarlılığını sağlaması sebebiyle iktisat öğretiminde hala kullanılmaktadır (Baç, 2008: 17-18).

Neo-klasik iktisat perspektifinin iki ana özelliği olan faydacı yaklaşım ve rasyonalite varsayımı mekanik ve aşırı derecede basite indirgeyicidir. Bu durum, bu alanda çalışan teorisyenler için matematiksel yöntemlerin kullanılabilmesi ve çıkarımların birbirleriyle tutarlı olması gibi sonuçlar doğursa da iktisadi bir sosyal bilim olmaktan çok bir doğa bilimi kimliğine büründürmektedir. Konusu basitçe insanın ekonomik olaylar karşısındaki davranışları olarak ifade edilebilecek bir bilim dalının sosyal bilimler çatısından uzaklaşması, insan davranışlarını inceleyen sosyoloji ve psikoloji gibi diğer sosyal bilimleri de iktisadi analizlerin dışına itmektir (Çalık ve Düzü, 2009: 3).

Bir sosyal bilim olan iktisatta çok sayıda sayısallaştırılamayacak unsur bulunmaktadır ve sayısallaştırılabilenlerin iktisadın sınırları içinde kalması diğerlerinin ise iktisat alanından dışlanması iktisadi bakış açısını kısırlaştırmaktadır (Evranoş, 2005: 26). Bu durumda iktisat, otistik bilim olarak da ifade edilen, toplumla ilişkisi olmayan, topluma yabancı, toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkiyi gerçek gereksinimlere göre değil de güçlünün çıkarları doğrultusunda irdeleyen görüntüsel bir bilim kimliğine bürünmektedir (Önder, 2001: 12).

İktisat bazı araştırmacılar tarafından, otistik bir bilim olarak gerçek dünya ile bağ kuramamak ve gerçeklerden çok hayali bir dünyayı tercih etmek şeklinde tanımlanmaktadır (Atik, 2009: 7).

Konu üzerine kafa yoran pek çok düşünürün vardığı ortak nokta, düşünce alışkanlıkları ile davranan insanın tanımlanması gerektiği ve bu suretle iktisadın daha doyurucu hale geleceğidir. Böylece kişiler iktisadın içine düştüğü, bireyi hayatın bütünlüğünden, özellikle de düşünce alışkanlıklarından soyutlayarak rasyonel insan tipolojisine ulaştığı yönündeki yanlış inançtan kurtulacaktır (Kızılkaya, 2003: 90).

Birey, Neo-klasik iktisadın öngördüğü gibi tek tip bir yapıdan oluşmaz. Aksine değer yargılarıyla, yaşıyla, cinsiyetiyle, politik görüşüyle, etnik kimliğiyle ve dini inançlarıyla şekillenen toplumsal bir varlıktır (Kuhn, 1970: 78).

Bütün bu eleştirilerin varmak istediği nokta, insanın bir makine gibi önceden belirlenmiş şartlar altında, tutarlı olarak en rasyonel seçeneği seçemeyeceğidir. Bunun sebebi olarak da insan psikolojisinin karmaşıklığı ve değişken davranışları gösterilmektedir. Edward M. Saunders tarafından 1993 yılında yapılan bir araştırma, New York şehrinin hava durumunun New York borsasındaki hisse senedi fiyatlarını etkilediğini ortaya koymuştur. Araştırmanın ampirik çalışmasının verdiği bulgulara göre, bulutlu günlerde borsadaki fiyatlar daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Araştırmacıya göre bu durum kapalı havaların bireylerin ruh halini negatif yönde etkilemesi ve bireylerin hislerinin de verdikleri kararları aynı doğrultuda yönlendirmesidir. Bu çalışmadan elde edilen veriler bireylerin karar verirken tamamen ekonomik verileri temel aldıkları varsayımına karşı çıkmaktadır (Çalık ve Düzü, 2009: 4-5).

1.3. Homo Economicus' a Alternatif Olarak Geliştirilen İnsan Modelleri

İktisadın sosyal bilimlerden uzaklaşıp daha ziyade nicel bir bilim haline gelmesi pek çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. Eleştiriler daha çok Neo-klasik iktisadın temel varsayımları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Nobel Ekonomi ödülünü 2002 yılında alan psikolog Daniel Kahneman, insan yapılarının ve psikolojik sezgilerinin karar alma sürecinde oldukça etkin olduğunu ve rasyonel düşüncenin yerini aldığını ifade etmektedir (Usul, 2007: 6). Kahneman, Tvesky ile birlikte yaptığı çalışmada, insanların risk karşısında rasyonellikten uzaklaştığını ve rasyonel olarak ifade edilen ekonomi dünyasının aslında psikolojiden,

zihinsellikten ve belirsizlikten uzak olmadığını ortaya koymuştur (Kahneman ve Tvesky, 1979: 290). Bu çalışmayla ortaya çıkan insan modeli, rasyonalite varsayımıyla hareket eden Homo Economicus ile çelişmiştir.

İnsan davranışları üzerinde çalışan pek çok sosyal bilimcinin ortaya koyduğu bulgular, Homo Economicus' un bir ütopyadan ibaret olduğunu göstermektedir. Bu durumda yeni bir insan modeline ihtiyaç duyan sosyal bilimciler çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

Sosyoloji bilimi, sosyolojik adam Homo Sociologicus modelini ortaya atmıştır. Ekonomik adam modelinden farklı olarak, bağımsız bireysel çıkarların yerine kültürel değerlerle yönlendirilen Homo Sogiologicus 1990 yılında Hirsch ve Friedman tarafından oluşturulmuştur (Özsoy, 2009: 182). Kültürel değerlerin davranışlarına yön verdiği Homo Sogiologicus da bireysel çıkarları göz ardı etmesi sebebiyle eleştiriye açık durumdadır.

Bunun dışında, farklı iktisadi ekollerin ortaya attığı insan modelleri bulunmaktadır. Kurumsal İktisat Okulu Kurumsal Ekonomik Adam (Homo Institutional Economicus), Sosyal Ekonomi Sosyal Ekonomik Adam (Homo Socio-economicus) ve Hümanist Ekonomi Hümanist Ekonomik Adam (Homo Humanistic Economicus) modelini ortaya atmıştır (Özsoy, 2009: 182).

Ayrıca insanın makine çağında oluşturduğu alışkanlıkların bir süre sonra bireylerde rasyonellik yaratacağını savunan görüşler de mevcuttur. Veblen'in "Homo Duplex" olarak isimlendirdiği insan modeli rasyonelliği tamamen reddetmez. Fakat Homo Economicus modelinin eksik bıraktığı kısımların, çalışanın maddi olgular ve neden-sonuç bağlamında düşünme alışkanlığı kazanmasıyla aşılabileceğini savunmaktadır. Makine çağında yaşayan insanın hem el işçiliği döneminin olumlu özelliklerine hem de barbar dönemin yıkıcılığına sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu düalist düşünce çizgisinde, insanın yıkıcı özelliklerinin modernizm kavramı çerçevesinde terbiye edileceği, eğitilmiş insanın daha iyi bir toplumsal yapı kurabileceği öngörülmektedir (Kızılkaya, 2003: 95).

Bütün alternatif insan modelleri, bireysel ve toplumsal sorumluluklar arasında denge kurmayı hedeflemektedir. Fakat sosyal kaygıları ve değerleri ön plana çıkartırken,

bireysel çıkarları göz ardı etmeleri bu alternatiflere de mutlak geçerlilik kazandıramamaktadır. Özsoy (2009: 185) tarafından da belirtildiği gibi:

“Her düşünce okulu insan bulmacasında önemli bir boşluk doldurmakla birlikte bünyesinde kabulü kabil olmayan bazı yargıları da barındırabilir. Bundan dolayı, herhangi bir düşünce okulu ne tamamıyla reddedilebilir ne de tamamıyla kabul edilebilir.”

Özsoy (2009:185) tarafından ortaya konulan “Toplum Adamı” (Homo Societius) ise diğer bütün ekollerin olumlu yönlerini kendisine temel almaktadır:

- Klasik iktisadın ekonomik adamının üretken yönü
- Neo-klasik iktisadın, “insanların daima rasyonel tercihlerde bulunduğu ve bu bağlamda bireylerin faydalarını ve firmalarının karlarını maksimize ettikleri” varsayımı,
- Azalan marjinal fayda yasasına dayanan marjinalist okulun kaynaklarının optimal tahsis ve dağılımına bakan yönü,
- İnsan gelişimi ve insan ihtiyaçlarının hiyerarşisi modelleri,

Toplum Adamı modelini desteklemektedir.

Toplum adamı modeline göre insan iki yönlüdür. Birincisi, insanın bireysel bir kişiliğe sahip olması, ikincisi ise toplumun bir üyesi olmasıdır. Bireysel yönü dikkate alınırsa, insanın öncelikle kendini düşünmesi ve kendi çıkarları peşinde koşması normaldir. Toplumun tek tek fertlerden oluştuğu düşünüldüğünde, toplumun belirli bir refah seviyesine ulaşabilmesi için, fertlerin öncelikle kendi beden bütünlüğünü ve varlığını koruyabilmesi adına bu bencillik gereklidir (Özsoy, 2009: 186):

“Başkalarını yaşatmak için öncelikle kişinin kendisinin ayakta durmayı başarması ve ‘yaşayarak’ varlığını sürdürmesi ön koşuldur.”

Bunun yanında insan sosyal bir varlıktır. Başkalarıyla iş birliği yapmaya ve onlar tarafından nasıl algılandığını bilmeye ihtiyacı vardır. Bu da Toplum Adamı’nın (Homo Societius) ikinci yönüdür. Ayrıca bireysel fayda maksimizasyonunun yanı sıra toplumsal faydanın da yükseltilmesinin Toplum Adamı tarafından sağlanabileceği ifade edilmektedir. Bireysel fayda her zaman maddi kaynaklı olmayabilir. Bireyler, iktisadi

olmayan veya iktisadi gözükmeyen kararlarıyla da manevi faydalarını maksimize ederler. ABD’de 2008 yılında yapılan bir araştırmada kişilerin, başkaları için yaptıkları harcamalar sayesinde kendileri için yaptıkları harcamalara kıyasla daha çok mutlu oldukları ortaya çıkmıştır (Özsoy, 2009: 189).

Bu noktada, Homo Societus’ un Homo Economicus’tan daha kapsamlı bir bakış açısıyla geliştirildiği söylenebilir. Homo Societus insanın hem bireysel yönüne, hem de toplumsal yönüne vurgu yapmaktadır. İki taraf arasında dengenin kurulması halinde ideale yakın insan tipi ve ideale yakın toplumun oluşturulabileceği söylenebilir.

1.4. Muhasebe Açısından Rasyonalite Kavramı

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle rasyonalizm kavramının tanımlarına değinilerek çeşitli sosyal bilim dalları çerçevesinde rasyonalizm konusunda fikir beyan etmiş düşünürlerin görüşlerine yer verilecektir. Rasyonalite kavramı dönemler itibariyle ele alınıp, rasyonaliteye bakış açısında meydana gelen değişimler ele alınacaktır. Rasyonalite anlayışında meydana gelen bu değişimlerin işletme yönetim paradigmalarına¹ yansımaları irdelenecek ve bir işletme fonksiyonu olan muhasebenin rasyonalite anlayışına değinilecektir. Ayrıca muhasebede post modern dönemle birlikte önemi artan ve azalan kavramların neler olduğu belirlenecek ve bu kavramlar ışığında rasyonalitenin muhasebe üzerindeki geçerliliği tartışılacaktır.

1.4.1. Rasyonalizmin (Akılcılık) Tanımı ve Genel Kavramlar

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre akıl, Arapça kökenli bir kelime olup; düşünme, anlama ve kavrama gücü anlamına gelmektedir (tdkterim.gov.tr). Akıl kelimesinin İngilizce karşılığı olan ve rasyonalizm teriminin kökenlerini oluşturan “reason” kelimesinin ise, Latince hesaplama, oran ve tayın anlamındaki “ratio” dan türediği belirtilmektedir (oxforddictionaries.com).

Rasyonalizm (akılcılık), bilginin doğruluğunun duyum ve deneyimde değil düşüncede ve zihinde temellendirilebileceğini öne süren felsefi görüş olarak ifade edilebilir

¹ Doğal ve sosyal bilimlerde önemli bir yere sahip olan paradigma kavramı Yunanca bir kelime olup, anlamı itibariyle; örnek, ilk örnek, model, kalıp, kuram, varsayım, algı dayanağı, değerler dizisi gibi birbirini tamamlayan kelimelere karşılık gelmektedir.

(Goody, 2002: 24). Bir başka deyişle rasyonalizm, bilginin kaynağının akıl olduğunu, hakikate ve eşyanın bilgisine sadece akıl ile erişilebileceğini savunan felsefi yaklaşıma verilen isimdir. Felsefe temelli bir görüş olmasına rağmen akılcılaşıma sürecinin, iktisadi yaşamdan hukuka, idari yapıdan dine kadar pek çok alanı etkilediği ve kapitalizmin, bürokrasinin ve hukuk devletinin ortaya çıkışının temelini oluşturduğu belirtilmiştir (Marshall, 1999: 11).

Tüm bilginin bir sistem ile ifade edilebileceği ve ilkesel olarak her şeyin bilinebileceği görüşünü karşılayan bir terim olarak rasyonalizm, batıda Elea okulu ve Parmenides ile başlamıştır. Platon'un ve Aristoteles'in de rasyonalizmi şekillendiren belli başlı düşünürler arasında olduğu ifade edilmiştir. Rasyonalizm doğruluğun ölçüsü olarak aklın ele alınması olarak tanımlanacak olursa; "Gerçek olan her şey ussal, ussal olan her şey gerçektir" cümlesiyle Hegel söz konusu düşünce akımının doruk noktası olarak kabul edilmektedir. Hegel dışında Descartes, Spinoza ve Leibniz de önemli rasyonalistler arasında sayılmaktadır. Doğuda ise Farabi, aklın iyi ve kötüyü bilgi yardımıyla ayırdığını ve insan ahlakının temelini oluşturan şeyin bilgi olduğunu belirtmesiyle akılcılığın doğu felsefesindeki temsilcisi olarak algılanmıştır (Cevizci, 2010: 481) .

Rasyonalizm ve ampirizm (deneycilik) birbirine karşıt iki ana akım olarak görülmektedir. Rasyonalizm, her bireyin eşit ve değişmez aklı ve mantıkî ilkelere sahip olduğunu ve çeşitli "a priori"² ve apaçık hakikatlerin var olduğunu kabul eder. Ampirizm ise, yalnızca duyum ve deneyimle temellenen bilgileri bilgi olarak kabul etmektedir. Bu görüşe göre, insan zihninde doğuştan gelen hiçbir bilgi yoktur. İnsan bilgisinin tek kaynağı deneyim ya da duyumdur. Bilginin kaynağında akli gören rasyonalizm geleneğine karşıt olarak ampirizm, her tür bilginin sonradan deneyim ve duyumlarla elde edildiğini ileri süren bir felsefi temele sahiptir. İki görüş arasındaki temel ayırım noktası ise insan bilgisinin kaynağıdır (Horkheimer, 2005: 97).

Rasyonalizm konusundaki en temel eleştiriler ise yine bir rasyonalist olan ve "Bilmeye cüret et! Aklını kullanmaya cesaretin olsun!" diyen Kant'tan gelmiştir (Çiğdem: 1997, 22). Hem rasyonalizmin hem de ampirizmin eksikliklerini ortaya koymaya çalışan Kant,

²Bilimsel açıdan hiçbir önsel bilgi bulunmayan ve deneyle kanıtlanamayacak olgular için kullanılan bir kalıptır.

insan bilgisinin sınırlarını ve yapısını soruştururken, bir yandan aklın kuramsal yerinin belirlenmesi ile ilgilenirken öte yandan da her tür deneyimin kuramsal sınırlarını belirlemeye çalışmıştır (Horkheimer, 2005: 87).

Batıda “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılan ve aklın kurucu ilke olarak benimsenerek, tüm toplumsal yaşamın ve düşüncesinin buna göre şekillendirilmesi istenen XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, akılcı düşüncenin eski, geleneksel, değişmez kabul edilen varsayımlardan, önyargılardan ve ideolojilerden özgürleştirilmesi ve yeni bilgiye yönelik kabulün geliştirilmesi amaçlanmıştır (Aslan ve Yılmaz, 2003: 77).

Aydınlanma Çağı aynı zamanda “Akıl Çağı” olarak da adlandırılmaktadır (Kızılcılık, 1996: 4). Aydınlanma projesiyle amaçlanan insanın bütün sefaletinin baş sorumlusu olan cehaletin ortadan kaldırılıp yerine bilimsel bilginin geçmesiyle, insanın sınırsız ilerlemesinin yolunun açılması amaçlanmıştır (Hollinger, 2005: 17-18).

Aydınlanma hareketinin temel karakteristiği, dogma, dinsel inanç ve bilgiye karşı aklın üstünlüğünü vurgulayarak dünyayı değiştirmek için aklın gücüne önem vermek olarak açıklanabilir (Kızılcılık, 1996: 8).

Habermas’ a göre sosyal bilimler arasında temel kavramlarını rasyonalite sorunsalına bağlamaya en yakını sosyolojidir. Bir sosyolog olarak Weber’ e göre ise akılcılaştırma sürecinin özü, toplumsal aktörlerin kişisel olmayan ilişkileri bağlamında, dış dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurularındır (Marshall, 1999: 12). Weber’e göre batı akılcılığının özgünlüğü “dünya hâkimiyetinin akılcılığı” nda yatmaktadır. Weber batıya özgü akılcılığın, kapitalizmin gelişmesine izin veren özel otoritenin ve iktisadi etik biçimlerinin Avrupa’yı şekillendirdiğini düşünmektedir. Asya’da ise Weber’ e göre belirleyici olan kast, akrabalık ilişkileri ve dinsel etiktir (Goody, 2002: 15).

Post-modernist olarak nitelenen düşünürler tarafından, rasyonalizm aydınlanmanın başarısızlığa uğramış bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Ancak Habermas’ a göre, böyle bir savın kendisinin bile akılcı bir temele sahip olduğu ve bundan ötürü kendisini çürüttüğü ifade edilmiştir (Marshall, 1999: 12). Habermas, iletişimsel rasyonalizm kavramını ortaya atarak, geleneksel rasyonalizmden ayrılmıştır. Bu sosyal kuram,

kapsayıcı bir evrensel ahlaki çerçeve oluştururken, insanın özgürleşmesi amacına hizmet eder (Çiğdem, 1997: 56).

1.4.2. Modern Dönem ve Post Modern Dönem Ayrımında Rasyonalitenin Yeri

Buraya kadar anlatılmaya çalışılan kavramlardan yola çıkılarak rasyonalitenin iki dönemde ve toplumsal yapıda ele alındığı ifade edilebilir:

- Rasyonalite kavramının doğduğu aydınlanma çağı ve aydınlanma çağının toplumlarının atıldığı modern dönem ve ürünü *sanayi toplumu*,
- Rasyonalite kavramına eleştirilerin yöneltildiği ve kavramın yeniden ele alınmasının gerekli olduğu düşünülen post modern dönem ve ürünü *bilgi toplumu*.

Modern sözcüğü, etimolojik olarak, Latince’de *modernus*’tan gelmektedir. Modern olanın ya da olmayanın nasıl tanımlanacağı, modern çağın başlangıcı olarak hangi tarihin gösterileceği hususu her zaman tartışma konusu olmuştur. Dolayısıyla bununla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Habermas’a göre, modernus sözcüğü ilk olarak V. Yüzyılda, Hıristiyan olan o dönemi, geçmişteki pagan Roma’dan ayırt etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu doğrultuda Habermas, modern deyiminin, Avrupa’da her yeni bir dönem başlangıcı bilincinin ortaya çıkışında kullanıldığına da işaret etmektedir (Akşit ve diğ., 2003: 26).

Jeanniere tarafından bildirildiğine göre modern sözcüğü, yeninin ya da yakın zamanın eş anlamlısıdır. Olumlu yahut olumsuz değerlendirmelere tabi tutulsalar da, gündelik yaşamda ve kültürde modaya uygun tutumlara ‘modern’ denir. Modern, radikal bir değişmeden sonra ortaya çıkan olguyu adlandırır ve bireye olduğu kadar çevresine de uygulanır. Modern olmak ise, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir (Jeanniere, 1994: 16).

Modernizmin ne zaman başladığı veya özelliklerinin tam olarak neler olduğu konusunda görüş birliği bulunmamasına karşın, biçimsel olarak modernizm, genellikle, derinleşme, üslûpçuluk, içe dönme, teknik gösteriş, içsel olarak kendinden kuşku duymaya yönelik bir hareket olarak tarif edilmektedir (Marshall, 1999: 508).

Sosyolojik modernite algısı, geleneksel toplumlar düşüncesine dayanmaktadır. Modernite, endüstrinin, kentlerin, pazar kapitalizminin, burjuva ailesinin doğuşunun, sekülerleşmenin, demokratikleşmenin ve toplumsal yasa koyuculuğun güç kazanması anlamına gelmektedir (Hollinger, 2005: 45).

XVIII. yüzyılda aydınlanma filozofları tarafından formüle edilen modernlik tasarısının, nesnel bilimi, evrensel ahlâkı ve sanatın özerkliğini geliştirme çabalarından oluştuğu ifade edilmiştir. Bu projenin, aynı zamanda, bütün bu alanların kendi bilişsel potansiyellerini ancak belirli bir gruba hitap eden biçimlerinden de kurtarma niyetinde olduğu belirtilmiştir. Aydınlanma felsefecilerinin, bu uzmanlaşmadan ve kültür birikiminden gündelik yaşamın zenginleştirilmesine kadar yararlanmak istediklerine değinilmiştir (Habermas, 1994: 37).

Aydınlanma düşünürlerinin öne sürdüğü ve aşağıda belirtilen başlıca düşünceler incelendiğinde, bu düşüncelerin günümüzdeki ekonomik ve toplumsal düzeni biçimlendiren temel düşünceler olduğu görülmektedir (Doğan, 2007: 192):

- Hobbes (1588-1679), rasyonel seçim kuramının kurucusudur. Bu kuram oluşturulurken, insan davranışlarının fizik biliminin kavramlarıyla yorumlanmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Hobbes' un rasyonellik ilkesinin modern ekonomi ve psikolojinin temel dayanaklarından biri olduğu ifade edilmektedir.
- Lock (1632-1704)'un üzerinde durduğu temel konu, doğal haklar konusudur. Doğal haklar olarak nitelenen haklar özel mülkiyet, özgürce sözleşme yapma ve serbest girişim hakkıdır.
- Hume (1711-1776), ampirist bir düşünür olarak deneyimden bağımsız biçimde elde edilen bilgiyi kabul etmemektedir. Bununla beraber Hume' un, Adam Smith tarafından ortaya konan klasik ekonomik kuramın düşünce öncülüğünü yaptığı beyan edilmiştir. Hume' a göre ekonomik faaliyetlerin temelini bireysel menfaat ve birikim arzusu oluşturur (Kazgan, 2006:48).
- Bentham(1748-1832), faydacılık kuramını ortaya atmıştır.
- Smith (1723-1790)'e göre, insan bireysel çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ve buna kamu otoritesi tarafından müdahale edilmediği takdirde mutlu bir ekonomik düzen kendiliğinden toplumda yer bulacaktır (Kazgan, 2006: 71).

- Kant (1724-1804)'ın üzerinde durduğu temel konu ise akılcılıktır. Kant özgür düşünme ile geleneksel düşünceden kurtulmayı hedefler.

Aydınlanma döneminin, artık modernizmin ilkelerinin tamamen netleştiği en azından felsefi, sosyolojik ve kültürel temellerine oturduğu dönem olduğu belirtilmektedir. Aydınlanmanın etkisiyle akıl "rasyonel" akıl haline gelirken tarih de "insan aklının ilerlemesinin" tarihi haline gelmiştir. Bu çağda tüm düşünceler hemen eylemlere dönüştürülmekte, tüm eylemler genel ilkelere bağlanmakta, kuramsal ölçütler yapılmakta ve aynı amaç için işbirliği yapılmaktadır (Jeanniere, 1994: 16).

Modernizme bir tepki olarak ortaya çıkan postmodernizm, 1950'lerden itibaren gündemde yerini almış, 1980'lerde de yaygın olarak kullanılan bir kavram olmuştur. Ancak terimin kullanılışı daha da eskilere dayanmaktadır. Bu konuda farklı görüşler bulunmakla birlikte, postmodern teriminin ilk kez Arnold Toynbee tarafından 1933 yılında kaleme alınan "Bir Tarih İncelemesi" adlı eserde kullanıldığı yaygın olarak kabul edilen görüştür (Kale, 2002: 32).

Postmodernizm, yerleşmiş düşünce kalıplarından kurtulmayı hedefleyen, her türlü bilimsel araştırma ve bilgi birikimini eleştiren ve yerleşik düzene başkaldıran ve tüm değerleri izafî gören bir bakış açısı olarak nitelenmiştir (Özbilen, 2003: 25). Postmodernizm bilgi toplumunun temelini oluşturan felsefi bir akımın sonucu olarak kabul edilmektedir. Post modernizm, belirli bir durum içinde ve olumlu ya da olumsuz anlamda modernizmden farklılaşan, tüm siyasal ve maddi/toplumsal değişimleri, öte yandan düşünsel ve kuramsal ürünleri ve kültürel pratikleri kapsayan bir eleştirel yaklaşım olarak da ifade edilebilir (Usul, 2005: 418). Postmodernizm "modern ötesi" anlamına gelse de aslında modernizmin eksik bıraktığı yönleri tamamlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır.

Postmodernizmin gelişmesinde Foucault, Derrida, Baudrillard, Lyotard ve Jameson gibi Fransız düşünürlerin adı sıkça geçse de, postmodernizme asıl esin veren düşünürler Nietzsche ve Heidegger gibi Alman filozoflardır (Demir, 2001: 57). Fakat buna rağmen postmodernizm en sert eleştirileri de çağdaş Alman filozoflarından almaktadır. Postmodern düşünürler; modernizmin en ufak ayrıntısına dahi karşı çıkıp radikal tavır takınan "şüpheciler" ile; modernizme karşı olsalar dahi onun her düşüncesini yabana atmayan "olumlayıcılar" olarak ikiye ayrılmaktadır (Kale, 2002: 33).

Postmodernizm, toplumsal, kültürel, ekonomik ve ideolojik tarih içerisinde modernizmin ilke ve uğraşlarının artık işleyemediği ve bunların yerine tam manasıyla yeni bir değerler sisteminin de konulmadığı bir geçiş dönemine işaret etmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2003: 85).

Bauman, postmodernizmin modern düşünceye yönelttiği en önemli eleştirinin, modernliğin akıl ve rasyonalite üzerine kurduğu yaklaşıma yönelik olduğunu belirtmiştir. Postmodernizme göre her durum farklıdır ve özel olarak algılanması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle her duruma uygulanabilecek bir başarı reçetesi yoktur. Post modernizm yaklaşımında, bütün paradigmlar kendi içinde bir mantıklı tutarlılığa sahip olduğu için, herhangi birinin bir diğerine üstünlüğü yoktur ve hepsi eşit kabul edilir. Bu anlayışla şekillenmiş bir dünyada evrensel akla yer yoktur (Bauman, 1998: 45-49).

Bauman, modernite ve postmodernite kavramlarını, entelektüel rolün yerine getirildiği birbirinden tamamıyla farklı iki bağlama ve bunlara yanıt olarak gelişen stratejilere işaret etmek üzere kullanmaktadır. Bauman'a göre, entelektüel çalışmaya ilişkin tipik modern stratejiyi en iyi sergileyen şeylerden biri modern stratejinin yasa koyucu rolünü üstlenmesidir. Bu rol, görüş ayrılıklarını hükme bağlayan amirane ifadeler kullanmayı ve bir kez seçildiklerinde doğru ve bağlayıcı hale gelen görüşleri seçmeyi içermektedir.

Bu durumda hüküm verme yetkisi, entelektüellerin, toplumun entelektüel olmayan kesimine oranla daha kolay eriştikleri üstün (nesnel) bilgi tarafından meşrulaştırılır. Bu sonuçlar evrensel geçerliliğe sahiptir. Ürettikleri bilgi gibi entelektüeller de, yerel, topluma özgü, geleneklere bağımlı değildirler.

Entelektüel çalışmaya ilişkin tipik postmodern stratejiyi en iyi sergileyen unsurlardan biri ise yorumcu rolü üstlenmesidir. Bu rol, bir topluluğa özgü gelenek içinde dile getirilmiş ifadeleri, bir başka geleneğe dayanan bilgi sisteminde anlaşılabilir şekilde tercüme etmeyi içerir. En iyi toplumsal düzeni seçmeye yönelmek yerine bu strateji, bağımsız katılımcılar arasında iletişimi kolaylaştırmak amacını taşır ve iletişim süreci içinde anlamın çarpıtılmasını önlemeye çalışır (Bauman, 2003: 11).

Bu bağlamda Bauman, modernizmden postmodernizme geçiş sürecini yasa koyucunun düşüşü ve yorumcunun yükselişi olarak ifade etmektedir. Rasyonalite açısından bu

cümle özelinde bir bağlantı kurulursa ifade yasa koyucu aklın düşüşü ve yorumcu aklın yükselişi olarak derinleştirilebilir. Çünkü post modernizme göre, insanlara bilginin doğrudan empoze edilmesi yerine onları bilgiye ne şekilde ulaşacakları ve onu kullanma biçimleri konusunda serbest bırakmak gerekmektedir. Bireylerin kendi isteklerini uygulamalarında bürokratik ve formal yapılar yerine onların inisiyatiflerini kullanmalarına, etkinlik ve motivasyonu artıracak beklentisiyle imkân tanınmalıdır (Usul, 2005: 418).

1.4.3. Post Modern Dönemde İşletmelerde Yönetim Anlayışı

Her paradigma, belli bir dönemin ihtiyacına cevap verebilmek için ortaya çıkmakta ve ihtiyaca cevap verdiği sürece kabul görmektedir. Ancak, bulunduğu zaman dilimi içerisinde problemlere çözüm üretme yeteneğini kaybeden paradigmlar yerini başka paradigmalara bırakmaktadır (Saylı, 2008: 182). Paradigmlar hayatın her alanındaki işleyişi belirledikleri gibi, işletmelerin de yapılarını belirlemektedir.

İşletmeler, başta “kâr elde etme” olmak üzere belirli amaçlarla bir araya gelmiş insanların, karşılıklı işbirliği ve koordinasyon içinde ortak hedeflere yönelik çabalarından oluşmuş iktisadi örgütlerdir. Toplumsal hayattaki değişimler ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda zaman içerisinde paradigmlarında meydana gelen değişimler, işletmelerde de yapısal farklılıkları beraberinde getirmiştir. İşletmelerin bu değişimlerde gözettiği önemli kıstaslar; rasyonalite, otorite, denetim, maksimum kârlılık olmuştur ve bu kıstaslar örgütsel yapıyı şekillendirmiştir (Aytaç, 2004: 191). Ayrıca yöneticilerin insanları algılama biçimleri de yönetim anlayışlarını belirli bir sistematığe dönüştürmüştür. İşletmelerdeki yönetim anlayışını çeşitli dönemler itibariyle ele alacak olursak, bunlardan ilki klasik dönemdir.

Klasik dönemdeki yönetim anlayışını belirleyen en önemli gelişmenin sanayi devrimi olduğu ifade edilmektedir. Klasik teori, açık seçik belirlenmiş bir organizasyon yapısı ve otorite ilişkileri ile etkinlik ve verimliliğin nasıl arttırılabileceği konusuna eğilmektedir. Üretim yapabilen işletme sayısının sınırlı olduğu bu dönemde, rasyonel düşünceyle kurulmuş organizasyonun örgütün iç yapısına odaklandığı ve dış çevreden soyutlandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, klasik dönemde insanın sosyal bir varlık olduğu da göz ardı edilmiştir. Klasik dönemde sıklıkla adı geçen düşünürler; iğne üretimi örneğiyle Adam Smith, bilimsel yönetim yaklaşımıyla Taylor ve yönetim süreci

yaklaşımıyla Fayol' dur. Dönemin fen bilimlerini yönlendiren akılcı ve Newtoncu akımların, sosyal bilimler alanında da kendini gösterdiği ve insanların oluşturduğu her türlü topluluğun pozitivist akımın ilke ve yöntemleriyle incelendiği belirtilmiştir (Saylı, 2008: 183). Bilimsel yönetim yaklaşımında Taylor'un savunduğu, işlerin parçalarına ayrılarak incelenmesidir. Birbirinden tamamen ayrıştırılmış görev ve roller sayesinde meydana gelen aşırı uzmanlaşma Newton'un "bir bütün parçaların toplamıdır" yaklaşımını yansıtmaktadır (Şimşek, 1997: 177).

Bu dönemde ortaya çıkan ve Hedonizm felsefesine dayandırılan "akılcı insan modeli" ne göre birey, kendisine zevk veren davranışları tekrarlar ve acı veren davranışlardan kaçınır. Bu bağlamda çalışanların temel amacının faydayı maksimize etmek ve kendi çıkarlarını elde edecek olan davranışları hesaplayıp ona göre hareket etmeyi istemek olduğu savunulmaktadır (Baransel, 1993: 199).

Neo-klasik dönem, klasik dönemdeki yönetim anlayışına yeni kavramların eklendiği ve onların daha açık hale getirildiği bir süreci ifade etmektedir. Neo-klasik yaklaşıma ihtiyaç duyulmasının en önemli nedenleri olarak, insanların bütün bireysel kaygılarını ve tutumlarını terk ederek işletme içerisinde mutlak davranışlar sergileyemeyeceğinin anlaşılması ve yöneticilerin de ücret veya atama konularında nesnel davranamamaları gösterilmiştir. Taylor ve Fayol' un yönetim anlayışının geliştirmiş olduğu X kuramı yerine Y teorisi adı verilen beşeri ilişkiler yaklaşımının bu dönemde kabul gördüğü ifade edilmiştir. İnsanı bir robot gibi gören, duygu ve düşüncelerinden bağımsız hareket ettiğini varsayan X kuramına karşılık Y kuramı insanın işten kaçmadığını, işini severse ve işletmesine bağlanırsa faydalı olacağını, insanların sorumluluk almayı sevdiğini savunmaktadır. Y yaklaşımına göre, insanlar yeteneklidir ancak bu yeteneği kullanmayı bilmelidir, denetim ve ceza insanlar için başarıyı sağlayacak araçlar değildir (Dinçer ve Fidan, 1996: 145-149) .

Modern dönemdeki işletmeler, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın, sözleşmeye dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin hakim olduğu işletmeler olarak kabul edilmektedir. Klasik ve neo-klasik dönemden farklı olarak bu dönemde, dış çevrenin önemini fark edildiğine de vurgu yapılmıştır. Modern işletmelerdeki temel iki yaklaşım; "sistem yaklaşımı" ve "durumsallık yaklaşımı" dır. Sistem yaklaşımı dış çevrenin önemini ortaya koyarken, işletmeye bütüncül bir bakış

açısı getirmektedir. Buna göre, işletme içinde bulunduğu çevrenin alt sistemi olarak kabul edilmiştir ve işletmenin de kendisine bağlı alt sistemleri bulunmaktadır. Alt sistemlerin karşılıklı etkileşim halinde olduğunu savunan sistem yaklaşımının her işletme için geçerli olan bir başarı reçetesi ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Durumsallık yaklaşımı ise bir adım daha öne çıkarak, her işletmenin kendine has özelliklerinin olduğunu, her işletme için tek bir başarı reçetesinin gerçekçi olmadığını ancak işletmenin değişen çevre şartlarına uyum sağlamadaki hızı ve esnekliğinin onu rakipleri karşısında başarıya taşıyacağını ifade etmektedir (Koçel, 2010: 233-256).

Modern dönemdeki işletme yönetim anlayışını şekillendiren bir başka düşünür Max Weber' dir. Weber' in yasal-akılcı bürokrasi modeli modern işletmeler için bir ilk örnek niteliğindedir ve akılcılık bu örgüt yapılarının en temel özelliğidir. Modern işletmeler, süreklilik, dakiklik, akılcılık, güvenilirlik ve disiplin açısından diğer işletme yapılarına göre üstün kabul edilmiştir (Aytaç, 2004: 191-192).

Postmodern dönem ise, daha önce de ifade edildiği gibi kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici unsurlar olarak ön plana çıkarmaktadır. Postmodernist yaklaşım, her sorunun tek bir doğru cevabı olduğu düşüncesini yadsımakta, aksine her sorunun birden çok doğru cevabı olabileceğini ya da hiç doğru cevabı olamayacağını öne sürmektedir. Postmodernist düşünce adamlarına göre gerçeklik, zorunlu olan bir şey değil, kökeni geleneklere dayanan, insan tarafından üretilen bir ürün olarak kabul edilmektedir. Her toplum veya her insan dünya gerçekliğine farklı bir açıdan yaklaşabilir. Bu nedenle dünyaya biçim verenin aslında insanın davranışları, algılamaları ve yargıları olduğu ifade edilmektedir. Postmodernizm kapitalist toplumsal düzenin bir eleştirisi olarak kabul edildiği takdirde, yönetim kuramlarının postmodernist sayılabilmesi için modernizmin temel taşı olan "rasyonalite" yerine akılla birlikte duygulara, yargılara ve değerlere, evrensel reçeteler yerine göreceliğe, nedensellik yerine rastlantısallığa, nesnellik yerine öznellik ve belirlenimcilik yerine belirsizliğe dayanması gerekmektedir (Doğan, 2007: 196).

Bunların dışında itaate karşın öz disiplinin gelişmesi, denetim yerine destek anlayışının hakim olması, yazılı sözleşmelere karşın güven duygusunun inşa edilmesi ve sınırlamaya karşın yayılmanın ve çalışanları güçlendirmenin gerekliliği postmodern yönetim anlayışında üzerinde durulan kavramları oluşturmaktadır (Sayılı, 2008: 189-196).

Postmodernist zihniyet, modern işletme yapılarının bürokratik, mekanik denetim anlayışına sahip ve akılcılığa dayanan bir yapı sergilediğini savunmaktadır. Bu zihniyete göre, işletmelerin içinde bulunduğu postmodern dünyanın rekabet şartlarında ayakta kalabilmeleri için, nispeten küçük ölçekli olması, esnek üretime ve çok vasıflı iş gücüne dayanması, bilgi teknolojilerini yaygın biçimde kullanabilmesi, katılımcı yönetimi uygulamaya çalışması ve ağlar şeklinde örgütlenmesi gerekmektedir.

Neo-klasik dönemde sözü edilen Y kuramının bir adım daha önüne geçen Z teorisi, çalışanların yönetime katılımını ön plana çıkarmaktadır ve böylece işletmelerin post modern dönemin gerektirdiği örgütsel yapıya ulaşmasına vurgu yapmaktadır. “Güven”, “düşünceli ve zeki olabilme yeteneği” ve “yakınlık” olmak üzere üç temel noktaya dayanan Z teorisi, birey ile bağlı olduğu örgüt arasında hedefler bakımından uyum olması gerektiğini kabul eder. Z teorisinin bir ürünü olan kalite çemberleri de bu uyumu sağlayabilmek için insanların yeteneklerini ortaya çıkarmayı ve insanların birbirlerine saygı duydukları bir iş atmosferi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Z teorisi bilgi çağına uygun olarak geliştirilmiş ve katılımcılığı teşvik eden bir yönetim modeli olarak kabul edilebilir (Ouchi, 1989).

Klasik ekonomik düzende, iş gücünün homojen bir üretim faktörü olarak ele alındığı ve yalnızca nicelik olarak dikkate alınan işgücündeki nitelik farklılıklarının hesaba katılmadığı belirtilmektedir. Klasik ekonomik kuramın dayanmış olduğu fayda, serbest girişim, serbest pazar ekonomisinin ekonomik denge modeli, bireysel çıkar peşinde koşmanın toplumsal fayda ile sonuçlanacağı kabulü, post modern olarak nitelendirilen kuram ve yaklaşımlar tarafından da benimsenmektedir (Doğan, 2007: 197). Fakat insan olgusu ve bilgi toplumunda insana atfedilen önem, temel kuram ve yaklaşımların yeniden ele alınmasını gerektirmektedir.

Bilginin eskisine kıyasla daha fazla üretim sürecinde yer alması ve bunun sadece ekonomik alanla sınırlı kalmaması, bilgi toplumunun ana özelliği olarak kabul edilmektedir. Yetenek savaşlarının yaşandığı bilgi toplumunda ve post modern iş dünyasında, bir işletmenin sahip olduğu en önemli değer insan sermayesi olduğu ifade edilmektedir. (Bayraktaroğlu, 2002: 3). Yaşamın yeniden yapılandırılması olarak da ifade edilen bilgi çağında bilginin üretilmesi, işlenmesi ve satışı dünyanın en büyük endüstrisi haline gelmiştir (Toffler, 1992: 101). Bilgi toplumunda bilginin hem öznesi

hem de nesnesi olması sebebiyle insan hem ekonomik hem de sosyo-kültürel yapıların ilgi odağı olmaktadır.

Bilgi çağı olarak adlandırılan dönem ile temel zenginlik kaynağı olarak görülen doğal kaynaklardan ve bedensel güçten ziyade bilgi ve iletişim teknolojilerinin yönlendirdiği bir dönemdir. Bu dönemde rekabetin belirleyici unsuru teknolojidir.

Bilgi ekonomisi, işletmelerin bilgiyi üretmelerini, örgüt içinde paylaşımlarını, yaratıcı bir biçimde kullanmalarını ve geliştirmelerini yani bilgi odaklı bir yapıyı zorunlu hale getirmektedir (Barutçugil, 2008: 28-29).

Bilgiye dayalı organizasyon yapısının işletmelere hakim olması durumunda ise tüm çalışanların amaçlar, katkılar, hatta davranışlar konusunda sorumluluk alması gerekmektedir. Bu bağlamda sadece yönetim bölümünün değil, işletmenin bütün fonksiyonlarını oluşturan birimlerin ve çalışanların işletmenin rekabet avantajı sağlaması konusunda kendilerine düşen payı yerine getirmesi beklenmektedir. Kuşkusuz muhasebe bölümü ve çalışanları da karar alıcılara sağladıkları bilgiler sebebiyle bu süreçte yer almaktadır.

1.4.4. Post Modern Dönemde Muhasebe ve Muhasebenin Rasyoneliteye Yaklaşımı

Daha önce de ifade edildiği gibi postmodern dönem ve bilgi çağı mantıklılığın sınırları dışına çıkıp aykırı düşünmenin tavsiye edildiği ve rasyonellikten öte yaratıcılığın önemli olduğu görüşünün ağır bastığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bilgiye eskiye oranla daha büyük önem atfedilmesi, yaşamda risk-yoğun bir anlayışı da beraberinde getirmektedir. Bunun sebebi, bilginin doğa, emek, sermaye ve girişimcinin verimliliğini arttırdığı bilgi toplumu yapısının hız, kalite ve esnekliğin sürekli değişmesi ancak bu değişimin her zaman gelişimi ifade etmemesidir (Yalçınkaya ve Özsoy, 2003: 2).

Bilgi toplumu zamana ve mekana diğer dönemlere nazaran daha büyük önem atfetmektedir. Zaman ve mekan farklılığı bireysel, kurumsal ya da toplumsal davranışlarda belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda bilgi toplumunda, zaman ve mekan içerisinde sürekli değişebilen, farklılaşabilen “olası”, “görelî” ve “öznel” karakterli bilgidir bahsedilmektedir (Güvel, 2002: 69). Bu durum risk ve belirsizliği beraberinde getirmektedir.

Klasik dönemde iktisadî anlayışa hâkim olan “soyutlama” zaman, mekan ve insan farklılıklarını göz ardı ederek, iktisadî modeller ve kuramların oluşturulmasında yardımcı olmuştur. Oysaki iktisadî karar birimlerinin her birinin yaşantısının, kendi özelindeki gerçekler ya da doğrular üzerine kurulu olduğu ve her bir karar birimi için kendi algılarının şekil verdiği bir bakış açısının ve davranış yapısının söz konusu olduğu ifade edilebilir. Ayrıca günümüzde, bu tarz bir soyutlama ekonomik hayatta büyük krizlere sebep olabilmektedir (Yalçinkaya ve Özsoy, 2003: 5). Bireysel farklılıkların göz ardı edilerek tek tip üretim yapılması ve bütün bireylerin aynı tasarımı tercih edeceği inancı bile talep konusunda sapmalara sebebiyet verecektir. Bu sapmaları ortaya çıkaran nedenin ise insanın iç dünyasında olup bitenler, algılamalar, düşünceler ve inanışlar olmadığı ispat edilememektedir. Bireyin kararlarında risk alma düzeyleri ve belirsizlik karşısında verdiği tepkiler de önem taşımaktadır.

Saf akılcı davranış gösterdiği varsayılan Homo Economicus’un dışsal değişkenleri sabit kabul ettiği ve geleceğe dair tam bilgi sahibi olduğu belirtilmektedir. Zaman içerisinde meydana gelecek değişiklikler konusunda tam bilgi sahibi olan Homo Economicus aldığı tüketim ve üretim kararlarında hata yapmamaktadır. Bilgi toplumunda ise tam bilgi ve sabitlik kavramları geçerli değildir. Risk ve belirsizlik bilgi toplumunu şekillendiren iki önemli kavramdır ve bilgi toplumunun risk toplumuna evrilmesine sebebiyet verdiği ifade edilmektedir (Alada, 2000: 96).

Coğrafi keşiflerle birlikte doğan risk kavramı, ortaya çıktığı dönemlerde sadece mekan boyutunu içerirken, bilgi toplumu riske zaman boyutunu da ilave etmiştir. Risk ve belirsizlik³ kavramları ilk ortaya çıktıkları dönemlerde macera boyutuyla çekici bir anlam ifade etmiştir ve riske girmek cesaret ve erdem göstergesi sayılmıştır. Bugün ise riskin olumsuz yanına ve yıkıcılığına vurgu yapılmaktadır. Riske açık yapılar içinde karar alıcıların faaliyetlerinin başarıyı ve yenilik üretimi sayesinde de yüksek düzeyde rekabet gücünü beraberinde getirdiği belirtilmektedir. Ancak toplumsal yaşamın hızlı ritminin olumsuzlukları sıklaştırdığı da unutulmamalıdır (Yalçinkaya ve Özsoy, 2003: 6).

³ Risk sözcüğü eski İtalyanca’ da “cüret etmek” anlamında kullanılan *risicare* fiilinden gelmektedir ve genel anlamda bir olayın beklenenden farklı olarak gerçekleşebilmesi olasılığını ifade etmektedir (Bernstein, 2010: 26). Belirsizlik ise, gelecekteki olayların sonuçlarının bilinmesiyle birlikte bu olayların gerçekleşme olasılıklarının herhangi bir nedenle bilinmemesi durumunu ifade eder.

Karar birimi olarak işletme yönetiminin, belirsizlik ve risk altında karar almak durumunda olması ve statik analiz yöntemleri yerine sosyolojik ve psikolojik faktörlerin de analize dahil edilmesi gerekliliği risk toplumunun ortaya çıkardığı bir durum olarak kabul edilmektedir. Rasyonalizm, risk toplumunda tamamen reddedilmemekle birlikte; soyutlama açmazına düşmek konusunda rasyonalizme temkinli yaklaşılmaktadır. Bununla birlikte rasyonalizm, işletme kaynaklarının etkin kullanımında önemli bir dayanak noktası olma durumunu muhafaza etmektedir.

Bütün bu ifade edilenler dikkate alındığında bir yönetim fonksiyonu olarak muhasebenin algılanışında ve taşıdığı önem konusunda değişimlerin meydana gelmesi muhtemeldir. Bir ölçme, değerlendirme ve iletişim aracı niteliği taşıyan muhasebe (Büyükmirza, 2003: 27);

- İşletme için finansal sonuçlar doğuran olay ve işlemlere ait verileri parasal tutarlar ve gerektiğinde diğer sayısal veriler halinde toplayan,
- Bu verileri işletmenin ilgili taraflarının ihtiyaç ve amaçlarını göz önünde bulundurarak “kayıt”, “sınıflandırma” ve “analiz” yoluyla işleyen,
- Elde ettiği sonuçları, çoğunluğu dönemsel olarak düzenlenen özetleyici “raporlar” halinde sunan sistematik bir bilgi sağlama düzeni olarak ifade edilmektedir.

Muhasebe maliyet ölçümü, bütçeleme, planlama, analiz etme gibi unsurları kapsarken, kullanmış olduğu tekniklerle operasyonel konularda karar alıcılara yardımcı olmaktadır. Muhasebenin belirtilen işlemleri yerine getirmekteki temel amacı işletmenin taraflarının yargıda bulunmalarına ve karar vermelerine yardımcı olmaktır.

İşletme eylemlerinin planlanması, örgütlenmesi, yürütülmesi ve denetlenmesi aşamalarında işletme yöneticilerine destek sağlayan muhasebe ve muhasebe aracılığıyla hazırlanan finansal raporlar, karar alma aşamasında yönetimin en önemli yardımcısı olarak kabul edilmektedir. Karar almak, muhasebe açısından sayısal verileri kullanma fonksiyonu olduğu kadar alınacak kararları uygulayacak insanları da motive etme fonksiyonudur.

Gerek teknolojik gelişmeler gerekse üretim yöntemlerinde ortaya çıkan değişimler işletmelerin yönetim anlayışlarında değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişiklikler,

bütün işletme fonksiyonlarında aynı düzeyde seyretnemiştir. İşletme yönetimi açısından destekleyici bir rolü olan muhasebe fonksiyonundaki değişim, diğerleri kadar hızlı olamamıştır. Geleneksel muhasebe anlayışı, karar alıcılara sağladığı finansal bilgiler ve kullandığı matematiksel modeller ile karar almayı kolaylaştırırken, uygulayıcıların insan olduğu gerçeğini göz ardı etmiştir. Ayrıca işletmedeki çıkar gruplarına optimum çözüm noktasının nasıl açıklanacağı ve işletmeden menfaat sağlayan bütün kesimlere alınan kararlara uyum sağlamaları konularıyla ilgilenmemektedir (Usul, 2007: 3).

Postmodern muhasebe anlayışında ise, dönemin özelliğinin bir yansıması olarak insan unsuru ve insanın davranışsal boyutu önem kazanmaktadır. Kurulacak karar modellerinde insanların davranışsal boyutunun da sürece dahil edilmesi ve bu sürecin işletmenin çalışanlarına ilave olarak bütün menfaat sahiplerini kapsamaması gerekmektedir. Bilgi her zaman insan içindedir ve insan tarafından öğrenilir/öğretilir. Bilginin oluşumunda birincil katkıyı sağlayacak ve oluşan bilgiyi kullanacak olan insandır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda alınacak kararların verimliliğe etkisi dolayısıyla ekonomik sonuçlar sebebiyle sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da hızlı değişimler meydana gelmektedir.

Bu değişimlerden en önemlisi insan sermayesini de içeren entelektüel sermaye kavramıdır. İlk olarak 1969 yılında Galbraith tarafından kullanılan entelektüel sermaye kavramı, işletmeye piyasada rekabet avantajı sağlayan, iş görenlerin bildiği her şeyin toplamı olarak ifade edilebilir (Ölçer ve Şanal, 2007: 480). Bir başka tanıma göre entelektüel sermaye, bir işletmenin bilançosunda görünmeyen gizli varlıkların toplamıdır ve en önemli rekabet kaynağıdır. Entelektüel sermayenin bileşenlerini oluşturan insan sermayesi, örgütsel sermaye ve ilişkisel sermaye, dinamik, karmaşık, bulanık ve özgün özelliklere sahip olmaları ve birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde olmaları sebebiyle incelenmeleri zor ve kapsamlı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan sermayesi ve çalışanların yetkinlikleri, bilgiye dayalı bir organizasyonun değeri yüksek olan temel bir unsurdur ve çok az işletmenin yıllık faaliyet raporlarında ve finansal tablolarında yetkinlik düzeyini ele alabildiği ve değerini hesaplayabildiği ifade edilmektedir (İnce ve Gül, 2006: 225).

Geleneksel muhasebe anlayışı, fiziksel varlıkların ölçümünü yapmakla beraber entelektüel varlıkların ölçümü konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, çağın gerekliliklerini yerine getirebilecek yeni bir muhasebe anlayışına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Usul, 2005: 420).

Bunun dışında yönetim teorilerinde X teorisinden Z teorisine geçişin, muhasebe fonksiyonunda karşılığını bulamadığı ifade edilmektedir. Muhasebe, yönetim/çalışan ilişkisini hala X teorisi anlayışıyla açıklamaktadır. Konu üzerinde çalışan bazı akademisyenlere göre insanların duygu ve düşünceleriyle şekillenen davranışlarını yok sayan X teorisi yerine, insanı merkeze alan ölçüm ve metotların geliştirilmesi muhasebe fonksiyonunun bu alandaki açığını kapatması açısından önem arz etmektedir (Usul, 2005: 422).

Bilgi çağının önemli enstrümanı olan bilginin meydana getireceği faydanın ölçülmesi için geleneksel muhasebe anlayışının analiz yöntemlerinin kullanılması halinde doğru sonuçlar vermemesi ihtimali bulunmaktadır. Muhasebe verileri tek başına bir anlam taşımamaktadır. Verileri anlamlı kılan, karar alıcıların bunları ihtiyaçlarına uygun bir biçimde bilgiye dönüştürmesidir. Eğer herhangi bir sayısal veri, kullanıcılar açısından bir anlam ifade etmiyorsa verinin her hangi bir ekonomik değerinden söz edilemeyecektir.

Karar alıcıların, verileri bilgiye dönüştürmesi sürecinde kararlarını etkileyecek pek çok içsel ve dışsal faktör bulunmaktadır. İçsel faktörler olarak tanımlanabilecek inançların ve tutumların, kişilerin düşünce yapılarını ve ilkelerinin kaynağını oluşturduğu belirtilmiştir (Eren, 1991: 173).

Bireyi diğer kişilerden ayırıcı özellikler taşıyan bu faktörler, bireyin bir nesneye, bir kişiye veya bir olaya bakış açısını belirler. Karar alıcıların davranışsal şeklini belirleyen diğer bir unsur olan dışsal faktörler ise karar alıcıların içinde buldukları kültürel yapılardır (Ozankaya, 1984: 113).

Karar almayı etkileyen içsel ve dışsal faktörler:

- Dil,
- Din,
- Değer ve tutumlar,

- Yasa,
- Eğitim,
- Politika,
- Teknoloji ve maddi kültür,
- Sosyal organizasyon olarak ifade edilmektedir (Usul, 2007: 5).

Bireyin bilgisi, inancı, hisleri ve dünya görüşü onda bir takım düşüncelerin oluşmasına olanak vermekte ve bu olanak onda bir takım davranış kalıplarının oluşmasına neden olmaktadır. Bu kalıplar da, muhasebenin sağlamış olduğu bilgileri analiz etmede, yorumlamada ve çıkan sonucun uygulanmasında bütün şiddetiyle kendini göstermektedir.

İşletmelerin karar alma işleminde muhasebe sistemlerini kullanmaları gibi bireylerin de kararlarını alırken mental muhasebe olarak adlandırılan muhasebe fenomenini kullandığı ifade edilmektedir. Mental muhasebeyle bireyin, nesnelere bir değer biçerken veya zihninde herhangi bir şeyin kıymetini belirlerken, nesnelere genellikle mantıksız temellere dayanan garip şekillerde sınıflandırdığı ve davranışları üzerinde bu sınıflandırmanın etkili olduğu belirtilmiştir. Bu yaklaşım, insanların kendince belirledikleri bir referans noktasına göre hareket ettiklerinin göstergesidir. İnsan mantığının akıldan ve rasyonaliteden ne kadar uzak olduğunun bir göstergesi olarak mental muhasebe, bireylerin davranışlarını belirleyen unsurun sadece elindeki bilgiler değil, aynı zamanda bu bilgilerin nasıl sınıflandırıldığı ve bu sınıflandırmanın karar alma üzerindeki etkisini ifade etmektedir (Usul, 2006: 25-28).

Muhasebe sistemi bir organizasyonu ifade etmenin yoludur. Post modern işletme dünyasında muhasebe fonksiyonlarının eksiksiz yerine gelebilmesi için, muhasebe bilgilerinin kullanımı kadar, davranışsal hareketlerin ölçümü de önemli hale gelmektedir. Bu önemliliğin sebebi olarak problemlerin çözümlenmesi, yeni ürünlerin tasarlanması gibi ihtiyaçlara cevap verilmesi gereksinimi gösterilmektedir.

İşletmeler içinde buldukları toplumun kültürel değerlerinden bağımsız değerlendirilmemelidir. Bununla beraber her örgütsel yapı kendi içinde farklı bir kültür oluşturmakta ve oluşturulan bu kültür, işletmenin muhasebe sistemine de etki etmektedir. İşletmedeki tarafların kişisel özellikleri, işletme yöneticilerinin tutum ve

davranışları örgütün işleyiş yapısını da etkileyecektir. Ortaya çıkan örgütsel kültür, muhasebeden beklentileri ve muhasebe sonuçlarının kullanım düzeylerini etkilemektedir.

Sadece rasyonel bakış açısıyla matematiksel modeller kullanması ve davranışsal boyutunun yok sayılması, muhasebenin kendinden beklenen işlevleri yerine getirmesinde yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda dünyanın en hızlı büyüyen endüstrisi haline gelen bilginin üretilmesi, işlenmesi ve satılması aşamalarının sağlıklı bir şekilde işlerliğini devam ettirebilmesi için, bilgiyi kullanan insan unsurunun davranışsal boyutu göz ardı edilmemelidir.

Muhasebenin davranışsal boyutu sayesinde:

- Alınan kararların işletme ve birey üzerindeki etkisi ölçülebilir
- Stratejik planlama ve örgüt davranışları arasında ilişki kurularak düşüncelerin ölçülmesi ve raporlanması sağlanabilir.
- Birey davranışlarının işletme politikaları ile uyumlaştırılması ve yeniliklere açık olunması sağlanabilir (Usul, 2007: 12).

Muhasebenin davranışsal boyutunu kendine konu edinen ve muhasebe biliminin bir alt dalı olan davranışsal muhasebe, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin bulgularıyla beslenmektedir. Muhasebe bilgilerini ortaya koyan ve bu bilgiler ışığında karar veren bireylerin psikolojik ve sosyolojik yapılarını incelemekte ve bu yolla muhasebe standartlarının oluşturulmasında yardımcı görev üstlenmektedir (Manies, 1994: 204-205). Bu yolla yayımlanan mali raporlara insan faktörünü de eklemeye çalışmaktadır. Mali tablolar, işletmenin çıkar gruplarının işletmeden bilgi almak için kullandıkları en önemli araçlar olarak kabul edilmektedir. Mali tabloların amaçlarına ulaşabilmeleri için, işletmeyle ilgili menfaati olan bütün grupların işletme hakkında doğru, zamanında ve anlaşılabilir bir biçimde bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Sadece nicel değerlerin ifade edildiği mali tablolar, post modern iş dünyasında bireylerin doğru kararlara ulaşmasında yetersiz kalacaktır. Bu sebeple karar alıcıların bireysel özelliklerini dikkate alan, ayrıca mali sonuçları doğuran olaylara katkısı olan insan sermayesinin tutum ve davranışlarını, bireysel inanç ve kaygılarını göz önünde bulundurarak hazırlanacak mali tablolara ihtiyaç duyulmaktadır.

BÖLÜM II: MUHASEBENİN DAVRANIŞSAL BOYUTUNU ETKİLEYEN BİR UNSUR OLARAK KÜLTÜR

İşletmeler açık sistem yaklaşımının bir gereği olarak içinde buldukları toplumsal yapının izlerini bünyelerinde barındırmaktadır. Toplumsal yapıyı şekillendiren her türlü olgu işletmelerin hem maddi unsurlarını hem de maddi olmayan unsurlarını oluşturmaktadır. Toplumun yaşam biçiminden iş yapma anlayışına kadar hayatın her alanında belirleyici bir rolü olan kültür, işletmelerin hem yöneticileri hem de çalışanları açısından büyük önem arz etmektedir. Ortak bir kültürün ya da farklı kültürlerin şekillendirdiği bireylerden oluşan işletmelerde hem yönetsel hem de teknik anlamda pek çok farklılık gözlenmesi muhtemeldir. Bununla birlikte işletmelerin dili olarak kabul edilen muhasebenin de toplumsal yapıyı oluşturan kültürden etkilenmesi beklenmektedir.

Çok sayıda boyutu ve değeri içinde barındıran kültür kavramının ele alındığı bu bölümde öncelikle kültürün tanımı yapılmış ve kültürü oluşturan faktörlere değinilmiştir. Toplumsal hayat içindeki en önemli ekonomik aktörlerden biri olarak işletmelerin ve işletmelere ait bir dil olarak görülen muhasebenin kültürden etkilenip etkilenmediği konu ile ilgili geçmişte yapılan araştırmalar bağlamında tartışılmıştır.

2.1. Kültür Tanımı

Kültür, üzerinde çok tartışılan, farklı bilim dalları tarafından farklı anlamlandırılan bu sebeple de tanımlamak konusunda üzerinde fikir birliğine varılamayan bir kavramdır. Öyle ki, kültürün yaklaşık olarak iki yüz farklı tanımının yapıldığı ve bu konuda çok farklı görüşlerin ortaya konulduğu belirtilmiştir (Sığı, 2006: 30).

Kültür kelimesinin Latince “Colere” fiilinden türediği ve bu fiilin toprağı işlemek, tarlayı sürmek, ekip-biçmek anlamına geldiği bilinmektedir. Batı dillerinde Cultura/Culture/Cultur sözcükleriyle karşılanan kültür kelimesinin ilk kez Fransız düşünür Voltaire tarafından insan zekasının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir (Güvenç, 2002: 96).

Avrupa’da XIX. Yüzyılın sonunda İngiliz antropologlar tarafından toplumlara özgü olan düşünceler, eylem biçimleri, inançlar, değer sistemleri, simgeler ve tekniklerin

tümünü anlatmak için kullanılan kültür teriminin zamanımıza kadar gelen Osmanlıca karşılığı “Hars” kelimesidir (Kocadaş, 2005: 2).

Kültür, Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünde altı farklı şekilde tanımlanmıştır (tdkterim.gov.tr) :

- Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.
- Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.
- Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi.
- Bireyin kazandığı bilgi.
- Tarım.
- (*Biyoloji*) Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme.

Sosyal bilimciler kültürün bir tanım içine sığdıramayacak kadar geniş boyutlara sahip bir kavram olduğunu belirtmişlerdir. Meriç (1986:9) tarafından “kaypak” bir kavram olarak tanımlanan kültürün, unsurlarının sonsuz olması sebebiyle tahlil ve tasvir edilemediği, tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar çok çeşitli alanlarda akla gelen ve gelmeyen pek çok anlamının olduğu ifade edilmiştir.

Uygur (1996: 17) kültürü, doğanın insanlaştırılma biçimi ve insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu gerçeklik olarak ifade etmiştir. İnsanın nasıl düşündüğü, duyduğu, yaptığı, istediği, özünü nasıl gördüğü, değerlerini ve isteklerini nasıl düzenlediği hususları kültürün öğeleri olarak kabul edilmektedir. İnsanın nasıl bir var olma biçimi ve ne tür bir eylem kalıbı benimsediği kültürü oluşturmaktadır.

Heinrich’ ten aktaran Işık (2009: 854) kültürü insanların beyinlerinde depoladıkları bilgiler olarak tanımlamaktadır. Bu bilgilerin bireylerin beyinlerindeki fikirler, değer yargıları, inançlar, davranış stratejileri olduğu ve diğer bireyler tarafından taklit etme, gözleme veya tartışma yoluyla öğrenilebileceği ifade edilmektedir. Başka bir deyişle kültür, her toplumu bir diğerinden farklı kılan, düşünce ve eylem modellerinin ve kendi

özgül anlam çerçevesi içerisinde oluşturup kullandığı araç ve gereçlerin soyut bir bütünü olarak kabul edilmektedir (Tolan, 1996: 227). Bir başka deyişle kültür, hem toplumun sembol haline getirilmiş modellerinin, hem de onlara set çeken maddi imkanların tamamı olarak ifade edilmektedir (Mardin, 2007: 27).

Kültür, insanların toplumsal ve tarihi süreç içerisinde ürettikleri bütün maddi ve manevi değerlerin toplamından oluşmaktadır. Kültürün maddi boyutunu şekillendiren unsurlar, kültürün üyelerinin oluşturduğu ve kullandığı tüm fiziksel yapılarıdır. İnsanın tabiatla mücadelesinde kullandığı teknik, makine, üretim araç ve gereçleri bu kategoride incelenmektedir (Çataloluk, 2010: 106).

Manevi kültürü oluşturanlar ise, bir milleti diğer milletlerden ayırt edebilme imkânı tanıyan örf ve adetler, davranışlar, değer hükümleri, ahlak anlayışı, sosyal normlar ve zihniyet değişiklikleridir (Tepperman ve Rosenberg, 1995: 39).

Manevi unsurlar arasında ise, komşuluk ilişkilerinin nasıl olduğu veya nasıl olması gerektiği gibi, toplumun maddi kültür unsurlarının meydana gelmesinde de kaynaklık etmiş olan ve birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebilen, insanlık ideali, arkadaşlık, yardımseverlik, vatan, kahramanlık, inanç gibi değerler anlaşılmaktadır. Bu manevi unsurlar, tüm diğer kültür varlıklarının esasını teşkil eden veya o yönde olması beklenen kültür öğeleridir (Çataloluk, 2010: 106).

Bireylerin düzenli bir yaşam alanı ve sosyal yapı içerisinde ihtiyaçlarının ve bilgilerinin paylaşılması anlamına da gelen kültürün özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kültür, kişisel değildir, sosyal değerler ve davranışlar sistemi olarak bir toplumun hayat biçimidir (İçli, 2002: 83).
- Kültür öğrenilmiş davranışların toplamıdır. Kültür sosyal bir mirastır ve yeni nesillere öğrenme ve şartlanma yollarıyla aktarılır (Güvenç, 2002: 102).
- Kültür bir birikimdir, ait olduğu topluluğun geleceğini muhafaza edebilmesi için öncelikle kendi değerlerinin muhafaza edilmesi gerekmektedir (İçli, 2002: 81).
- Kültür, insanın psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını giderici yapıdadır ve bütünleştirici bir eğilime sahiptir (Şimşek ve diğ., 2001: 31).

Yaşamın pek çok alanına etki eden ve çok sayıda boyut ve değer içeren kültürün, ait olduğu toplumun tüm ilişki ve etkileşim süreçlerine, kurumsal yapılarına sirayet ederek, üyelerinin tüm konumlanışlarını, çalışma ve üretme biçimlerini, yönetim ve örgütlenme tarzlarını güçlü bir biçimde etkilediği belirtilmiştir (Tosun, 1990: 145).

Kültüre ilişkin geliştirilen tanımlar içerisinde en dikkat çekici tanımlardan biri Hofstede' nin tanımı olarak gösterilmektedir. Hofstede kültürü, bir grup insanı diğerlerinden ayıran zihinsel programlama olarak ifade etmektedir. Hofstede' e göre kültür; öğrenme sonucunda oluşan, bir başka ifadeyle kişinin doğuştan getirdiği değil, sosyal ortamından kaynağını alan bir parçasıdır (Ay, 2005: 32).

Örgüt kuramı için kültür, belirli bir grubun dış çevreye uyum ve içsel bütünleşme problemleriyle başa çıkmayı öğrenirken, doğruluğu ispat edilebilecek kadar işe yaramış ve bu sebeple, o problemlere ilişkin olarak algılamak, düşünmek ve hissetmek için geçerli bir çözüm olarak yeni üyelere öğretilmesini gerekli gördüğü icat edilmiş, keşfedilmiş veya geliştirilmiş temel varsayımların bir motifi olarak tanımlanmaktadır (Schein, 1990: 110).

Kültür tarafından kişilikleri şekillenmiş bireylerin toplumsal yaşamın her eylem alanına ilişkin ortak olarak kabul ettikleri davranış tipleri, kişilerin ölüm-doğum gibi olaylara karşı verdikleri tepkilerden evlenme törenlerine, örf ve adetlerin tümünden iş hayatının ana hatlarına kadar belirleyici rol oynamaktadır (Kocadaş, 2005: 4).

Kültür toplum için birleştirici ve uzlaştırıcı idealler çerçevesinde toplumu geleceğe taşıyacak vasıtaları sağlamaktadır. Aynı zamanda toplumun bir parçası olarak işletmelerin de gelecek perspektiflerini çizmelerinde etkin aktör durumundadır. Kültür denildiğinde bir arada yaşama ihtiyacı duyan, farklı ölçülerde örgütlenmeye sahip insan toplulukları akla gelmektedir ve bunun ekonomiden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir (Işık, 2009: 856).

Kültür konusunda çalışan akademisyenlerin kültürlerin birleştiği mi, yoksa ayrıştığı mı konusunda fikir ayrılığına düştüğü belirtilmektedir. Kültürlerin gün geçtikçe birbirine benzeştiği ve birleştiği görüşünü savunan akademisyenlerin temel dayanağı modernleşme, teknoloji ve ekonomik şartlardır. Özellikle işletme yönetiminde

kullanılan çeşitli tekniklerin ülkeler arasında aktarılması sayesinde kültürel bir benzeşmenin meydana geleceği ifade edilmektedir. Bazı akademisyenler ise ülkelerin kültürel anlamda farklılıklar gösterdiğini ve aynı kültür içinde var olan alt kültürler çoğaldıkça benzerlikten çok ayrışmaların gözlemlendiğini belirtmiştir (Yeşil, 2009: 104-106).

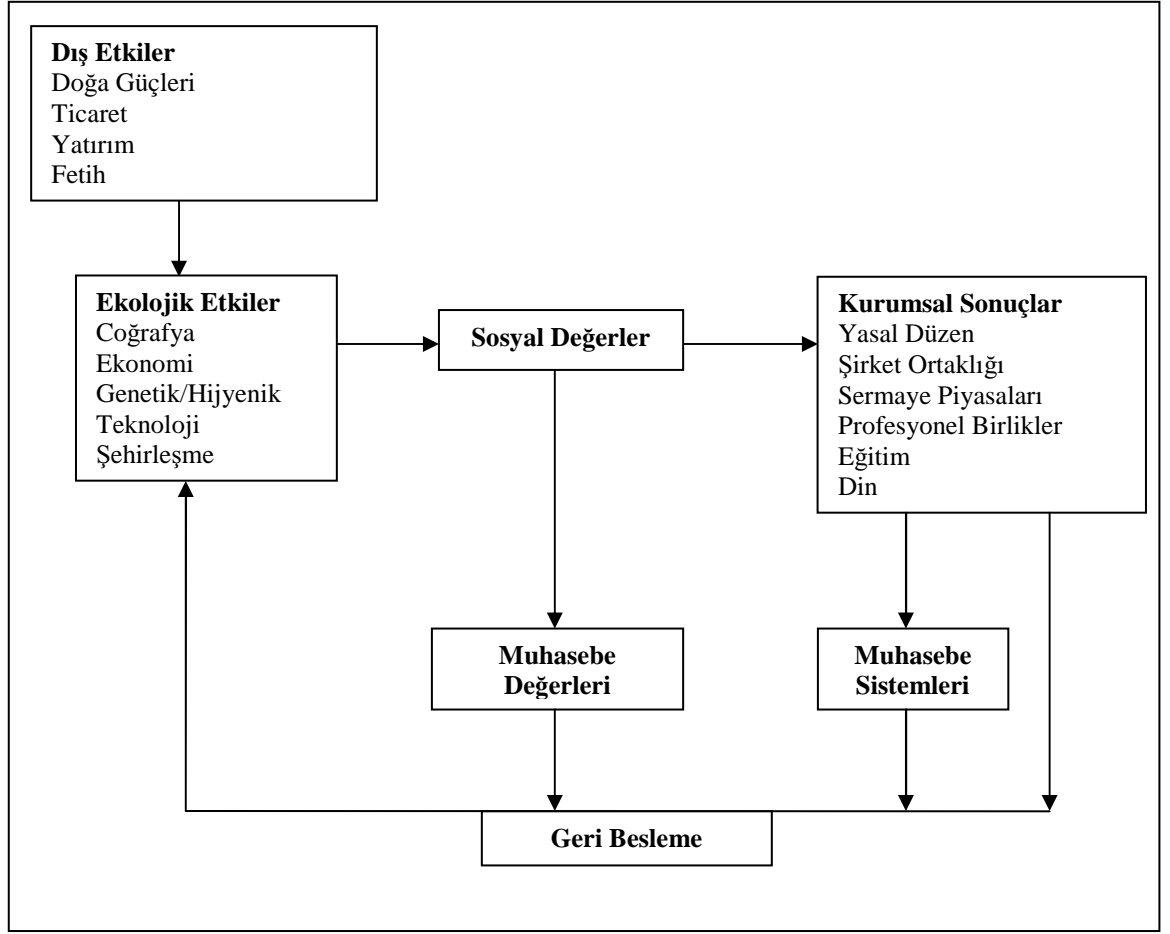
Kültürlerarası etkileşimin arttığı, çok kültürlü örgütlerin sayısının her geçen gün çoğaldığı bir ortamda, en önemli konulardan birinin kültürel farklılıklar ve bu farklılıkların şirketler açısından getireceği avantaj ve dezavantajlar olduğu belirtilmiştir. Kültürel farklılıkların işletmelere çeşitli stratejik faydalar sağlayabileceği gibi, birçok problemin de ana kaynağı olabileceği ve bu sebeple de kültürel farklılıkların en iyi şekilde yönetilmesi ve işletmelerin faydalarına kullanılması gerektiği ifade edilmiştir (Yeşil, 2009: 101).

2.2. Kültürün Boyutları ve Muhasebe İlişkisi

Uluslar arası iş ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak dünya ekonomilerinin küreselleşmesiyle birlikte kültürel farklılıkların muhasebe sistemleri de dâhil olmak üzere iş hayatı üzerindeki tüm etkisinin derinlemesine anlaşılması gerektiği açıktır. Her ulusal muhasebe sisteminin, söz konusu ulusun kabul ettiği muhasebe değerlerinin bir yansıması olarak görüldüğü ve muhasebe değerlerini oluşturan etmenlerin de ulusun sahip olduğu kültürel değerler olduğu belirtilmiştir (Roxas ve diğ., 1999: 58). Muhasebe alt kültürünü ve işletmenin kültürel alt yapısını destekleyen kültürel unsurlar Şekil 1’de gösterilmektedir.

Toplumların, bireylerin ve kurumların kültürel anlamda farklı olduklarını ifade edebilmek için kültürün çeşitli açılardan sınıflandırılması ve bu sınıflandırma neticesinde bir karşılaştırmaya tabi tutulması gerektiği söylenebilir. Konu ile ilgili olarak çok sayıda sınıflandırma yapılmıştır. Muhasebe literatürüyle bağlantılı ele alındığında en dikkat çekici olanlar Hofstede’ in kültürel boyutları ve Gray’ in muhasebe alt kültürüne yönelik hazırladığı “muhasebe değerleri” olarak adlandırdığı boyutlardır (Karabınar, 2005: 34-50).

Şekil 1: Kültür, Sosyal Değerler ve Muhasebe Alt Kültürü

Kaynak: Roxas ve diğ., 1999: 59

Hofstede'in kültürel farklılıkları ortaya koymak için kullandığı boyutlar beş tanedir (geert-hofstede.com) :

- Güç mesafesi,
- Bireycilik,
- Erillik,
- Belirsizlikten kaçınma,
- Kısa veya uzun vadeye dönüklük.

Güç mesafesi boyutu, bireyin otorite ile ilişkisinin düzeyini diğer bir deyişle toplumlarda veya örgütlerde hiyerarşinin ve güce dayalı eşitsizliğin ne ölçüde kabul edilebilir olduğunu ifade etmektedir. Güç aralığı geniş olan kültürlerde, güç dağılımındaki ve buna bağlı olarak fırsat eşitsizliğindeki dengesizliğin kabullenildiği,

unvan, statü ve pozisyon gibi betimleyici ögelere fazlasıyla önem verildiği ve saygı duyulduğu belirtilmektedir (Karabınar, 2005: 35).

Bu anlayışı benimsemiş kültürlerde faaliyet gösteren örgütlerde çalışanlarla yöneticiler arasındaki mesafe hissedilmektedir ve emir komuta zinciri korunmaktadır. Büyük güç farklılıkları olan örgütlerde bireylerin, herkesin belli bir yerinin olması gerektiğini ve hiyerarşik düzeni gerekçe aramadan kabul ettiği ifade edilmektedir (Demir, 2009: 78).

Güç aralığı dar olan kültürlerde güç sahibi kişilere yaklaşmanın ve onlarla yakınlaşmanın daha kolay olduğu belirtilmektedir. Bu anlayışa sahip kültürlerin örgüt yapısına katkısı karar aşamasında çalışanların fikirlerinin alınması ve karar sürecine dahil edilmeleri şeklinde olmaktadır. Fırsat ve ödüllendirme konusunda eşitsizliğe daha az rastlanan güç aralığı dar örgüt yapılarında katılımcılığın ön planda olduğu ifade edilmektedir (Ay, 2005: 37).

Bireycilik-Toplumculuk boyutu, belli bir kültüre ait insanların kendilerini birey veya bir grubun üyeleri olarak görme eğilimleri ile ilgilidir. Bireylerin ilk tercihte şahsi ihtiyaçlarını mı yoksa toplumun çıkarlarını mı ön planda tuttukları ele alınmaktadır (Roxas ve diğ., 1999: 60).

Bu boyut, bireyin çevreyle olan ilişkilerinde kişisel amaçlarını ön planda tutması ve bireysel bir yaşam biçimine yönelmesi veya toplumsal amaçların öncelik kazanması ve biz anlayışıyla iş birliğinin desteklenmesi ayrımına dayanmaktadır. Bireyselliğin geliştiği toplumlarda denetim kişinin içsel baskısıyla sağlanmaktadır ve bireylerin kendine saygısı ön plana çıkmaktadır (Ay, 2005: 37).

Bireyci kültürlerde örgütler; bireysel sermaye sahiplerine, çalışanlara ve müşterilere hizmet etmek üzere bir araya getirilmiş unsurlardan oluşturulmuştur. Örgüt üyelerinin bir araya gelmelerinin nedeni elde edecekleri çıkarlardır ve örgüt hedefe ulaşmak konusunda sadece bir araç olarak algılanmaktadır. Toplumun menfaatlerinin ön planda tutulduğu kültürlerde ise örgüt, kurucuların oluşturduğu bir nesne olmaktan öte bütün üyelerce paylaşılan ve üyelerle birlikte anlam kazanan ve amaç edinen sosyal bir bağ olarak kabul edilmektedir (Sığırı, 2006: 41).

Erillik-dişilik boyutu, toplumların keskin-sert mizaçlı veya yumuşak mizaçlı olup olmadıklarıyla ilgili durumu ifade etmektedir. Bu boyutun toplum içindeki rekabet etme, sayısal değerler yerine sayısal olmayan değerler, kişisel ilişkilerden kaynaklanan motivasyon yerine başarı odaklı motivasyon gibi konulardaki farklı algılamalara dayandığı kabul edilmektedir (Karabınar, 2005: 37).

Eril olarak tanımlanan toplumlarda sonuca ulaşma, kahramanlık, cesaret ile somut başarının büyük önem taşıdığı ve performans, para ve rekabet gibi değerlerin ön planda olduğu ifade edilmektedir. Bir başka deyişle toplumda atılganlığın, para elde etmenin ve materyalist eğilimlerin egemen kültür olarak ön planda olmasının o toplumun eril olarak tanımlanmasını gerektirdiği söylenebilir (Sığı, 2006: 42).

Dişil toplumlarda insan ilişkilerine verilen önemin ön planda olduğu belirtilmiştir. İyi ilişkiler kurma, diğer bireylere saygı, güçsüzlerin korunması, çevreye saygı duyma, dayanışma, mütevazilik ve hayat kalitesini yükseltme yönündeki davranışlar toplumların dişillik seviyesini belirtmek için kullanılan unsurlar olarak kabul edilmektedir (Ay, 2005: 38).

Örgütler açısından ele alınacak olursa eril kültürün hakim olduğu örgütlerde başarı ve rekabet önem kazanırken, dişil kültürün hakim olduğu örgütlerde bireysel başarıdan çok örgütün genel başarısının yükseltilmesi önem kazanmaktadır (Roxas ve diğ., 1999: 61).

Belirsizlikten kaçınma boyutu, herhangi bir sorun ya da yeni durum karşısında müdahale ve çözüm üretme konusunda kişilerin kendilerini konumlandıkları alan ile ilgilidir. Bir başka deyişle belirsizlikten kaçınma, toplumu oluşturan üyelerin belirsiz ve yoruma açık durumlarda kendilerini rahat veya huzursuz hissetme derecelerini ve inisiyatif alma becerilerini ifade etmektedir. Kişilerin yaptıkları işleri hangi ölçüde kontrol edip hangi ölçüde kontrol edemedikleri, yasalara ve biçimsel kurallara bağlılığı ile ilgili olan bu boyuta göre belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda davranışları şekillendiren katı kuralların bulunduğu ifade edilmektedir (Sığı, 2006: 43).

Belirsizlikten kaçınma derecesinin düşük olduğu bir başka deyişle farklı düşünce ve davranışların desteklendiği toplumlarda kural ve ilkelerden ziyade serbest bir çalışma ortamı söz konusu olmaktadır. Risk alma, inisiyatif kullanma, yeni görüş ve düşünceler

öne sürme belirsizliğe açık örgüt yapılarının temel özellikleri olarak adlandırılabilir (Roxas ve diğ., 1999: 61).

Hofstede' in çalışmalarına 1988 yılında eklenen ve ilk dört boyutun kapsamadığı Asya ülkelerine ait kültürleri kapsayan *kısa veya uzun vadeye dönüklük* boyutu için temel ayırım noktası bireylerin gelecek yönlü bir yaklaşım veya geçmiş yönlü bir yaklaşım sergilemeleri olduğu ifade edilmektedir (geert-hofstede.com).

Uzun vadeye dönük bir bakış açısına sahip olan toplumlarda bireylerin pek çok bilgiye sahip olduğu, yatırımlar için tasarruflarının bulunduğu ve sabırlı oldukları kabul edilmektedir. Kısa vadeye dönük düşünen toplumların bireylerinde ise mutlak bir gerçekliğe inanma ve kısa sürede sonuç alma gibi özelliklerin gözlemlendiği belirtilmektedir. Uzun vadeye yönelimin hâkim olduğu toplumlarda örgütler belirli süreçlerden geçtikten sonra örgütün ana hedefi olan kâra ulaşmayı beklerken, kısa vadeye yönelimin yüksek olarak gözlemlendiği toplumlardaki örgütlerde her faaliyetin ardından kâra geçme beklentisi oluşmaktadır. Ayrıca uzun döneme yönelik bakış açısına sahip olmanın sosyal sorumluluklara ve geleneklere karşı duyarlı olmayı gerektirdiği ifade edilmiştir (Altay, 2004: 306-307).

Hofstede' in kültür boyutlarını temel alarak Gray tarafından 1988 yılında hazırlanan ve muhasebe alt kültüründeki uygulamaları doğrudan etkilediği ifade edilen dört muhasebe değeri şunlardır (Karabınar, 2005: 47):

- Profesyonelliğe karşı statükoculuk,
- Tekdüzeciliğe karşı esneklik,
- Tutuculuğa karşı iyimserlik,
- Şeffaflığa karşı gizlilik

Profesyonelliğe karşı statükoculuk değeri, muhasebe konusunda profesyonel yargı ve düzenlemelerin yasal zorunluluklara ve kontrole tercih edilmesini ifade etmektedir. Bu değere göre muhasebe konusunda gerekli görülen düzenlemeler için profesyonel yorumların kullanımına karşılık yasal düzenlemelere uygunluk ve kontrol mekanizmasının kullanılması gerektiğine gönderme yapıldığı belirtilmektedir (Roxas ve diğ.,1999: 61).

Profesyonelliğin yüksek olduğu durumlarda kendi kendine yetmenin söz konusu olduğu fakat düşük profesyonellik derecesinde herhangi bir problemle karşılaşıldığında resmi kurumların müdahalesinin beklendiği ifade edilmektedir (Karabınar, 2005: 47).

Tekdüzeciğe karşı esneklik değeri, örgütler arasındaki tek düze muhasebe uygulamaları yerine her örgütün kendine özgü bir muhasebe uygulaması benimsemesi durumunu ifade etmektedir. Bu değere göre örgütün kendi isteği ile yaptığı seçimlerin türü ve içeriği ile yeni muhasebe kurallarının uygulamacılar tarafından kabullenilme arzusu ifade edilmektedir. Tek düze işlemlere bağlılığın yüksek olması profesyonellik derecesi açısından bir düşüşün ve statükoya bağlılığın da bir göstergesi olarak algılanabilmektedir (Karabınar, 2005: 48).

Tutuculuğa karşı iyimserlik değeri, ileride gerçekleşebilecek olayların belirsizliği ile baş edebilmek için temkinli bir yaklaşım yerine daha iyimser ve risk almaya açık bir yaklaşımın benimsenmesini ifade etmektedir. İyimser muhasebe sistemlerine göre örgütün kendi isteğini yapabilmesinin daha olası olduğu ancak tutucu muhasebe sistemlerinin belirsizlik derecelerini çok daha dikkatli ölçtüğü ve riskten korkan bir tavır sergiledikleri belirtilmektedir. Olabilecek en kötü duruma göre hareket etme güdüsünün gelecekteki olayların daha çok geçmişin etkisiyle belirlendiği kültürel bir yaklaşımı yansıttığı düşünülmektedir. Bu sebeple yüksek oranda tutucu kabul edilen muhasebe sistemlerinde geçmişten bu zamana kullanılan ölçüm yöntemlerine bağlılığın daha kuvvetli olduğu söylenebilir (Roxas ve diğ., 1999: 63).

Şeffaflığa karşı gizlilik değeri ile ifade edilmek istenen muhasebe sistemlerinin gizliliği hangi ölçüde açıklıktan üstün tuttuğu ile ilgilidir. Bir başka deyişle sadece örgüt yöneticilerinin bilmesi gereken değerlerin mali tablolarda yer alması gerektiğini savunan bir anlayışa karşılık daha şeffaf, kamuyu daha fazla aydınlatıcı bir muhasebe sistemine vurgu yapılmaktadır. Gizlilik derecesi, mali tablolarda yer alacak bilgileri, açıklanacak bilgilerin kapsam ve düzeyini doğrudan etkilemektedir ve gizlilik derecesi ne kadar yüksekse mali tablolarda yer alacak bilgi sayısının da o derece düşük olacağı ifade edilmektedir (Karabınar, 2005: 49).

Gray' in, Hofstede' in kültürel boyutları ile kendi oluşturduğu muhasebe değerleri arasındaki ilişkiden geliştirdiği varsayımlar şöyledir (Demir, 2009: 80):

- Bir toplumda bireysellik ne kadar yüksekse belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesi o derecede düşüktür ve o toplumda profesyonellik düzeyinin o oranda yüksek olması beklenmektedir.
- Bir toplumda belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesi ne kadar yüksek ise bireysellik o derecede düşüktür ve o toplumda tekdüzelik derecesinin o oranda yüksek olması beklenmektedir.
- Bir toplumda belirsizlikten kaçınma ne kadar yüksek ise bireysellik ve erillik o derecede düşüktür ve o toplumda tutuculuk derecesinin o oranda yüksek olması beklenmektedir.
- Bir toplumda belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesi ne kadar yüksek ise bireysellik ve erillik düzeyi o derecede düşüktür ve o toplumda gizlilik düzeyinin o oranda yüksek olması beklenmektedir.

Finansal tablolar ve muhasebe sistemleri açısından kültürü temel alan bir karşılaştırma yapabilmek için,

- İşletme kültürünün,
- Muhasebe kültürünün,
- Denetim kültürünün ve
- Düzenleyici kültürün tek tek ele alınması gerektiği belirtilmiştir (Demir, 2009: 81).

Hofstede' in kültürel boyutlarının Gray' in muhasebe değerleri ile ilişkisini ifade eden varsayımlar aşağıdaki şekilde bir arada gösterilmiştir:

Şekil 2: Hofstede' in Kültürel Boyutlarının Muhasebe Değerleri ile İlişkisi

Sosyal Değerler	Muhasebe Değerleri	Muhasebe Sistem ve Uygulaması
Bireyci-toplumcu	Profesyonellik,	Otorite ve otoritenin emrine uyma
Güç mesafesi	Tekdüzelik/ Esneklik	Varlıkların ve karın ölçümü
Belirsizlikten kaçma	Tutuculuk-İyimserlik	Bilgilerin kamuya açıklanması
Erillik-dişilik	Gizlilik-Şeffaflık	
Kısa veya uzun vadeye dönüklük		

Geri Besleme

Geri Besleme

Kaynak: Karabınar, 2005: 50

Muhasebe literatüründe Hofstede- Gray teorisi olarak adlandırılan kültürel boyut ve muhasebe değerleri ilişkisinin işletmelerdeki kültürel olguları açıklamaya yönelik hazırlanan pek çok çalışma için esin kaynağı olduğu fakat sadece ulus devletlerin kültürle ilgili problemlerini konu edindiği için eleştirildiği ifade edilmiştir (Karabınar, 2005: 39).

2.3. Kültürün Parçaları

Yaşayan kuşakların kendi zeka, yetenek, ihtisas ve eğitimlerine göre geçmiş nesillerden devraldıkları sosyal bir miras olarak ifade edilen kültürün (Günay, 2010: 414) anlaşılması zor bir olgu olmasının ana nedeni olarak oluşturulmasından sorumlu olduğu kabul edilen kurumların ve faktörlerin birbirinden ayırt edilemeyecek derecede birbirine bağlı olmaları gösterilmiştir. İnsanlara dünyayı anlamada gerek duydukları kategori ve modelleri sağlayan ve her aşamada insanları yönlendiren kültürün oluşumunda rol oynayan faktörler ve kurumlar; ekoloji ve fiziksel çevre, aile, din, eğitim ve politik sistem olarak değerlendirilmektedir (Yeşil, 2009: 103).

Bununla birlikte maddi ve manevi yönlerini oluşturan faktörlerin ve kurumların ortaya çıkardığı kültürün:

- Dil,
- Din,
- Değerler ve tutumlar,
- Adet ve gelenekler,
- Maddi kültür,
- Estetik,
- Eğitim,
- Sosyal kurumlar ve sosyal sistemler gibi unsurlardan meydana geldiği belirtilmektedir (Yeşil, 2009: 108-112).

Kültürü oluşturan unsurlara kısaca değinmek gerekirse:

Dil: İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir araç olarak kabul edilen dil, insanların duygularını, düşüncelerini, fikirlerini, hükümlerini birbirlerine aktarmak için kullanılan,

seslerden meydana gelen ve bir takım şekillerden oluşan bir bileşen olarak açıklanmaktadır (Usul, 2007: 56).

Heidegger tarafından “varlığın evi” olarak tanımlanan dil, ait olduğu toplumun kültürel özelliklerini yansıtan en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bilgi, fikir ve düşüncelerin aktarılmasında ve yorumlanmasında kullanılan dilin, bir toplumun ses dünyası olması sebebiyle kültürün oluşumunda önemli katkılar sağladığı ve kültürel özelliklerin nesil boyu korunmasına yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Işık, 2009: 854).

Din: Yaşam için gerekli idealleri belirleyen, bireylerin ve toplumların değer ve davranışlarında kendini gösteren kültürel bir unsur olarak dinin, insanlara çevrelerindeki dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânlarını sağladığı belirtilmektedir (Mardin, 2007: 50).

Din ve beraberinde gelen kurumsal yapının, en küçük birim olan aileden başlayarak; hukuk, siyaset, sanat ve hatta ekonomi anlayışına kadar çok geniş bir yelpaze içinde insanı şekillendirdiği ve bu şekillendirmenin imparatorluklardan ulus devletlere geçinceye kadar etkisini sürdürdüğü ifade edilmektedir (Aşkın, 2007: 217).

Davranışları değerlendirmede bir referans noktası olarak kabul edilen dinin, çağlar boyu insanları bir arada tutan önemli bir sosyolojik olgu olarak incelendiği; gelenekler ve alışkanlıklarla birlikte kültürlerin özünü oluşturduğu belirtilmiştir (Tekinalp, 2005: 80).

Değerler ve Tutumlar: Bireyler tarafından meydana getirilen ve bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel unsurlarını kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü olarak ifade edilen değerlerin; bireyin insanlar, olaylar ve cansız varlıklar karşısında takındığı davranış biçimleri olarak açıklanabilen tutumları etkilediği belirtilmiştir (tdk.gov.tr).

Kişiyi davranışlarında rehberlik eden değerlerin, bireyler için önemli olan kavram ve fikirleri, doğru, uygun ve arzu edilebilir olan hakkındaki düşünce ve inançlarını içerdiği ve arzu, istek ve tercihlerini yansıttığı ifade edilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 74).

Değerlerin ve tutumların din gibi daha derin köklere dayandığı durumlar dikkate alındığında sözü geçen kavramların kültür oluşumunda önemli rollere sahip oldukları ve günlük hayattan siyasete, ekonomiden sanata kadar etkin oldukları belirtilmektedir (Ay, 2005: 33).

Âdet ve Gelenekler: Bir topluluğun uzunca bir zaman dilimi içinde, dışarıdan herhangi bir yaptırım uygulanmaksızın kendiliğinden uymaya, yapmaya başladığı ve topluluk tarafından yapılmasının lüzumlu olduğuna inanılan davranış kalıbı olarak ifade edilen âdetler kültürle paralel olarak işleyiş göstermektedir. Gelenekler ise bir kültür içinde her zaman var olduğuna inanılan, sosyal olarak nesilden nesile sözlü olarak aktarılan alışkanlıkların toplamı olarak ifade edilmektedir (Nirun ve Özönder, 1990: 262).

Maddi Kültür: Bir toplumun sosyal aktivitelerini organize etme biçimini ve teknoloji kullanımını kapsayan maddi kültür kavramının toplumların içinde yaşadığı coğrafi koşulların, sahip oldukları âdetlerin sınırlarını çizmekte olduğu ve toplumun temel ekonomik, sosyal ve finansal alt yapısını şekillendirdiği ifade edilmektedir (Yeşil, 2009: 111).

Estetik: Bir toplumun sanat beğenisi ile alakalı olarak dikkat çeken estetik kavramının kültürel anlamda insanların sahip olduğu değerlere göre şekillenmesi ve sanata verilen önemin toplumdan topluma değişmesi sebebiyle önem kazandığı vurgulanmaktadır (Yeşil, 2009: 111).

Eğitim: Bir toplumu oluşturan bireylerin bilgiyi elde etme ve toplumsal beklentileri paylaşmada kullandıkları öğrenme süreci olarak ifade edilen eğitimin toplumsal hayatın devamı konusunda büyük bir önem arz ettiği, kültürün paylaşılmasında ve yeni nesillere aktarılmasında önemli rol oynadığı belirtilmiştir (Yeşil, 2009: 111).

Sosyal Kurumlar ve Sosyal Sistemler: Doğuştan ve sonradan kazanılan üyeliklerle ve toplumların ortak özelliklere göre alt gruplara bölünmesiyle meydana gelen sosyal kurumların alt kültürleri oluşturduğu; cinsiyet, etnik köken, meslek, politik farklılıklar gibi ayrışmaların kültürel anlamda çeşitliliği sağladığı ifade edilmiştir. Sosyal sistemler ise, bir toplumun evlenme âdetlerinden eğlence aktivitelerine, akrabalık ilişkilerinden

sınıflar arası insanların etkileşimine kadar sosyal hayatı çerçeve içine alan bir kavram olarak açıklanmaktadır (Mutlu, 1999: 198).

Kültürü oluşturan bu parçalar, doğrudan veya dolaylı olarak bireylerin yaşam biçimlerini şekillendirmektedir. Bireyler tarafından oluşturulan kurumların oluşumundan işleyişine kadar bütün süreçlerde de pay sahibidir. İster maddi isterse manevi öğeler arasında olsun, kültürü oluşturan parçalar tıpkı bireylerde olduğu gibi işletmelerin de kuruluşundan itibaren bütün çalışma sahalarında etkisini göstermektedir.

BÖLÜM III: KÜLTÜREL BİR UNSUR OLARAK DİN KAVRAMI VE DİNLERİN EKONOMİK HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Din, insanların davranışlarını şekillendiren diğer bütün kültürel öğeler gibi önemli bir unsur olarak görülmektedir ve genel anlamda insanların yaşam biçimi aynı zamanda “sosyolojik bir kurum” olarak ifade edilmektedir. Özelde bireye genelde ise bireyin içinde yaşadığı topluma hitap etmeleri sebebiyle dinlerin gündelik hayatta karşılaşılan bütün sosyal olaylar ile etkileşim halinde olduğu kabul edilmektedir. Bu sosyal olaylardan biri de ekonomik ilişkilerdir. Toplumun kendi varlığını sürdürebilmek için kullandığı en önemli işlevlerden biri olan ekonomi dini kurallardan etkilenmekte ve dini yaşayış üzerinde etkili olmaktadır.

Bu bölümde kültürel bir kavram olarak din tanımlanmış ve toplumsal hayattaki etkinliğinden bahsedilmiştir. Ekonomik olaylar ve aktörler karşısında dinin konumlandığı yer ve söz konusu unsurlarla etkileşimine değinilmiştir. Üç semavi din olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile Asya dinleri olarak da ifade edilen beşeri kaynaklı öğretilerin, yer buldukları toplumlardaki ekonomik faaliyetlere ne ölçüde rehberlik ettiği ve bu faaliyetlerin söz konusu dinler ve öğretiler üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

3.1. Kültürel Bir Unsur Olarak Din Kavramı

Din kelimesinin “de-ye-ne” kökünden türediği ve farklı diller itibarıyla farklı manalar taşıdığı ifade edilmektedir. Arapça’ da din usul, adet, tutulan yol ve huy anlamına gelirken Arami-İbrani dillerinde mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, hesap, muhasebe ve mükâfat manalarında kullanılmaktadır. Bununla birlikte batı dillerindeki yaygın kullanım olan religion kelimesinin Latince religare sözcüğünden türediği ve bağlanmak anlamına geldiği belirtilmektedir (Günay, 2010: 213).

Din terim olarak insanların anlayamadıkları, karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını, tasarladıkları doğaüstü, gizemsel nitelikli güçlerle açıklamaya yönelmeleri olgusu ve bu nitelikteki tasarımların kurallar, kurumlar, törenler ve

simgeler biçiminde örgütlenmesini sağlayan düzen olarak ifade edilmektedir (tdk.gov.tr).

Öncelikli olarak bütün diğer ilgileri niteleyen ve hayatın anlamına ilişkin soruların cevabını içeren bir nihai ilgi ve kavrayış olarak nitelenen din, farklı bakış açılarına sahip sosyal bilimciler tarafından farklı özellikleri ön plana çıkartılarak tarif edilmektedir (Emmons, 2000: 3).

İslam kelamcıları tarafından din Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla vazedilen ve sâliklerini dünya ve ahirette saadet ve kurtuluşa götüren itikad ve amellerden oluşan bir müessese olarak tarif edilmektedir. August Comte ise dini daha müspet düşünce şekilleri karşısında silinip ortadan kalkmaya mahkûm ilkel ve büyüsel bir düşünce tarzı olarak kabul etmektedir (Günay, 2010: 214-222).

Din, kültürlerin kökeninde derin izler bırakan bir olgu olarak kabul edilmesi sebebiyle insanların davranış biçimlerini şekillendiren önemli bir unsur olarak değerlendirilebildiği gibi toplumların sosyal ve ekonomik yapılarıyla ilgili değerlerin somut göstergelerini taşıyan kültürel bir kaynak olarak da ele alınabilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 74). Hiçbir dinin boşlukta ortaya çıkmadığı, her dinin fiziksel ve kültürel bir ortamda doğduğu, yaşadığı, kurumlaşmaya doğru yol aldığı ve toplumsal bir karaktere sahip olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla din ve dinle ilişkili kurumların herhangi bir kültür çevresindeki her türlü etkiden soyutlanarak yaşayamayacağı bilakis kültürel yaşamın bütün birimleri ve toplumsal yapıyı oluşturan bütün unsurlarla sıkı bir ilişki içerisinde bulunduğu ifade edilmektedir (Arslan, 2004: 189-190).

Dinin toplumsal hayat üzerinde önemli etkiler oluşturduğunu savunan akademisyenler yanında sekülerleşme⁴yle birlikte dinin sosyal hayat için önemli bir etkinliğinin kalmadığını savunanlar da bulunmaktadır. Bu yazarlara göre sekülerleşmenin sosyal bilimlerde dünyeviliğin sosyolojik bir süreç olarak hayata geçtiği, dinin sosyal hayatın çeşitli kesimleri üzerinde etkisinin azaldığı, modern dünya görüşünün dini hayat tarzının yerini aldığı bir süreç olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Okumuş, 2007: 1-2).

⁴ Seküler terimi Latince saeculum kökünden türemiş olup “bu çağ”, “şimdiki zaman” gibi anlamlara gelmektedir. Bu çağda meydana gelen olayları ve dünyanın bu çağdaki durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır.

Sekülerleşme bir tez olarak dinin toplum hayatında gerilemesini ifade eden bir sürecin varlığını ileri sürmekle birlikte, toplumun ne kadar rasyonalize ve modernize olursa o kadar dinden uzaklaşacağını savunmaktadır. Geleneksel zamanlarda yaşanan dindarlığın modern zamanlarda değişime uğramakla birlikte dinin toplumsal hayattan tamamen soyutlandığını söylemek güçtür. Tarih boyunca insanların yaşamlarında hayati güç olarak varlık gösteren, fonksiyonlarına indirgenemeyecek olan fakat pek çok toplumsal fonksiyonu bünyesinde bulunduran bir kurum olarak din, meşruluğun en önemli kaynağı olarak ifade edilmektedir (Günay, 1997: 82).

Devlet ve kültürle birlikte tarihe yön veren üç ana itici kuvvetten biri olarak ele alınan (Depenheuer, 2007: 32) dinin, kutsal unsurlara bağlı inanç ve pratiklerin tutarlı bir sistemi olduğu, dini pratiğe döken insanların bir topluluk oluşturduğu ve din ile toplum arasında karşılıklı bir ilişki olduğu kabul edilmektedir (Aydın, 2001: 102-127).

Bu bağlamda toplumların kendi varlığını sürdürmek için kullandığı en temel işlevlerinden biri olan ekonomi de bu karşılıklı ilişkiden büyük ölçüde etkilenmektedir. Birey, aile ve unsurların sınırlı imkânlarla artan tüketim ihtiyaçlarını karşılamak yolundaki tutum ve davranışları ekonominin sosyal boyutunu ifade etmektedir.

Ekonominin sosyal boyutu incelenirken iktisâdi ahlâk kavramına değinmek gerekecektir. İktisâdi ahlâk, bir güdüleme sistemi olarak dinin ekonomi ve toplum üzerinde yaptığı önemli etkilerden biri olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2001: 135). Max Weber' in sosyoloji diline kazandırdığı bir terim olarak iktisâdi ahlâk ile, ekonomik faaliyetlerin toplumun manevi-dini-ahlâki inançlar ve değerler sisteminden kaynaklanan pratik itici güçler betimlenmektedir (Günay, 2010: 433).

Bu alanda çalışan din sosyologlarının temel ilgi alanı din ve diğer sosyal ve kültürel faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesi olduğu kadar dini inançlar, düşünceler ve pratiklerle ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki ilişkilerin de incelenmesi şeklinde olduğu ifade edilmektedir (Günay, 2010:429).

Bir dinin kurumsal olarak yerleşebilmesi için, toplumun ekonomik yapısıyla geniş ölçüde uyum sağlaması gerektiği ve bunu sağlamanın yolunun da bir çok sosyal faktörün bir bileşeni olarak iktisâdi ahlâkı oluşturmaktan geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca

hâkim ekonomik ilişki tarzının da dini organizasyonlara yönelmelerin sürdürülmesi konusunda önemli rol oynadığı ifade edilmiştir (Kehrer, 2007: 80). Bu da din ve ekonomi ilişkisinin tek yönlü değil de karşılıklı geçişli olduğunun önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ekonominin temel yasalarının önemli bir kısmının din kökenli ahlâki bir düzlemde oluştuğu ifade edilmektedir. Arz talep dengesinin “müşterisiz mal zayi olur” düsturuyla açıklanması buna örnek olarak gösterilebilir (Sezen, 1998: 184).

Bununla birlikte ekonominin de din üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. İster semavi dinlerde olsun isterse beşeri kaynaklı din ve öğretilerde olsun geldikleri ekonomik şartların, emredilen ahlaki yasalarda ve dinî pratiklerde kendini gösterdiği ifade edilmektedir. “Aynı mabuda tapmayan iki kavim, toprağı aynı şekilde ekmez” gibi keskin bir cümleyle ifade edilmek istenenin de aslında dini kaidelerin ekonomik hayat üzerindeki etkinliğinin şiddeti olabileceğinden söz edilmektedir (Aydın, 2001: 136; Sezen, 1998: 173).

Örneklendirmek gerekirse tarım ve hayvancılıkla geçinen toplumlarda toprak işlemenin öneminin ve hayvan sevgisinin vurgulandığı, Yahudilik’te göçebe hayat tarzının sürdürüldüğü dönemlerle yerleşik hayata geçtikten sonra gelen emirlerin farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Hıristiyanlık’ta Protestanlık mezhebinin doğuşuyla birlikte “Allah için çok çalışma ve az harcama” prensibinin iktisâdi ahlâki şekillendirdiği, İslamiyet’in Mekke döneminde muhatabının zengin tüccar aristokrat kesim olması sebebiyle inen ayetlerin konuları kâr-zarar gibi ticari kavramlarla işlediği ifade edilmektedir (Aydın, 2001: 136).

3.2. Dinler Ekseninde Ekonomik Hayat

Ekonomik davranışın bir grup davranışı olduğu ve grubun ortak gayesi ile oluştuğu ve ekonomik davranışı belirleyen pek çok sosyo-kültürel faktörden birisinin de din olduğu ifade edilmiştir. Din ile modern ekonomi arasında çok çeşitli yönlerden bağlantılar olduğunu savunan akademisyenlere göre doğduğu bölgelerde insanların hayatlarına derinden etki etmiş ve dünya çapında yayılcılık politikalarıyla geniş kitleleri etkilemiş dinlerin, kültürün bir parçası olarak toplumun tüm kurumlarında,

davranışlarında ve değerlerinde yer etmiş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bugün seküler ahlâkın tamamıyla etkili olduğu ülkelerde bile günlük alışkanlıklar kapsamında kendisini gösteren bilinçaltı yaklaşımların göze çarptığı iddia edilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 75).

Farklı dini inançlara sahip insanların kendi aralarında bir grup oluşturması sebebiyle dinî emirler ile bu emirlere muhatap olan kitlelerin ekonomik hayatlarına olan yansımaları incelenmesi önem arz eden konular olarak kabul edilmektedir.

Çalışmanın bu kısmında semavi dinler olarak da adlandırılan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile Asya Dinlerinin ekonomik ahlakını ve çalışma prensiplerini şekillendirdiği düşünülen ve kutsal metinlerde⁵ geçen dini kurallar ele alınmıştır ve bunların işletmelerde ne ölçüde yer aldığına değinilmiştir.

3.2.1. Yahudi Toplumunda Ekonomik Hayat

Musevilik olarak da adlandırılan Yahudilik dini, tarihte temel itikadî felsefe olarak tek Tanrı'ya dayanan ve semavi kaynaklı dinlerin en eskisi olarak kabul edilmektedir. Yahudiliğin tarihi, kutsal kitapları Tevrat'a göre Hz. İbrahim ile başlamaktadır. Bununla birlikte dinin kurucusu olarak Hz. Musa anılmaktadır. Ahlak, din, ekonomi ve hukukla ilgili kaideleri içeren Tevrat'ın Hz. Musa'ya vahyedildiği ve sözü geçen kitabın Yahudi inancına göre Tanrı ile Yahudiler arasında yapılmış bir sözleşme olduğu bildirilmiştir (Aydın, 2000: 9-10).

Köken olarak Hz. İbrahim'in kavmi olan Keldanilere dayandığı bilinen Yahudilerin, M.Ö XVIII. yüzyılda Kenan (bugünkü Filistin) topraklarına göç ettikleri ve Kenan'dan da Mısır'a yerleştikleri, burada Mısır yönetimine esir düştükleri ve Hz. Musa önderliğinde esaretten kurtulup Kenan ülkesine geri döndükleri ifade edilmiştir (Johnson, 2001: 15-22).

⁵ Yahudilik ve Hıristiyanlık bölümleri için Kitab-ı Mukaddeste yer alan ayetler, İslamiyet için de Kur'an-ı Kerim mealinden alınan ayetler ve Kütüb-i Sitte'de yer alan hadisler kullanılmıştır. Asya dinleri için de konu ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalarda kullanılan metinlerden yararlanılmıştır.

Kuran'ı Kerim'de İsrailoğulları⁶ olarak anılan, en parlak dönemlerini Hz. Davut'un ve Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı altında geçirdiği belirtilen Yahudilerin, tarihin çeşitli dönemlerinde farklı devletler tarafından sürgüne gönderildiği buna rağmen, milliyetçi yapıları sebebiyle manevi birliklerini korudukları belirtilmiştir (Lewis, 2006: 35).

2007 yılı itibariyle, dünya üzerindeki Yahudi nüfusunun 13,2 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun yüzde 41'i İsrail'de, yüzde 40'ı Amerika Birleşik Devletleri'nde, geri kalanlar ise azınlık cemaatleri olarak dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşamlarını sürdürmektedir (tr.wikipedia.org).

Yahudiliğin en önemli özelliği olarak bir "ahit dini" olması gösterilmektedir. Yahudi inancına göre Tanrı ve Yahudiler arasında bir sözleşme yapıldığı ve bu sözleşme gereği Yahudilerin Tanrı'nın emirlerine uymaları karşılığında büyük bir millet haline getirilecekleri ve kutsal toprakların onlara verileceği bilinmektedir (Adam, 2006: 35).

Yahudilerin bu anlaşma gereği kendilerini seçilmiş millet olarak gördükleri ve bu duygunun tarih boyunca yaşadıkları esaret, sürgün gibi olumsuzluklar karşısında dinî ve millî kimliklerini muhafaza etmelerinde yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Kaufman ve Eisenberg, 1987: 273).

Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de bu seçilmişlik desteklenmektedir ve : *"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın"* şeklinde ifade edilmektedir. Devam eden ayetlerde ise Yahudilerin bu ahdi defalarca bozdukları ve defalarca affedildikleri fakat her seferinde yeniden sapkınlığa düştükleri için Allah'ın gazabına uğradıkları belirtilmektedir (Bakara/2: 47-109).

Tarih boyunca çok çeşitli topraklarda yaşamlarını sürdürdükleri bilinen Yahudilerin buldukları coğrafyalarda yaşadıkları sürgün ve zulümlere rağmen ticari hayatı ellerinde tuttıkları belirtilmektedir. Özellikle refah dönemlerinde Yahudi devletinin Asya'yı Afrika'ya, Mezopotamya'yı Mısır'a birleştiren belli başlı ticaret yolları üzerinde kontrol kurmuş büyük bir ekonomik güç olduğu, Fenikelilerle ticarî temasta bulunduğu ve bu sayede altın, gümüş, fildişi, değerli ağaçlar ve nadir hayvanların Yahudi topraklarına aktıldığı ifade edilmiştir (Kaufmann ve Eisenberg, 1987: 269).

⁶ Hz. Yakup'un lakabı olan İsrail kelimesi "Allah'ın seçkin kulu" anlamındadır.

Yahudilerin ticarî hayata önem vermesinin ve diğer toplumlar arasında bu alanda öne çıkmalarının sebebi olarak dinî inanışları gösterilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Yahudilik bir sözleşme dinidir ve Tanrı ile aralarındaki ilişkinin Yahudiler açısından ticarî nitelikli olduğu ifade edilmektedir. Attıkları her adımda Tanrı'nın şanını arttırmayı ve O'na yapılacak hürmetsizlikten kaçınmayı hesaplayan Yahudiler için bütün sahip olunan malların Tanrı'nın gözüne hoş görünen şeyi yapmanın bir aracı olarak kabul edildiği belirtilmektedir (Sombart, 2005: 182-194).

Bununla birlikte Yahudiler açısından servet edinmek için çalışmak bir emir olarak algılanmaktadır. Hz. Adem ile Hz. Havva'nın cennetten kovuldukları sırada “*yiyeceğinizi dünyadan kendi emeğinizle kazanın*” emrine muhatap oldukları ve çalışmaya sevk edildikleri ifade edilmiştir (Kapu ve Aybas, 2009: 76).

Bu bağlamda servet edinmek Yahudi inancında Tanrı'nın şanını yüceltmek için bir araçtır. Aynı zamanda zenginlik Tanrı'nın Yahudileri kutsamasının bir biçimi olarak kabul edilmektedir. Nitekim kutsal kitaplarında : “*Seni sevecek ve takdis edecek ve seni çoğaltacak. Ayrıca senin bedeninin ve senin toprağının meyvesini, senin mısırını, şarabını ve yağını da takdis edecek... Sen bütün halklardan çok takdis olacaksın*” ifadeleri geçmektedir (Yasa Kitabı/8: 13-15).

Bunun dışında Tevrat'ın Özdeyişler kısmında geçen ifadelerin de Yahudilikte servet edinmenin önemini gösterdiği belirtilmektedir (Sombart, 2005: 201):

- *Sağ elinde uzun ömür; sol elinde servet ve onur vardır (3/16).*
- *Servet ve onur, kalıcı değerler ve bolluk bendedir (8/18).*
- *Zenginin serveti onun kalesidir; fakat fakirin yoksulluğu ise onu yıkıma götürür (10/5).*
- *Bilgelerin tacı servetleridir (14/24).*

Servetin elde tutulması konusunda da Yahudilere yapılan tavsiyenin sermayenin üç kısma ayrılması ve ilk parçanın toprak mülküne, ikinci parçanın taşınabilir mallara yatırılması, son parçanın ise hazır değer ve nakit olarak elde tutulması yönünde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca mal-nakit döngüsünün hızlı bir biçimde gerçekleşebilmesi

için üretilen malların bir an önce elden çıkartılması yönünde telkinler bulunmaktadır (Sombart, 2005: 198).

Servet edinmenin övüldüğü Musevilik’ te başka dinlere mensup milletlerden borç almak ise yasaklanmıştır: “Çünkü Tanrı, senin Tanrının seni takdis edecek vaat ettiği gibi: ve sen birçok millete borç vereceksin, ama borç almayacaksın” (Yasa Kitabı/15: 6). Ayrıca borç verirken kendi dinlerinden olan bir kişiyle muhatap olduklarında faiz istemeyen Yahudilerin söz konusu başka bir millet olduğunda faiz aldıkları belirtilmektedir : “Bir yabancıya faizle borç verebilirsin; ama kardeşine sen faizle borç vermeyeceksin!” (El Diwany, 2008: 45).

Yahudi olmayandan faiz alınmasının gerekçesi olarak sermayenin bir kısmının işletilmesi hakkından yoksun kalınması veya kaybedilmesi gibi tehlikelerin ortaya çıkması ve kaybedilmesi muhtemel sermayenin yerine yenisinin konulabilmesi için katlanılacak sıkıntılar gösterilmektedir (Akalin, 2008: 7).

Yahudilerin Yahudi olmayanlardan faiz almasının serbest bırakılması neticesinde Yahudilerin tefeciliğe teşvik edildiği, Yahudilerle alışverişlerde adil ağırlık ve ölçü kullanıldığı fakat Yahudi olmayanlarla alışverişte haksız kazanç sağlamanın vicdani bir rahatsızlığa sebep olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Yahudi yasalarının Yahudi olmayanları farklı ele alışı sebebiyle ticaret ve sanayi konularında serbestliğin önem kazandığı ve kanunlara göre serbest ticaret ve sanayinin uygun görüldüğü belirtilmektedir (Sombart, 2005: 220).

Özellikle Ortaçağ’da Yahudilerin Hıristiyan Avrupalılar karşısında tefecilikle adlarından söz ettirmelerinin bir diğer sebebi olarak Avrupalıların uzun mesafeli ticaret konusunda yoldaki tehlikeler nedeniyle çekimser kalması, bununla birlikte Yahudilerin bu alanda atak davranıp uzun yolculukları göze alarak Avrupa’dan Çin’e kadar önemli ticaret merkezlerinde bulunmaları gösterilmektedir (Curtin, 2008: 124-133).

Yahudilerin deniz ticaretinde Hıristiyan korsanların saldırması tehlikesine karşılık kullandıkları poliçelerin üzerine uydurma Hıristiyan isimleri yazdıkları ve limana ulaşan malları ya da parayı alabilmek için poliçelerde “hamiline” ibaresi bulundurdukları belirtilmektedir. Bu yolla malların ya da paranın alıcısı olduklarını gizleyerek hem

Yahudi mallarını ganimet sayan korsanlara karşı önlem aldıkları hem de tehlikeye düştükleri anda paralarını istedikleri biçimde saklama ve servetlerinin gerçek miktarını düşmanlarına bildirmeme fırsatı yakaladıkları ifade edilmektedir (Sombart, 2005: 86-87).

Bu ve benzeri uygulamaların Yahudi toplumunda sıkça rastlanan ticarî yöntemler olduğu ve kâğıt paradan kambiyo senedine, tahvilden hisse senedine kadar günümüzde kullanılan pek çok finansal enstrümanın ilk örneklerinin Yahudiler tarafından kullanıldığı iddia edilmektedir. Kişisel borçluluğun standartlaşmasını temsil eden menkul kıymetler sayesinde daha önce birbirlerini tanıyan iki insan arasındaki bir anlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan borçluluğun sistematik bir temelde düzenlendiği ve bu sayede ilgili kişiler birbirlerine tamamen yabancı olsalar da aralarında bir borç-alacak ilişkisi kurulabildiği belirtilmektedir. Kambiyo senetlerinin ciro edilmesinin de XVI. yüzyıla dayandığı ve ilk kez Yahudiler tarafından başlatıldığı ve sözü geçen yüzyılda Adriyatik şehrindeki bütün senet kırma işinin Yahudilerin elinde olduğu iddia edilmektedir (Sombart, 2005: 75-113).

İlk dönemlerde Yahudi'nin Yahudi olan kardeşinden faiz almasını yasaklayan hükümlerin Yahudilerin çeşitli sebeplerle dünya coğrafyasına yayılmasıyla birlikte geçerliliğini kaybettiği ve yeni yasal yorumlarda Yahudiler arasında da faiz almaya izin verildiği belirtilmiştir (Akalin, 2008: 6-10).

Bu durum hayatın merkezine toplumsal menfaati alan Yahudiler açısından topluluğun coğrafi ve sayısal anlamda boyutunun farklılaşmasıyla birlikte geçirdiği mantıksal değişimin de bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Faiz yasağının kaldırılmasıyla birlikte hür teşebbüsün işletme dünyasının bir değeri olarak algılanması ve bu yolla toplumsal menfaatin sağlanması yoluna gidildiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Yahudi toplumunda çalışma disiplininin ve iş ahlakının algılanabilmesi için sadece bireyler üzerinde durmanın yeterli olmayacağı, aynı zamanda toplumsal düzeyde bir dönüşümün dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir (Kapu ve Aybas, 2009: 81-82).

3.2.2. Hıristiyanlık'ta Ekonomik Hayat

Mensuplarının sayısı itibariyle dünyanın en büyük dini olarak kabul edilen Hıristiyanlığın dünya coğrafyasının hemen her bölgesinde varlığını sürdüren iki milyara yakın cemaati bulunduğu ve gerek teolojik yapısıyla, gerekse toplumlar üzerindeki etkisiyle iki bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu ifade edilmektedir. İnanç esaslarının, teolojisinin ve kutsal kitap külliyyatının oluşması uzun yıllar içerisinde gerçekleşen Hıristiyanlığın peygamberinin Hz. İsa, kitabının da İncil olduğu kabul edilmektedir (Erbaş, 2004: 7).

Kökü Grekçe *Khristos* kelimesine dayanan Hıristiyanlık kelimesinin İbranice karşılığının *Maşiah* olduğu ve bu kelimenin de Hz. İsa'nın sıfatı olan *Mesih* kelimesine atfen kullanıldığı belirtilmiştir. Hıristiyanlık kelimesinin, Hz. İsa'ya ve İncil'e tâbi olan bütün Hıristiyanların dinine verilen genel bir isim ve Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinden oluşan üç büyük mezheple daha küçük birçok mezhep ve tarikattan meydana gelen çeşitli cemaatlerin tümünün üst isim olarak kullandıkları bir terim olduğu ifade edilmektedir (Demirci, 1997: 21).

Yahudilerin dinî, Romalıların ise siyasî tepkiler göstermesi üzerine Hz. İsa döneminde büyük sıkıntılarla karşılaşan Hıristiyanların, önceden Yahudi olan Pavlus'un Hıristiyanlığı kabul etmesi üzerine yeni bir oluşum sürecine girdikleri ve İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul etmesiyle birlikte dinin geniş coğrafyalara yayılmasının kolaylaştığı bildirilmiştir (Yıldırım, 1996: 63).

Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere iki bölümden oluşan ve Kitab-ı Mukaddes olarak da adlandırılan Hıristiyanların kutsal kitabının ilk bölümde Yahudilerin kutsal metni olan Tevrat'ı, ikinci bölümde ise Yunanca *Euaggelion* kelimesinden türeyen ve “haber, müjde” anlamlarını taşıyan İncil'i içerdiği ifade edilmiştir (Adam, 2006: 80).

Üç yıl gibi çok kısa bir sürede peygamberlik görevini icra eden Hz. İsa döneminde İncil yazılmadığı, ilk kez Konstantin tarafından toplanan İznik konsülünde kabul edilen ve şu an Hıristiyanlar tarafından meşru görülen Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncillerinin

Hız. İsa'dan sonra yazıldığı, hatta bu İncilleri yazan kişilerin Hız. İsa ile hiç yüz yüze gelmedikleri belirtilmiştir (Küçük ve Tümer, 2002: 287).

Genel anlamda bütün dinlerde görülen mezhepsel ayrılıkların Hıristiyanlık içinde de yaşandığı bilinmektedir. Hıristiyanların mezheplere ayrılmasında etkili olan faktörler (Eroğlu, 2000: 312):

- Genelde insanların, özelde ise din adamlarının kutsal metinleri farklı yorumlaması,
- Hıristiyanlığın doğduğu veya yayıldığı bölge kültürlerinin dine karıştırılması,
- Zamanın getirdiği değişimlere farklı tepkiler verilmesi,
- Dinin siyasallaşması ve tarihsel süreç içinde gelişen siyasi akımların dini etkilemesi ve
- Geniş bir coğrafyada hüküm sürülmesi sebebiyle oluşan dil farklılıkları olarak izah edilmiştir.

Bu bağlamda temel ayrımlar ele alınarak ifade edilecek olursa Roma Kilisesi olarak da bilinen ve Batılı Hıristiyanları temsil eden Katolik Kilisesi ile Bizans eksenli ve Doğu Hıristiyanlarını temsil eden Ortodoks Kilisesi arasındaki ayrılıkların siyasi çekişmelerden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Protestanlığın ortaya çıkmasındaki temel sebep olarak da Katolik kilisesinin özellikle ekonomik anlamdaki baskılarına gösterilen tepkilerden söz edilmektedir (Eroğlu, 2000: 309-325). Bir başka deyişle bazı dini referansların ve argümanların motive ettiği siyasi, ekonomik ve sosyal çıkar çatışmaları mezhep ayrılıklarının ana sebebi olarak görülmektedir (Gündüz, 2004: 49).

Bugün Hıristiyan yerine Katolik, Protestan veya Ortodoks isimlerinin kullanılmasının ve sayılan mezheplerin farklı birer dinmiş gibi algılanmasının altında yatan sebepler olarak bu mezheplere mensup olan kişilerin birbirlerini küfürle, sapıklıkla suçlamaları ve kendilerinden başkasını Hıristiyan olarak kabul etmemeleri gösterilmektedir (Eroğlu, 2000: 309).

Hıristiyanlık söz konusu olduğunda ekonomiyle ilişkisi kurulan, ekonomik gelişmelerle birlikte ele alınan ve ortaya çıkışında ekonomik problemlerin başrol oynadığı mezhebin Protestanlık olduğu bilinmektedir. Martin Luther isimli rahibin Roma Katolik

kilisesinin para karşılığında günahları bağışlaması, Kutsal Kitap konusunda yorum yapma ve hüküm çıkarma işlerini kendi tek elinde tutması, kilisenin başlı başına bir güç olması ve maddi çıkarlarına din kisvesi altında hizmet etmesi konusunda bir itiraz başlattığı belirtilmiştir. Kelime olarak *baş kaldıran* ve *itiraz eden* anlamlarına gelen Protestan hareketin bu itirazların zamanla çoğalıp yaygınlaşmasıyla Protestanlık mezhebini meydana getirdiği ifade edilmiştir (Torun, 2002: 90).

Protestan bakış açısını diğer Hıristiyan mezheplerinden ve özellikle Katoliklikten ayıran en önemli unsurun çalışmaya ve para kazanmaya yaklaşım olduğu belirtilmektedir. İncil’de geçen “*Karının sözünü dinlediğin ve ‘O’ndan yemeyeceksin’ diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin... Alnının teri ile ekmek yiyeceksin*” (Tekvin/ 3: 17-19) ifadesinin çalışmayı günahın etkisiyle ortaya çıkmış bir ceza haline soktuğu ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde çalışma kavramına yaklaşımların olumlu olmadığı ifade edilmektedir. Hatta çalışmanın bir cezalandırma biçimi olarak algılanmasının Mc Gregor’un X kuramının temellerinden birini oluşturduğu konusunda yorumlar yapıldığı belirtilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 76-80).

Katolik mezhebe mensup olan Hıristiyanların da çalışmaya bu çerçeveden yaklaştıkları, Katolik yoruma göre aç ve fakir olarak hayat sürmenin övünülecek bir durum olduğu, Katoliklerin daha az kazanma güdüsüyle hareket ettikleri ve mezhebin inananlarına bu dünyanın nimetlerinden yüz çevirmelerini tembihlediği belirtilmiştir (Weber, 1997: 36). Bununla birlikte Protestanlığın kurucusu olarak kabul edilen Luther’in çalışmayı insanın Tanrı’nın rızasını kazanması için bir vesile olarak gördüğü ve Luther’in öncülük ettiği Protestan akımın söz sahibi simalarından Calvin’in yeryüzünde Tanrı’nın hâkimiyetinin ancak insanın çalışması ile sağlanacağına inandığı belirtilmektedir (Bodur, 1991: 90-99).

Luther’e göre mesleğin yerine getirilmesinin ahlakî alanda en yüksek eylem ve en üstün ibadet şekli olduğu, bir insanın çalışmasında ve mesleğinde başarılı olmasının ise yaptığı işin Tanrı tarafından beğenildiğinin bir işareti olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Kapu ve Aybas, 2009: 83-84). Bununla birlikte Protestanlığın mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke karşı çıktığı, kazanılmış olanın tüketilerek

kullanılmasına engel olduğu, sermayenin üretken kullanımını sağladığı, daha çok üretim, kazanç, sermaye, birikim ve yenilenen yatırım döngüsünü desteklediği ve tüketimi yasakladığı savunulmuştur (Hill, 1998: 31-43).

Protestanlığın bir kolu olduğu bilinen Metodist yaklaşımda maddi servetin ve edinilen mülklerin kişisel kullanım hakkının tamamen reddedildiği ve mülkiyetin sadece Tanrı'ya ait olduğuna, kişilerin ise Tanrı'nın mutemedi durumunda olduklarına dair inanç aktarılmıştır (Akalin, 2010a: 12):

“Sana gelince, hiçbir şeyin sahibi değilsin, bu dünyada tek bir kuruşun dahi yoktur. Tanrının sana güvenerek teslim ettiği bu mülkler ve birikimler, Tanrı adına bunları idare etmen içindir, kendi keyfine göre kullanman için değildir. Tanrı var olan her şeyin tek mülk sahibidir. İhtiyacını aşan her harcama, Tanrı hazinesinden aşırıldığı hırsızlık mahsulüdür.”

Protestanlıkta dinsel güdülerle dahi olsa hiçbir işle uğraşmayan, ibadet mazeretiyle bile olsa zamanını verimli şekilde değerlendirmeyen kimselerin iyi ahlaklı olarak kabul edilmediği ifade edilmiştir. Bu kişilere alış veriş konusunda da güvenilmediği, aylıklığın, tembelliğin ve verimsizliğin Tanrı'ya karşı işlenmiş en büyük günah olarak kabul edildiği, ticarî hayatta hilekârlığa, dolandırıcılığa, yalancılığa ve kurnazlığa hoşgörülle bakılmadığı belirtilmiştir (Akalin, 2010a: 3-4).

İşyerinin bir tapınak gibi algılandığı, dürüstlüğün ve iyi ahlaklılığın işyerinde yaşanarak, iş sırasında karşılaşılan herkese hizmet etmenin Tanrı'ya ibadet olarak kabul edildiği Protestanlıkta ne kadar servet sahibi olunursa olunsun fakirmiş gibi sade yaşamdan ve tutumdan da vazgeçilmediği ifade edilmiştir (Akalin, 2010b: 200).

Dini olaylar ile ekonomik olayların birbiriyle karşılıklı etkileşim halinde bulunduğunu savunan Weber'e göre Protestan ahlakın ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdemin bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın dini görev olarak algılanması bilinci ve iyi bir ticaret ahlakı olduğu ifade edilmiştir (Akalin, 2005: 101).

İnsanların inanç sisteminin belirli bir anda ekonomik sistem tarafından yönetilmesi gibi, ekonomik tutumların da inanç sistemleri tarafından yönetilebileceğini belirten Weber'in Protestanlık ile kapitalizm arasında bir ilişki olduğunu ifade ederek özellikle batılı

toplumlarda ortaya çıkan modern kapitalizmin temel dayanağının Protestan ahlakı olduğunu iddia ettiği bilinmektedir (Torun, 2002: 96).

Weber'e göre Protestan ahlakının kapitalizmin ruhu olarak tanımlanan hadisenin ortaya çıkmasına yardımcı olan ve hayatın rasyonelleşmesine kaynaklık eden önemli bir etmen olduğu ifade edilmektedir. Kapitalizm spekülatif iktisadi kazanç tiplerinden ziyade rasyonel temellere dayalı ve birbirleriyle ilişkili kurumların oluşturduğu bir bütün olarak kabul edilmektedir. Kapitalizmin oluşturduğu yapının:

- Uzun dönem sermaye yatırımlarına dayalı işletmeleri,
- Savruk ve kararsız bir yığından kararlı ve devamlı bir kitleye dönüştüren profesyonel iş gücü ordusunu,
- Girişimlerde planlı bir iş bölümünü,
- Verimliliği yükseltmeye yönelik planlı ve hesaplı bir çalışma temposunu,
- Zorunlu ihtiyaç maddelerini satın almak için piyasaya dâhil olan kapalı ve münzevi köylü ailesi ile işletmelerin ayrılması gerekliliğini içerdiği ifade edilmektedir.

Bütün bu sayılan gelişmelerin kökeninde ise Protestanlığın öğütlediği, ibadet etmekle eşdeğer tutulan çalışma ve meslek edinme dürtüsünün yattığı kabul edilmektedir (Bodur, 1991: 87-88).

İşletmeler açısından meseleye yaklaşılacak olursa, çağdaş kapitalizmin hesaplanabilir teknik iş araçları kadar, hukukun ve idarenin rasyonel yapıları çerçevesinde biçimsel kurullarla işleyen bir işletmeye de ihtiyaç gösterdiği işin ve üretimin akılcı örgütlenmesi olan işletmelerin varlığıyla tanımlanacağı ifade edilmektedir (Bodur, 1991: 89).

İşletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri konusunda en önemli kaynak olarak kabul edilen insan gücüne hak ettiği ücreti vermek konusunda da Hıristiyanların yaklaşımının *“Elinden geldikçe iyiliğe hakkı olanlardan iyiliği esirgeme. Elinde varken komşuna: ‘Bugün git, yarın gel. O zaman veririm’ deme.”*(Proverbs: 27-28) ve *“Ama insanlar arasında ayırım yaparsanız, günah işlemiş olursunuz; Yasa tarafından. Yasayı çiğneyenler olarak suçlu bulunursunuz.”* (James/2: 9) emirleri doğrultusunda olduğu

ifade edilmektedir. Bu emirlerin çalışanları olduğu kadar işletme üzerinde hakları olan diğer kişileri de koruduğu belirtilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 91).

Diğer bütün semavi dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da yardımlaşmanın esas olduğu, mağduriyete neden olmanın uygun görülmediği ifade edilmektedir. Bununla birlikte faiz Hıristiyanlıkta da yasaklanmıştır (Özel, 1995: 183). Fakat zamanla dini yorumlayanlar tarafından meşru kılındığı ve verilen borç üzerinden faiz alınmasında her hangi bir sakıncanın görülmediği hatta paranın ticarete arttırılmasının ve bankaya faize verilmesinin yani paranın çalıştırılmasının teşvik edildiği ifade edilmektedir (Ertuna, 2005: 182-183).

Hz. İsa tarafından anlatıldığı kabul edilen hikâyede paranın olduğu gibi korunması yerine çalıştırılmasının daha doğru olduğundan söz edilmektedir (Luka /19: 11-27):

“Göksel Egemenlik, yolculuğa çıkmak üzere olan bir adamın kölelerini çağırıp malını onlara emanet etmesine benzer. Adam, her birinin yeteneğine göre, birine beş, birine iki, birine de bir talant vererek yola çıkmış. Beş talant alan, hemen gidip bu parayı işletmiş ve beş talant daha kazanmış. İki talant alan da iki talant daha kazanmış. Bir talant alan ise gidip toprağı kazmış ve efendisinin parasını saklamış. Uzun zaman sonra bu kölelerin efendisi dönmüş, onlarla hesaplaşmaya oturmuş. Beş talant almış olan gelip beş talant daha getirmiş, ‘Efendimiz’ demiş, ‘bana beş talant emanet etmiştin; bak, beş talant daha kazandım.’ Efendisi ona, ‘Aferin, iyi ve güvenilir köle!’ demiş. ‘Sen küçük işlerde güvenilir olduğunı gösterdin, ben de seni büyük işlerin başına geçireceğim. Gel, efendinin şenliğine katıl!’ İki talant almış olan da gelmiş, ‘Efendimiz’ demiş, ‘bana iki talant emanet etmiştin; bak, iki talant daha kazandım.’ Efendisi ona, ‘Aferin, iyi ve güvenilir köle!’ demiş. ‘Sen küçük işlerde güvenilir olduğunı gösterdin, ben de seni büyük işlerin başına geçireceğim. Gel, efendinin şenliğine katıl!’ Sonra bir talant almış olan gelmiş, ‘Efendimiz’ demiş, ‘senin sert bir adam olduğunı biliyordum. Ekmediğin yerden biçer, harman savurmadığın yerden devşirirsin. Bu nedenle korktum, gidip senin verdiğin talantı toprağı gömdüm. İşte, al paranı!’ Efendisi ona şu karşılığı vermiş: ‘Kötü ve tembel köle! Ekmediğim yerden biçtiğimi, harman savurmadığım yerden devşirdiğimi biliyordun ha? Öyleyse paramı faizcilere vermeliydin. Ben de geldiğimde onu faiziyle geri alırdım... Haydi, elindeki talantı alın, on talantı olana

verin! Çünkü kimde varsa, ona daha çok verilecek ve o bolluk içinde olacak. Ama kimde yoksa, kendisinde olan da elinden alınacak. Şu yararsız köleyi dışarıya, karanlığa atın. Orada ağlayış ve dış gıcirtısı olacaktır.”

Yukarıda anlatılan ve İncil’de geçen hikâyeden de anlaşılacağı üzere faiz alma Hıristiyanlar (özellikle kilise mensupları) açısından herhangi bir sakınca taşımadığı gibi teşvik edilen bir uygulama olarak görülmektedir. Faiz yasağının kapitalizmin ruhuna ters düştüğü ve bu yasaklamanın kalkmasının ardından Hıristiyanlığın kapitalizmi destekleyen bir ahlak öğretilerine dönüştüğü belirtilmektedir (Özel, 1995: 189).

Bununla birlikte Hıristiyan reformculardan Luther’in faizi kınadığı fakat Calvin’in faiz lehine beyanda bulunduğu hatta kendisinden bir yüzyıl sonra, takipçilerinin kurtuluşa ermek için faiz alınmasının gerekli olduğunu iddia ettikleri ifade edilmektedir. En son 1917 yılında yürürlüğe giren Iuris Canonici Yasasında faiz uygulamasının kabul edilmesi konusunda yapılan açıklama ile faizin Hıristiyanlar için caiz olduğuna kanaat getirildiği belirtilmiştir (El Diwany, 2008: 47).

Protestanlığın Katolik kilisesinin bozduğu, büyük ölçüde dünyevileştirdiği Hıristiyanlığı “aslına döndürmek” maksadıyla yola koyulduğu halde, kapitalizmin meşruiyet berati haline geldiği ve kapitalizmin bu bağlamda Hıristiyanlığa galebe çaldığı Robert Bellah’ tan aktarılan şu paragrafta desteklenerek hatırlatılmaktadır (Özel, 1998: 115):

“Her din, dünyayı aşan hakikati tebliğe çalışır; ancak aşmak istediği o dünyanın ağına düşer. Her din, dünyayı kendi suretinde yeniden kurmak ister, fakat her zaman kendisi bir dereceye kadar dünyanın suretinde yeniden inşa olur. Dinin trajedisidir bu. Beşeriye aşmaya çabalar ve beşeri olmaktan kurtulamaz.”

Weber’in Protestan ahlak ve kapitalizm kavramları bağlamında yaptığı açıklamalara göre para, borç verme ve kredi sağlama kapitalist sistemin özendirildiği unsurlar arasında yer almaktadır. Bu işlem döngüsü sebebiyle sistemin zamanla demirden bir kafese dönüşeceği ve dünyanın giderek bu ekonomik sistemin demir kafesi içerisinde çalışmak zorunda kalacağı ifade edilmektedir. Başlangıçta ekonomik gelişmeyi belirleyen Protestan ahlakın zamanla kapitalizmle yer değiştirdiğini ve kapitalizmin Protestanlığı biçimlendirdiğini belirten Weber’e göre dinin belirleyen konumundan belirlenen

konumuna düşmesi oldukça dramatik olarak kabul edilmektedir. Yeni kapitalist düzen sayesinde ruh ve yürek yoksunu uzmanlık ve zevk insanları daha önce hiç ulaşamadıkları bir insanlık düzeyine ulaştırmışlardır (Weber, 1997: 159-161).

Protestanlık, merkantilizm ile de bağlantılı bir konu olarak kabul edilmektedir. Merkantilizm, orta çağın sonları ile sanayi devrimi arasında 1500'li yıllar ile 1800'li yıllar arasında Avrupa'da doğmuş bir iktisadi düşüncedir. Dönemin en önemli iktisadi faaliyeti ticarettir. Coğrafi keşifler sayesinde ulaşılan yeni topraklardan değerli madenlerin Avrupa ülkelerine aktarılması sonucu fiyat artışları meydana gelmiştir. Biriken büyük sermayeler, özellikle dış ticareti desteklemiş ve büyük ticaret filolarının oluşmasına öncülük etmiştir. Dönem itibarıyla incelendiğinde Protestanlıkla aynı yüzyılda (XVI. yüzyıl) ortaya çıktığı görülmektedir. Merkantilizmin ve dolayısıyla tüccarların açıkça etkili ve toplum içinde egemen olduğu dönemde, Protestanlık dini inançların iktisadi koşullara ve gereksinimlere uydurulmasına yardımcı bir güç olarak kabul edilmektedir (Galbraith, 2004: 44-45). Bu anlayışa göre Protestanlığın ortaya çıkmasında merkantilist yaklaşımın önemli bir lokomotif olarak algılandığı; Merkantilizm ve Protestanlık arasında Kapitalizmle olduğu gibi bir etkileşimin var olduğu iddia edilebilmektedir.

3.2.3. İslamiyet ve Ekonomik Hayat

İslamiyet, yaklaşık olarak bir buçuk milyar mensubu bulunan, Allah'ın birliğine inanma, O'na gönülden teslim olma ve O'ndan gelen emirlere boyun eğme temellerine dayanan bir din olarak ifade edilmektedir. İslam dini VII. Yüzyılın başında Arabistan'ın Mekke şehrinde doğmuştur ve Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) ve O'nun vefatından sonra başa geçen dört halife dönemlerinde hızla yayılarak geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur (Sarıkcıoğlu, 2008: 417). Bu hızlı yayılmanın ve farklı etnik yapılar arasında ortak bir dil olmanın en önemli iki sebebinin, dinin içerdiği ilkelerin dönemin insanları üzerindeki olumlu etkisi ve siyasi iktidarların cihat düşüncesi ile hareket etmesi olduğu ifade edilmektedir (Turan, 2004: 48).

Dört halifeden sonra siyasi otoriteye sahip olan Emevi hanedanının milliyetçi bir politika izleyerek Müslümanlar arasında ayrılıkçı unsurların artmasına sebep olduğu ve buna bir tepki olarak Hz. Muhammed (s.a.v)'in soyundan gelen Abbasilerin iktidarı ele

geçirdiği belirtilmiştir. Abbasilerin ümmetçi ve hoşgörülü bir yol izlemesine paralel olarak İslam medeniyetinin dünya çapında büyük bir üstünlük sağladığı vurgulanmıştır (Sarıçam, 1997: 307-334). Dönemin dört temel uygarlığının başarılı bir birleşimi ve en üst noktası olarak değerlendirilen Abbasilerin, Arapların dil, din ve hukukunu; Yunanlıların bilim ve rasyonel düşüncesini; Hintlilerin matematik ve astronomisini; Perslerin de edebi ve yönetsel yeteneklerini Bağdat potasında erittiği ifade edilmektedir (Sander, 2010: 50).

Siyasi birliğin zamanla aşınması sebebiyle İslam dünyasında çok başlı bir tablonun meydana geldiği, Türklerin ise Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde İslam Dünyasında söz sahibi oldukları belirtilmektedir (Turan, 2004: 57).

İslam dininin iman, ibadetler ve ahlak temellerine dayanmakta olduğu ve bu üç esasın birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olduğu kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerle ve *“iman edenler ve salih amel işleyen kimseler”* ifadesi ile vurgulanmıştır (Bakara/2: 277; Yunus/10: 9; Hud/11: 23). İslam'ın bu esasları kabul etmesinde ve dünya-ahiret dengesini kurmaya çalışmasında bireyleri olduğu kadar toplumu da hedef aldığı, bireylerin düzelmesiyle birlikte toplumun da düzeleceği inancını taşıdığı belirtilmiştir (Küçük ve Tümer, 2002: 332-333). Toplumsal işleyiş yön vermek konusunda ekonomi, kullanılan araçlardan biri olmuştur ve ekonomik hayata dair prensipler dinin kutsal metinlerinde yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve sureleriyle ilgili pek çok düşünürün görüşleri bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı Goethe'ye ait olanıdır. Bakara suresini Kur'an-ı Kerim'in çekirdeği kabul eden şair Kur'an-ı Kerim'i şöyle tanımlamaktadır (Yazıcı, 1995: 30):

“Helal ve haram olan şeyler üzerine özenli ve kesin buyruklar; Yahudi ve Hıristiyan dinleri üzerine efsanevi kıssalar, anlatımlar; her konuda geniş anlamlı açıklamalar; sınırsız geneleme,-bir düşünceyi başka başka sözlerle yeniden anlatma-; bu kutsal kitabın yapısını oluşturur; öyle ki, her defasında bizi yeniden iterek O'na yaklaştırır; çünkü daima bizi yeniye çeker, takdirle doldurur ve nihayet bizi saygıya, inanmaya zorlar.”

İslamiyet'in miladi 610 yılında Kur'an-ı Kerim'in nazil olmaya başlamasıyla birlikte Mekke'de doğduğu, evrensel bir din olarak kabul edilmesiyle beraber Ku'ran'ın indiği

coğrafyanın şartlarına ve muhatap aldığı kitlenin yaşantısına uygun bir anlatım içerdiği ifade edilmektedir (Aydın, 2001: 136).

İslam peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v)'in kabilesi olan Kureyş de ticaret ve rekabet ile birlikte anılan geniş bir ailedir. Öyle ki Kureyş' e ismini veren ticaret ve kazanma manasındaki *tekarrüş* kelime köküdür. Tekarrüş ise kuruşlanmak, ticaret edip kazanmak manalarına gelmektedir. Rekabet ve ticaret yıkıcı sonuçları olmakla birlikte Allah'a kul olmak bilinciyle iyi değerlendirildiğinde bireysel ve toplumsal kurtuluş için de önemli araçlar haline dönüşeceklerdir. Bu bağlamda hem Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu toplumun tesadüfen seçilmediği ve hem de içlerinden çıkan peygamberin de bir ticaret erbabı olmasının bir rastlantı olmadığı açıkça görülmektedir (Özel, 1996: 74-75).

Mekke'nin tarıma elverişli olmaması sebebiyle insanların mecburen ticarete yöneldiği (Özel, 1998: 35) ve varlığının esas olarak, ihtiyacından fazla üretim yapan Yemen bölgesini Suriye'ye bağlayan Batı Arabistan'daki en önemli ticaret yolunun yakınındaki mevkisine bağlı olduğu ve şehrin öneminin sahip olduğu zezem kuyularıyla daha da arttığı belirtilmektedir (İbrahim, 1995: 83).

İlk dönemlerde Mekke sermayesinin temelini mahalli düzeyde yapılan ticarî işlemlere dayandığı, *harem* olarak adlandırılan ve kutsal kabul edilen bölgenin dışına çıkılmadığı ve Mekkeli tüccarların, yabancı tacirlerin harem sınırlarına girerek emtia satmasını bekledikleri kaydedilmiştir. Yemen bölgesindeki iç karışıklıklar sebebiyle, Yemen halkının ticari hayattan uzaklaşmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Yemen halkının bıraktığı boşluğu doldurmayı amaçlayan Mekkeli tacirlerin, Harem bölgesinin dışına çıkılması ve Mekke sermayesinin uzak bölgelere taşınması konusunda bazı kurumlara ihtiyaç duyduğu ve Mekke kervanlarının emniyet içinde geçişini ve korunmasını sağlayan bir antlaşma olarak *ilaf* kavramını oluşturdukları ifade edilmektedir (İbrahim, 1995: 84).

Söz konusu anlaşma kapsamında Mekkeli tacirlerin sahip olduğu kervanların geçtiği yollar üzerinde bulunan kabilelerin bu kervanların geçiş güvenliğini sağlayacağı, bunun karşılığında kendi ürettikleri malların Mekke tüccarı tarafından uzak pazarlarda satılıp bedelinin kendilerine teslim edileceği belirtilmektedir. Bu anlaşma sayesinde hem Mekke sermayesinin güçlendiği hem de civardaki kabilelerin ekonomilerinin geliştiği böylece merkezi Mekke olmak üzere geniş bir ekonomik coğrafyanın ortaya çıktığı

ifade edilmektedir. Ayrıca *mudarabe* adı verilen sermaye ortaklığının da bu dönemde ve bizzat Hz. Muhammed (s.a.v)'in büyük dedelerinden Haşim tarafından oluşturulduğu belirtilmiştir. Mudarabenin birçok tacire sermayelerini bir araya getirerek, küçük yatırımcıyı emniyete alan ve Mekke'nin tüccar sermayesini daha önce misli görülmemiş ölçüde harekete geçiren büyük bir kervan kurma imkânı sağladığı ifade edilmiştir (Özel, 1998: 35-36).

Mekke tacirlerinin büyüyen sermayeleri sayesinde gemi kiralayıp alış verişlerini Kızıldeniz ve ötesine götürdükleri, bu sayede uluslar arası ticarete katılma fırsatları yakaladıkları, ilave pazarlara erişebildikleri, büyük kervanları finanse edebilme, donatma ve örgütleme kabiliyetleri sayesinde Batı Asya'da toplumsal değişme konusunda mühim roller oynadıkları iddia edilmektedir. Ticaret yapılan toplumlarla mesafeler arttıkça ilafa ek olarak *hilm* (ittifak/antlaşma) kavramının birbirine sermayece denk tüccarlar arasında oluşturularak Mekke kervanlarının yeni bölgelere geçmesini ve yeni pazarları ziyaret etmesini mümkün kılması amacıyla işlerlik kazandığı vurgulanmıştır (İbrahim, 1995: 87-88).

Mekke'nin ticari bir durak olmaktan çıkıp merkezi bir ticaret şehri olarak varlığını devam ettirdiği dönemlerde ticari dinamiğin büyüüp sermayenin zengin tacirler elinde toplanmasıyla sınıflar arası farklılaşmaların arttığı ifade edilmektedir. Sınıflar arası çatışmaların önüne geçebilmek ve sermaye bakımından güçlü olan tüccarların alış verişin her halükarda kendi lehlerine sonuçlanması için uyguladıkları kaba kuvveti ve iç güvenliği zedeleyici unsurları ortadan kaldırabilmek amacıyla *hilm ul-fudul* isimli bir organizasyonun tesis edildiği şu şekilde ifade edilmiştir (Hamidullah, 2009: 60):

Gençlerden ve yaşlılardan oluşan çok sayıda Mekkeli, zengin ve saygın bir insan olan Abdullah ibn Cüd'an'ın evinde düzenlenen törene katılarak şu yemini etmişlerdi: “Allah'a and olsun ki biz hepimiz, zulmeden zulmettiği kişiye hakkını geri verinceye kadar, zulmedene karşı zulme uğrayanla birlikte tek bir el gibi olacağız; bu birlikteliğimiz, denizin bir kıl tanesini suya batırmaya güç yetirebileceği zamana kadar, Hira ve Sebir dağları yerlerinde kaldığı sürece ve zulme uğrayanın maddi durumunda tam bir eşitlik sağlanıncaya kadar devam edip gidecektir.”

Bu anlaşma sayesinde Mekke'nin itibarının korunduğu, tehlikeye düşen ticari güvenliğin ardından piyasaya zayıfların da gözetildiği bir insaf ve güven ortamının

kazandırıldığı böylece ticarî ve iktisadî dengenin yeniden tesis edilmesi amaçlandığı vurgulanmaktadır (Özel, 1998: 38).

Hilf'ul-fudul kurulduktan yaklaşık yirmi yıl sonra İslamiyet'in yeryüzüne indiği ve Mekke döneminde siyasi gücü bulunmayan Müslümanların hicretin ardından Medine'de kurulan İslam devletinde kendi iktisadi politikalarını uygulamaya başladıkları bilinmektedir. O döneme kadar sermayesi güçlü olan tüccarın nüfuzlarını arttırmak için yararlandıkları ve Mekke ekonomisinde önemli yer tutan bir diğer kavramın da *riba* yani faiz olduğu bilinmektedir. Ribanın kelime anlamı olarak artma, çoğalma, şişme, gelişme gibi terimlere karşılık geldiği; fıkhıta ise mübadeleli akitlerde taraflardan birinin hakkı kabul edilen ve akit sırasında şart koşulan karşılıksız fazlalığı ifade ettiği belirtilmektedir (Çelik, 2006: 13).

Mekke şehrinin sosyal ilişkilerinin ticaret ile belirlendiği ve manevi, dini, kültürel yapısının da alış veriş ve kâr ilkeleri üzerinden düzenlendiği dönemde büyük tacirlerin yönetici konumuna yükselmesiyle birlikte tefeciliğin had safhalara ulaştığı beyan edilmektedir. Faizle borç almak isteyen bir kişinin kendisi için değerli olan bir şeyi rehin bırakmadıkça borçlanamaması sebebiyle sadece kıymetli eşyalarını değil kişilerin kendilerini, eşlerini veya çocuklarını rehin göstermelerinin alışılmış bir durum olduğu vurgulanmaktadır. Borcunu ödeyemeyen kişilerin rehin bıraktığı her ne ise o kişinin veya nesnenin faizle borç veren kişinin mülkiyetine geçtiği, bu sebeple köle sayısında önemli derecede artışların yaşandığı ifade edilmektedir (Eliacıık, 2007: 347). Hilf'ul-fudul özellikle bu durumun önüne geçmeyi amaçlayan bir müessese olarak kabul edilmektedir.

İslamiyet'in gelişiyle birlikte faiz yasaklanmıştır. Faiz ile ticaretin birbirinden farklı şeyler olduğu ve farklı hükümlere tabi olduğu "*Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların "alım satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininidir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemlidir, orada devamlı kalırlar... Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve eğer gerçek müminler iseniz (cahiliyette işlediğiniz) faiz hesabından arta kalanı bırakın. Yok eğer bu faizi terk etmezseniz; bilin ki, Allah'a ve peygamberine karşı bir harbe*

girmiş olursunuz. Eğer faizden tövbe ederseniz, anaparanız sizindir. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olmazsınız” ayetlerinde belirtilmektedir (Bakara/2: 275-279). Bir hadiste ise Hz. Muhammed’in “*faiz yiyene, yedirene, faiz muamelesini yazı ile tespit edene ve şahitlik yapanlara lanet etti ve bunlar günahta eşittir*” buyurduğu ifade edilmektedir. Bir başka hadiste ise Hz. Muhammed’in “*Mirac gecesi, bir kavme uğradım ki, karınları evler gibi iri idi. Bu karınların içi yılanlarla dolu idi ve yılanlar dışardan gözükiyorlardı. Ben: "Ey Cibril bunlar kimlerdir?" diye sordum. "Bunlar faiz yiyenler!" dedi*” şeklinde ifade buyurduğu bildirilmektedir (Müslim, Müsâkât: 105).

Faiz, “para, kredi ve kambiyo işlemleri üzerine üçüncü kişiler aleyhine danışıklı bir sözleşme ile onu alanın sağladığı emeksiz ve haksız kazanç; onu verenin maloluşa eklediği haksız bir fazlalık, taraflarca tüketiciye yükletilen bir artıdeğer ve toplumu sinsice sömüren bir araç” olarak ifade edilmektedir (Yazıcı, 1999: 28).

Yatırımların büyük riskler taşıması ve kâr edilip edilemeyeceğinin, edilse bile ne kadar edileceğinin önceden tespit edilememesi sebebiyle sabit faiz, borçlu ve alacaklı açısından haksızlıklara sebep olmaktadır. Bu sebeple “ne haksızlık yapmak” ne de “haksızlığa uğramak” için faiz esası değil, riskin paylaşılması ve kâr ve zarara ortak olunması prensibine göre hareket edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Ellek, 1996: 3). İslam ekonomisinde düzenleyici iki temel araç olarak riba (faiz) yasağı ve zekat müessesesi zikredilmektedir (Ertem, 2012: 1).

Bireyin kazancında toplumun diğer fertlerinin de hakkı bulunduğu ve **zekât** adı verilen ve malı temizlediğine inanılan ibadetle bireylerin bu hakkı ödediği ifade edilmektedir: “*Onların mallarından bir sadaka (zekat) al ki, onunla kendilerini (ve mallarını) temizleyesin ve onları arındırasın*” (Tevbe/9: 103). Zekat, İslam’ a göre zaruri ihtiyaçları haricinde 81 gr. altın veya karşılığı bir malı bulunan kişinin, bu malın üzerinden bir yıl geçmesi şartıyla en az kırkta birini ihtiyaç sahiplerine vermesi suretiyle yaptığı bir ibadettir. Zekât bireysel olarak kişinin kalbî hastalıklarının ve kötülüklerinin arınması gibi ruhi etkilere sahip olmakla birlikte toplumsal hayat için de önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Kişisel sermayenin anormal büyümesi, zayıfların istismarı ve onların zengin olan bireylere karşı kin gütmelerini engellemesi bakımından ekonomik ve toplumsal kalkınmaya hizmet eden öğeler barındırdığı belirtilmektedir (Çelik, 2006: 6-7). “*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok*

mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! O gün cehennem ateşinde (bu biriktirilen altın ve gümüşler) kızdırılıp bunlarla, onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır. (Ve onlara denilir ki:) İşte bu nefisleriniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta olduğunuz şeylerin (Azabını) tadın!” (Tevbe/9: 34-35) ayetiyle zekâtın önemi vurgulanmaktadır.

Diğer semavi dinlerle kıyaslandığında, İslamiyet’in dünya ve ahiret hayatları karşısında takındığı dengeli tutumun dikkat çektiği, görece önem arz edenin ahiret hayatı olmasıyla birlikte dünya hayatının ve nimetlerinin inkâr edilmediği ifade edilmektedir. Ayrıca insanın yeryüzünde yaratıcı bilgiye ve bu bilgiyi kullanmak üzere serbest iradeye sahip olarak yaratıldığı kabul edilmektedir (Günay, 2010: 440).

Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de geçen halifelik (Bakara/2: 30) ve emanet (Azhab/ 33: 72) kavramlarının Allah’ın emrine uygun olarak “yeryüzünün imarı” nı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Yeryüzünü imar ederken başvurulan en önemli yöntemlerden birinin de ekonomi olduğu belirtilmektedir. Dünya hayatını ve nimetlerini kabul eden ve onları Allah’ın ihsanı sayan İslam dininin servet edinmeye karşı olumlu bir tavrının olduğu ve servetin hayır işlerinde harcanmasının teşvik edildiği ifade edilmektedir. Servetin, sosyal yardımlaşma ve dayanışma amacına yönelik ibadetler (zekât, fitre, kurban, sadakalar vs.) vasıtasıyla da ekonomik işleyişteki yerini alması tavsiye edilmektedir (Günay, 2010: 440-445).

Kişilerin çalışması konusunda diğer kutsal metinlerde olduğu gibi Kur’an-ı Kerim’de de belli ahlakî tutumların sunulduğu belirtilmektedir. Özellikle “cennetten kovulma” hadisesinin dinlerin çalışma kavramına nasıl yaklaştığı konusunda bazı ipuçları içerdiği ifade edilmektedir. Bakara ve Araf surelerinde geçen aşağıdaki ayetler, insanoğlunun uyandırılmış bir bilinçle doğruyu yanlıştan ayırt etme gücüne kavuştuğu, güdü ve sezgilerle hareket etmekten kurtulup hayatta izleyeceği yolu seçebilme yeteneğini kazandığı şeklinde bazı müfessirlerce tefsir edilmiştir (Esed, 2000: 274-275): “*Ve demiştik ki: Ey Adem, sen eşinle birlikte cennete yerleş, neresinden isterseniz bol bol yiyiniz. Ancak şu ağaca yaklaşmayınız. Yoksa zalimlerden olursunuz. Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırды, ikisini de buldukları yerden çıkardı. Biz de: Haydi kiminiz kiminize düşman olarak yeryüzüne inin, size belirli bir zamana kadar duracak ve faydalanacak yer vardır, demiştik”* (Bakara:2/35-36).

Bununla birlikte Lokman suresinde geçen “göklerde ve yerde olanları emrinize amade kılmış” ifadesi dünyanın, cennetten sınava tabi tutulmak için ayrılmış insanın hizmetine sunulduğu, insandan da Allah ile irtibatlı olarak yaptığı tüm işlerde sorumluluk duygusu taşınması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın bireyin ihtiyaçlarını karşılaması için bir araç olduğu ve insanın Allah’a karşı sorumlu olması hasebiyle sosyal hayatla denge içinde olması gerektiği ifade edilmiştir (Kapu ve Aybas, 2009: 77).

Yukarıda da belirtildiği gibi İslam dinine göre çalışma ve iş ahlakının temeli Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerdir. Müslüman olmanın niteliği olarak çalışkan olmak gösterilmekte, her türlü saadet ve refahın çalışmakta her türlü bela ve musibetin ise tembellikte bulunduğu bildirilmektedir. “*Hakikaten insan kendi sarf ettiği emekten başka hiçbir şeye sahip değildir ve muhakkak sarf ettiği bu emek ileride görülecek, sonra ona tastamam karşılığı verilecektir*” (Necm/53: 39-41) ayetiyle emeğe ve emeğin karşılığına verilen önem vurgulanmaktadır. Ayrıca Hadis-i Şerif’te “(Beni Âdem’den) hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir taamı asla yememiştir. Allah’ın peygamberi Dâvud aleyhisselâm elinin emeğini yedi.” (Buhari, Büyü’ 15) şeklinde çalışmak övülmüştür.

Çok sayıda ayette imanla ilişkilendirilen çalışma (amel) Müslümanların ibadetlerinden sonra devam etmeleri gereken önemli bir yükümlülük olarak görülmektedir: “*Namaz kılındığı zaman yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan (rızkından) arayın*” (Cuma/62: 10). Bunun dışında dünyanın doğal kaynaklarından en iyi şekilde faydalanmak, boş zaman geçirmemek ve üretici olmayan faaliyetlerde bulunmamak tavsiye edilmektedir. Çalışan ve işveren arasındaki ilişkide de adalet ve sorumluluk temeli gözetilmektedir. (Kapu ve Aybas, 2009: 85-87). Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de Müslümanlara kendileri ve aileleri aleyhine bile olsa dürüst olmaları emredilmektedir:

- *Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır (Nisa/4: 135).*

- *Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir* (Maide/5: 8).

Ticaret “*kazancın onda dokuzunu içerdiği*” vurgusuyla tavsiye edilen bir uğraş olarak kabul edilmektedir (Akşit, 2007: 15) ve “*Dürüst ve güvenilir tüccar, Ahirette peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle birlikte olacaktır*” hadisiyle ticari faaliyet özendirilmektedir (İbni Mace, Ticaret: 1). İslam’daki ticaret anlayışı ne kayıtsız şartsız serbestlik ne de anormal sınırlamalara tabi tutmak şeklindedir. Birey ve toplum çıkarları düşünülerek ticaret, meşguliyet sahası ve bu faaliyetin yapılış tarzı itibariyle bir takım kurallara bağlanmıştır. Belli başlı kurallar aşağıdaki gibidir (Çelik, 2006: 3):

- Ticari faaliyetin dinen uygun olmasının birinci şartı, meşguliyet sahasının Allah tarafından yasaklanmamış olmasıdır.
- Bir malı piyasada azaltarak fiyatını yükseltmek için saklayıp sonradan satmak yani karaborsa yasaklanmıştır.
- Muhatabın bilgisizliğinden, tecrübesizliğinden veya akli seviyesinin yetersiz olmasından faydalanarak mal ile bedeli arasına büyük fark koyarak kandırmak yasaktır.
- Satışa arz edilmiş olan malın eksik veya kusuru varsa bunu belirtmek şarttır.
- Akıbeti meçhul olan ve mevcut olmayan herhangi bir şeyin satışı yasaklanmıştır.

Bununla birlikte Kur’an-ı Kerim’de de ticaret övülmüş ve ticarete doğruluk, güven, adalet ile ölçüde ve tartıda dürüstlük vurgulanmıştır. Konu ile ilgili bazı ayetler aşağıdaki gibidir:

- *Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hakimlere (idarecilere) vermeyin* (Bakara/ 2: 188).
- *Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hali müstesna, mallarınızı, batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin* (Nisa/4: 29).
- *Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın* (Enam/6: 152).
- *Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin* (Araf/7: 85).

- *Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir (İsra/17: 35).*
- *Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın (Rahman/55: 9).*

Konu ile alakalı bir hadiste ölçü ve tartı ile uğraşanlara hitaben “*Siz öyle iki önemli işle meşgul oluyorsunuz ki, sizden önce gelen milletler bunlara riayet etmemek yüzünden helak olmuşlardır*” buyrulduğu ifade edilmektedir (Tirmizi, Büyü’: 9).

Söz konusu ayetlerde ve hadiste İslam dininin orta yolu ve dengeyi korumayı tavsiye ettiği görülmektedir. Ayrıca bugün ölecekmiş gibi ibadet edilmesi, hiç ölmeyecekmiş gibi çalışılması düsturu ne dünya için ahiretten ne de ahiret için dünyadan vazgeçmemek gerektiğini ifade etmektedir. İslam’da denge unsuruna örnek olarak Müslüman bir kişinin gününü üçe ayırması gösterilebilir. Müslüman bir bireyin gününün üçte birini çalışmaya, üçte birini dinlenmeye kalan üçte birini ise sosyal faaliyetler ve aileye ayırması gerektiği belirtilmektedir (Kapu ve Aybas, 2009: 88).

Gündelik hayata dair bu düzenlemeler bireylerin çalışma hayatını ve içinde buldukları organizasyonların yapısını ve işleyişini de etkilemektedir. Konu ile ilgili Rice (1999) tarafından yapılmış olan ve işletme uygulamaları konusunda İslamî etik unsurunu irdeleyen çalışmada ahlak filtresi kavramından bahsedilmektedir. Bu ahlak filtresine göre *birlik*, *adalet* ve *emanetçilik* kavramları aracılığıyla İslamî iş ahlakı gerçek ihtiyaçlara odaklanma, bunların ilk etapta üretilmesi, fiyatlandırmada adalet ve toplumun standartlarının üstünde lüks ve aşırı tüketime izin verilmemesi gibi konular öncelik kazanmaktadır. Söz konusu temel kavramlar şu şekilde açıklanabilir:

- ***Birlik:*** İslam’da iş ahlakının kişinin Allah ile olan irtibatından kaynaklandığını ifade etmektedir. Müslümanlar Allah tarafından hesaba çekileceklerini bilmeleri sebebiyle hayatın diğer alanlarında olduğu gibi iş hayatlarında da attıkları adıma dikkat etmeli ve ortaya koydukları her eylemin Allah’ın gözünde kazanmış buldukları değerde bir değişiklik oluşturacağı bilinciyle hareket etmelidir. Evrenin tek hâkimi olan Allah karşısında herkesin birbiriyle eşit olduğunu vurgulayan birlik kavramı, işletme içinde bireylerin fırsat ve çabalar karşısında işbirliği içinde olunması

ve taraflar arasında eşitliğin muhafaza edilmesini ifade etmektedir (Rice, 1999: 347).

- **Adalet:** Eşitsizlik, sömürü ve baskının bütün izlerini yok etmeyi amaçlayan İslamiyet adalet konusuna büyük önem vermektedir. Toplumsal davranışlar, hüküm verme ve iktisadi alanda adalet gibi insan hayatının bütün yansımalarında görülmektedir. Kur'an-ı Kerim' de fertlere, hâkimlere ve idare adamlarına hitaben, taraflardan biri başka bir dinden olsa bile adaletli davranmanın zarureti belirtilmiştir. İktisadî alanda hak her bireyin, topluma ve toplumsal kalkınmaya yaptığı yardım karşılığında hakkını alması ve bir şahsın veya kurumun diğerini istismar etmesine meydan verilmemesi şeklinde özetlenmektedir. *İnsanların haklarından bir şey kısmayın* (Şuara/26: 183) ayeti her bireyin sadece hak ettiğine sahip olmasını ve başkasının hakkına tecavüz etmemesini ifade etmektedir. Bu ayetin ekonomik hayata olan yansımada çalışan işçinin ücretini, memurun maaşını, üreticinin mahsulünü ve diğer paydaşların paylarını hak ettikleri ölçüde almaları öngörülmektedir (Kayaoğlu, 1985: 204-205). İşletmelerin iç ve dış paydaşlar karşısında gözetmeleri gereken adalet, onları verdikleri sözü yerine getirmek, tartı ve ölçüyü doğru yapmak, doğru sözlü, içten, güven verici ve etkin olmak, erdemliliği tercih etmek ve herhangi bir konuyla ilgili karar vermeden önce araştırma yapıp meseleyi doğrulamak konularında bağlamaktadır (Kapu ve Aybas, 2009: 88).
- **Emanet** kavramı kişilerin yer yüzünde *Allah'ın halifesi* olması durumuyla ilişkilendirilmektedir. Burada sözü geçen halifelik insanın yeryüzünde Allah'ın iradesini temsil etmesi ve onun hükümranlığını gerçekleştirilmesi olarak tefsir edilmektedir (Bakara/2: 30). Allah adına hareket etmesi istenen hiçbir bireyin Allah'ın kendilerine verdiği kaynakları (kişinin kendi sağlığı da dahil) boşa harcama veya yok etme yetkisine sahip olmadığı ifade edilmektedir (Rice, 1999: 348). Kişiler arasındaki ilişkilerde ise *emanetin ehline verilmesi* ve bu hususta *adaletli* davranılması ayetle sabittir (Nisa/4: 58). Yani herhangi bir vazifeyle ilgili görevlendirilecek kişinin seçilmesinde Allah'ın verdiği emaneti koruyabilecek nitelikte biri olup olmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Bu üç kavram temelinde oluşturulan İslamî iş ahlaki ekonomik hayatın ve işletmelerin faaliyetlerinin şekillenmesine önemli derecede katkılar sağlamaktadır. Diğer semavi dinlerle kıyaslandığında İslam ile aralarındaki temel fark din ile yaşam arasındaki mesafedir. Diğer dinler dini hayat ile yaşam arasında bir alanı muhafaza ederken İslamiyet bir hayat pratiği sunmaktadır. İş hayatının da dahil olduğu bütün alanlara dair emirler içeren İslam faiz, vergi, varlık dolaşımı, adil ticaret ve tüketim gibi konularda hükümler içeren ve temelinde adalet olan bir dindir (Kapu ve Aybas, 2009: 88).

Konu ile ilgili bazı ayet ve hadislerle işletme uygulamalarına yansımaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: İslam'daki Etik Prensiplerinden ve İşletme Uygulamalarından Bazı Örnekler

Birlik, Adalet ve Emanet Konusunda Ahlaki Prensipler	İlgili İşletme Uygulaması
...Halbuki Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmıştır... (Bakara/2: 275)	Faizin borç verene sağladığı haksız kazanç
Arapın Arap olmayana üstünlüğü yoktur. Siyahın beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük yalnızca takvadır (Veda Hutbesi, diyanet.gov.tr)	İşe alma, satın alma ve satmada ayrımcı olmayan davranış ve eşit fırsat
Allah size emanetleri mutlaka ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder (Nisa/4: 58)	İş ilişkilerinde ve iş yerinde sorumluluk ve güven
Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez. Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir (Nisa/4: 36-37)	İşletme girişimlerinde yatırım, harcama ve varlıkların dolaşımında teşvik
Malımı satışa sunan, bol rızka mazhar olur; halkın zaruri ihtiyaç maddelerinde ihtikâr, stokçuluk yapan da Allah'ın rahmetinden uzak kalır. Günahkâr ve isyankar kimseden başkası ihtikâr, stokçuluk yapmaz. (İbn-i Mace, Ticarat: 6)	Stokçuluğun yasaklanması

Tablo 1'in devamı:

Resulullah (s.a.v) ücretini belirtmeden işçi tutup çalıştırmayı yasakladı (Fethü'r-Rabbani,15.52:178)	Ücret konusunda belirlilik
Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir (En'am/6: 165)	Gelir farklılıklarına verilen izin
Rabbinin nimetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır (Zuhruf/43: 32)	Yöneticiler, işçiler ve profesyoneller arasında kabul edilebilir bir ayırım
Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlarından) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükunettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir (Tevbe/9: 103).	Gelirin yeniden dağılımı, paylaşım imkanını arttırma
<ul style="list-style-type: none">• Sizin en hayırlınız borç öderken de hayırlı olanınızdır (Müslim, Müsâkat: 120).• Emanet olarak alınan şeyler iade edilmeli, asıl borçlu ödeyemediği halde kefil borcu ödemeli ve borç da ödenmelidir (Tirmizi, Büyü': 39).• Varlıklı birisinin borcunu ödemeyip uzatması zulümdür (Müslim, Müsâkât:33).	Borç ödenmesi konusunda hassasiyet
Kim sattığı malı, geri getiren müşterisinden kabul ederse, Allah da kıyamet günü'nde onun günahlarını affeder (Ebu Davud, Büyü': 52).	Satış iadesi uygulaması

Tablo 1'in devamı:

Ve ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın (Hud/11: 85)	Ölçü ve tartıda doğruluk
<ul style="list-style-type: none">• Aldatan bizden değildir (Müslim, İman: 164)• Kusurunu söylemeden bir malı satan kimse, daima Allah'ın gazabı altındadır ve melekler o adamın, Allah'ın rahmetinden uzak kalmasını dilerler (İbn-i Mace, Ticarat: 45)	Satılan malla ilgili olarak kim sorunu bilirse söylemekle sorumludur
Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuk arzulama. Şüphesiz ki Allah bozguncuları sevmez (Kasas/28: 77)	Dünyaya ait çalışmaya verilen önem

Kaynak: Rice, 1999: 350-351; Kapu ve Aybas, 2009: 89; Pazarlı, 1980: 324-326 uyarlanmıştır.

İslamiyet'in ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde kolaylıklar sağlanması konusunda şirketleşme hususunu ise belirli kurallar çerçevesinde serbest bıraktığı belirtilmektedir. Diğer hukuki konularda olduğu gibi Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde detaya inilmediği, genel çerçeve içinde kalmak şartıyla şirketlerin kuruluş ve işleyişleri ile ilgili olarak dönemin değişen ve gelişen şartlarına göre içtihat kararlarıyla hareket edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Köse, 2006: 84).

Şirket kavramı daha önce de değinildiği gibi İslamiyet'ten önce de dönemin insanları tarafından bilinmektedir. Ticaretle uğraşan insanlar özellikle dönemin Mekke ahalisi, mallarını belirli oranlarda kurulan ortaklıklar sayesinde uzak ülkelere giden kervanlar aracılığıyla satmaktadır. Hatta Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberlik ile görevlendirilmeden önce ve sonra ticaretle uğraştığı ve eşi Hz. Hatice ile iş ortaklığının olduğu bilinmektedir (Goody, 2002: 88).

İslamiyet kendinden önceki uygulamalarda dinen sakıncalı olanları kaldırmış veya düzeltmiş, herhangi bir sakınca bulunmayanlarda ise bir değişiklik yapmamıştır. Şirket

meselesi de böyledir. Ticarî muamelelerden olan ortaklık, malların üretiminin artmasını, insanların sermayelerini değerlendirip daha çok gelir elde etmelerini, devletin maliyesinde olumlu gelişme ve iktisadi kalkınma sağlaması sebebiyle önemli bir müessese olarak görülmüş ve ortaklık kurma uygulaması İslam'dan sonra da devam etmiştir (Köse, 2006: 88). Şirketleşmeyle ilgili olarak İslamiyet'in konuya yaklaşımının teşvik edici olduğu ifade edilmektedir (Akşit, 2007: 42).

Konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen ayette kişiler arasındaki ortaklıkta hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği bildirilmektedir: *“Davud: And olsun ki, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçuların çoğu, birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az! dedi”* (Sad/38: 24). Bir başka ayette ise sözleşme konusuna vurgu yapılmaktadır: *“Ey iman edenler! Akitlerin gereğini yerine getiriniz”* (Maide/5: 1). Hadislerde ise ortaklık şu şekilde geçmektedir: *“Allah şöyle buyurdu: iki ortaktan biri diğerine ihanet etmediği müddetçe, onlardan üçüncüsü benim (Rahmetimle aralarında bulunurum). Ancak biri diğerine ihanet ettiği zaman aralarından çıkarım”* (Ebu Davud, Büyü': 26). Bir diğer hadiste Hz. Muhammed (s.a.v)'in eski ortaklarından birine hitaben: *“Sen cahiliye devrinde benim ortağım idin, sen ortakların en hayırlısı idin, muhalefet edip benimle kargaşa çıkarmaz, mücadele etmezdin”* (İbn-i Mace, Ticarat: 63) şeklinde buyurduğu bildirilmiştir (Köse, 2006: 87-88).

Ku'ran ve hadisler her türlü iyi iş için Müslümanların birbirlerine yardımcı olmalarını emretmektedir (Maide/5: 2). Malın korunmasının, yeni iş ve istihdam alanlarının açılmasının, üretimin ve kârın artmasının ve bu yollarla sosyal refah seviyesinin yükselmesinin Müslümanların birbirleriyle yardımlaşmasına bağlı olduğu belirtilmektedir. Özel mülkiyet hakkının tanınmasıyla birlikte büyük yatırımlar için kişisel sermayelerin yeterli olamayacağı ve bu tür yatırımlar için parça parça bir araya getirilecek sermayelere ihtiyaç olduğu açıktır. Kişisel emek ve sermayenin bir araya gelerek ortaklıkların kurulması (Mudarabe), hem sermaye bulamayan ama emeğini kullanabilecek durumda olan kişi hem de sermayesi olup emeğini ortaya koyamayacak kişi hem de bundan sosyal ve iktisadi faydalar sağlayacak toplum için büyük önem arz etmektedir (Ellek, 1996: 1-3).

İslamiyet bireylerin tüketim alışkanlıkları konusunda da bazı kaideler ortaya koymaktadır. Bireyler dünya nimetlerinden faydalanmak konusunda israfa kaçmadıkları ve çevrelerine zarar vermedikleri sürece serbest bırakılmışlardır. Yine tasarruf konusunda da cimrilik boyutuna varmadığı sürece bireyler desteklenmektedir. Bununla birlikte İslam'ın insan ve eşya üzerindeki düşüncesi Allah'ın, insanın da, eşyanın da yaratıcısı ve yaşatıcısı olduğu şeklindedir. Mutlak anlamda eşya da insan da ona aittir. Mülk mutlak anlamda sadece O'nundur. Müslüman mülk edinişinde ve ona tasarruf edişinde, daima asıl mülk sahibini hatırlar ve hatırlamak zorundadır (Karakoç, 2003: 37-38).

Konu ile ilgili ayetlerden ve hadislerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- *Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçelerini, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekat ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez (En'am/6: 141).*
- *Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez (Araf/7: 31).*
- *Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür... Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun (İsra/17: 26-27-29).*
- *(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar (Furkan/25: 67).*
- *Tutumlu kimse muhtaç olmaz (Ahmed b. Hanbel, Müsned: 447)*
- *Tutumlu olmak, harcamada orta yolu takip etmek geçimin yarısıdır (El-Fethul Kebir, 1: 507).*

Tasarrufların değerlendirilmesi konusunda sermayenin üretime dönüştürülmesi teşvik edilmektedir. Faizin İslam'da yasak olmasının önemli sebeplerinden biri de faize yatırılan paranın üretime dönüşmüyor olmasıdır (El Diwany, 2008: 201-202). İslam

alimleri, faizin insanları cidden çalışıp kazanmaktan ve üretim ile meşgul olmaktan uzak tuttuğunu ifade etmektedir. Bu durumun yüksek miktarda üretim yapabilecek kapasitedeki bireylerin çalışmalarından iş hayatının mahrum kalmasına ve toplum düzeninin ticaret, üretim, zanaat ve bayındırlık faaliyetlerine muhtaç olmasına sebep olacağı savunulmuştur (Çelik, 2006: 15). Devlete yapılan vergi ödemelerinde ise ödenen verginin dini inancın bir gereği olduğuna inanan bireylerin *hakka girme ve dinen cezalandırılma korkusuyla* hassas davranmaları gerektiği belirtilmektedir (Tosuner ve Demir, 2009: 9).

Semavi dinler, kaynaklarının aynı olması sebebiyle ekonomik hayata dair getirdiği kurallarda genel itibariyle benzerlikler içermektedir. Farklılaşmanın başladığı noktalarda ise dine mensup kişilerin bakış açılarının yer aldığı görülmektedir. Bunun en tipik örneği faiz konusunda yaşanmaktadır. Dinlerin hepsinin ilk ortaya çıktıkları dönemler itibariyle faizi yasakladıkları fakat İslamiyet dışında kalan dinlerin mensuplarının zamanla bu yasaklama hükmünde değişiklik yaptıkları görülmektedir. Bununla birlikte Semavi dinlerin ekonomik hayat ve iş uygulamaları açısından ortak bir bakış açısına sahip olduğu ahlaki konular azımsanmayacak kadar çoktur ve ekonomik hayat ile iş yaşamındaki uygulamalar üzerinde etkileri büyüktür. Söz konusu unsurlar aşağıda bir araya getirilmiştir (Kapu ve Aybas, 2009: 90-92):

Rüşvet:

- *Yahudilik: Rüşvet almayacaksınız. Çünkü rüşvet göreni kör eder, haklıyı haksız çıkarır* (Mısır'dan Çıkış/23: 8).
- *Hıristiyanlık: Petrus'la Yuhanna onların üzerine ellerini koyunca, onlar da Kutsal Ruh'u aldılar; Elçilerin bu el koyma hareketiyle Kutsal Ruh'un verildiğini gören Simun onlara para teklif ederek, «Bana da bu yetkiyi verin ki, kimin üzerine ellerimi koysam Kutsal Ruh'u alsın» dedi; Petrus ona şöyle dedi: «Paran seninle birlikte mahvolsun! Çünkü Tanrı'nın armağanını parayla elde edebileceğini sandın. Senin bu iste bir payın, bir hakkın yok. Yüreğin, Tanrı'nın gözündeki doğru değildir; Bu kötülüğünden tövbe et ve Rabbe yalvar, yüreğindeki bu düşünce belki bağışlanır* (Elçilerin İşleri/8: 17-22).

- İslamiyet: *Aranızda birbirinizin mallarını, haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin (Bakara/2: 188).*

Dolandırıcılık ve Hırsızlık:

- Yahudilik: *Çalmayacaksınız. Hile yapmayacaksınız. Birbirinize yalan söylemeyeceksiniz (Levililer/19: 11).*
- Hıristiyanlık: *Bakın, ekinlerinizi biçmiş olan işçilerin haksız alıkoyduğunuz ücretleri size karşı haykırıyor. Orakçıların feryadı, tüm güçlere egemen olan Rabbin kulağına erişti (James/5: 4).*
- İslamiyet: *Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! (Mutaffifin/83:1).*

Ayrımcılık:

- Yahudilik: *Yabancıya baskı yapmayacaksınız. Yabancılığın ne olduğunu bilirsiniz. Çünkü siz de Mısır'da yabancıydınız (Mısır'dan Çıkış/ 23: 9).*
- Hıristiyanlık: *Toplandığınız yere altın yüzüklü, şık giyimli bir adamla kirli giysiler içinde yoksul bir adam geldiğinde, şık giyimli adama ilgiyle, «Sen buraya, iyi yere otur», yoksula da «Sen orada dur», ya da «Ayaklarımın dibine otur» dersiniz, aranızda ayırım yapmış, kötü niyetli yargıçlar olmuş olmuyor musunuz? (James, 2: 2-4).*
- İslamiyet: *Ey insanlar! Şüphesiz yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır (Hucurat /49: 13).*

Gücü Kötüye Kullanma:

- Yahudilik: *Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, akli fikri hep kötülükte... Tanrı'nın gözünde yeryüzü bozulmuş, zorbalıkla dolmuştu. Tanrı yeryüzüne baktı ve her şeyin ne denli bozulduğunu gördü. Çünkü insanlar yoldan çıkmıştı. Tanrı Nuh'a, "İnsanlığa son vereceğim" dedi, "Çünkü onların*

yüzünden yeryüzü zorbalık doldu. Onlarla birlikte yeryüzünü de yok edeceğim. (Genesis/ 6: 5, 11-13).

- Hıristiyanlık: Ama anlamadıkları konularda sövüp sayan bu kişiler, içgüdüleriyle yasayan, yakalanıp boğazlanmak üzere doğan, mantıktan yoksun hayvanlar gibidir. Ve hayvanlar gibi, onlar da yıkıma uğrayacaklar; Ettikleri haksızlığa karşılık zarar görecekler. Gündüzün zevk âlemlerine dalmayı eğlence sayarlar. Onlar birer leke ve yüzkarasıdır. Sizinle yiyip içtikleri zaman kendi aldatici yollarından zevk alırlar; Gözleri zinayla doludur, günaha doymazlar. Kararsız kişileri ayartırlar. Yüreği açgözlülüğe alıştırmış lanetli insanlardır. Haksızlıkla elde ettiği kazancı seven Beor oğlu Balam'ın yolunu tutarak doğru yolu bırakıp saptılar; Balam, işlediği suçtan ötürü azarlandı. Konuşamayan eşek, insan diliyle konuşarak bu peygamberin çılgınlığına engel oldu; Bu kişiler, susuz pınarlar, fırtınanın sürüklediği bulutlar gibidirler. Onları koyu karanlık bekliyor; Çünkü yanlış yolda yürüyenlerden henüz kurtulanları, boş ve kurumlu sözler söyleyerek doğal benliğin tutkularıyla ve şehvet âlemleriyle ayartırlar. Onlara özgürlük vaat ederler, oysa kendileri yozlaşmışlığın kölesidirler. Çünkü kişi neye yenilirse, onun kölesi olur (Petrus/ 2, 2: 12-19).
- İslamiyet: Gerçekten insan, pek hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir (Mearic/70: 19-21).

Adaletsizlik:

- Yahudilik: İbrahim'i, doğru ve adil olanı yaparak yolumda yürümeyi oğullarına ve soyuna buyursun diye seçtim. Öyle ki, ona verdiğim sözü yerine getireyim (Genesis/ 18: 19).
- Hıristiyanlık: Hz. İsa'nın Yeni Ahitte yer alan adaletsizlik ve haksızlık karşısında konuşması "Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz; Dıştan insanlara doğru kişilermiş gibi görünürsünüz, ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz. Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Peygamberlerin mezarlarını yaparsınız, doğru kişilerin türbelerini donatırsınız; Atalarımızın yaşadığı günlerde yaşasaydık, onlarla

birlikte peygamberlerin kanına girmezdik diyorsunuz. Böylece peygamberleri öldürenlerin torunları olduğunuza kendiniz tanıklık ediyorsunuz. Haydi! Atalarınızın başlattığı işi bitirin” (Matta, 23: 27-33).

- İslamiyet: *Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir (Nisa/4: 58).*

Çalışan, Müşteri ve Paydaşların Hakları:

- Yahudilik: *Komşuna haksızlık etmeyecek, onu soymayacaksın. İşçinin alacağını sabaha bırakmayacaksın (Levililer/19:13).*
- *Ücretle çalışan gereksinimi olan, yoksul bir soydaşınızı ya da kentlerinizin birinde yaşayan bir yabancıyı sömürmeyeceksiniz. Ücretini her gün güneş batmadan ödeyeceksiniz. Yoksul olduğu için güvencesi odur. Yoksa sana karşı Rabbe haykırır ve sen de günah işlemiş sayılırsın” (Tensiye/ 24: 14-15)*
- Hıristiyanlık: *Elinden geldikçe, iyiliğe hakkı olanlardan iyiliği esirgeme; Elinde varken komşuna,"Bugün git, yarın gel, o zaman veririm" deme (Proverbs/ 27-28).*
- *Ama insanlar arasında ayırım yaparsanız, günah işlemiş olursunuz; Yasa tarafından, Yasa'yı çiğneyenler olarak suçlu bulunursunuz (James/ 2: 9).*
- İslamiyet: *İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın (Şu' arâ/ 26: 183).*
- *Onlar (çalışanlar) sizin kardeşleriniz olup Allah onları sizin sorumluluğunuz altında kılmıştır. Böyle bir din kardeşi eli altında bulunan kimse ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirdsin, onlara güçlerinin yetmeyeceği şeyleri yüklemeyiniz şayet yüklerseniz onlara yardımcı olunuz” (Buhârî, Edebül-Müfred: 89).*

İşletmedeki Önemli Değerler:

- Hıristiyanlık: *Herkes, altında bulunduğu yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur; Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı'nın düzenlediğine karşı gelmiş olur. Karşı*

gelenler yargılanır; İyilik yapanlar değil, kötülük yapanlar yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin? İyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın; Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'nın hizmetindedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan öç alıcı olarak Tanrı'nın hizmetindedir; Bunun için, yalnız Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir; Vergi ödemenizin nedeni de budur. İşte yöneticiler, Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır; Vergi hakkı olana vergiyi, gümrük hakkı olana gümrüğü, korku hakkı olana korkuyu, saygı hakkı olana saygıyı, herkese hakkını verin (Romalılar/13: 1-7).

- *İslamiyet: (Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever. (Bakara/ 2: 195). İnsan için ancak çalıştığı vardır (Necm/53: 39).*

3.2.4. Asya Dinleri ve Ekonomik Hayat

Semavi dinlerin tamamı ve pek çok beşeri kaynaklı din Asya kıtasında doğmuştur. Fakat dünya üzerinde en çok bu bölgede bulunmaları sebebiyle Hinduizm, Budizm ve Konfüçyüsçülük Asya dinleri olarak bir başlık altında incelenmektedir (Raju ve diğ., 2002: 11). Bu kısımda söz konusu dinler ana hatlarıyla ele alınacak ve dinlerin ekonomik hayatla olan etkileşimlerine değinilecektir.

Hinduizm, Hindû olduklarını iddia eden ve Hindû olarak tasnif edilmekten rahatsız olmayan insanların metafizik ve düşünce mahsulü dini olarak tanımlanmaktadır. En eski ve kutsal kitapları Kutsal Vedalar olarak kabul edilmektedir (Raju ve diğ., 2002: 22). Hıristiyanlık ve Müslümanlıktan sonra dünyanın üçüncü en kalabalık dini olan Hinduizm 920 milyondan fazla nüfus kitlesini kapsamaktadır. Çoğunluğu Hindistan'da yaşamakla beraber mensupların geri kalan kısmı Nepal, Bangladeş, Endonezya ve Malezya'da bulunmaktadır (Berktaş ve Atasoy, 2007: 37).

Hinduizm'in tek bir kurucusu bulunmamaktadır ve vahiyle gelen dinlerden farkı burada başlamaktadır. Semavi dinlerde hakikatin Allah tarafından belli bir zamanda ve mekânda belli bir kişiye bildirildiği kabul edilirken, Hinduizm'de hakikatlerin idraki ve

ifadeye geçirilmesi, birçok ferdin zihni katkısını içinde barındıran yüzlerce yıllık bir sürecin sonucu olarak kabul edilmektedir (Raju ve diğerleri, 2002: 23-26).

Hinduizm din ve felsefenin iç içe geçmiş olması itibariyle kurallarla düzenlenmiş gerçek bir din olmaktan çok, bir dinsel tavır olarak kabul edilmektedir. Sınırsız kutsal varlık sayısına sahip olan Hinduizm’de, kurtuluş yolları ve Tanrı’ya ulaşma yolları da sınırsızdır. Tanrı’ya ulaşmanın yolları ayrı da olsa, tüm yollar aynı sonuca ulaşır görüşü egemendir (Berktaş ve Atasoy, 2007: 37).

Pek çok farklı fırkaya bölünmüş dinin dört temel hayat değeri bulunmaktadır. Bunlar servet, mutmain olma, ahlaki fazilet ve özgürlüğe kavuşma olarak adlandırılmaktadır. Bu değerlerden özellikle ilk üçü birbiriyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Şöyle ki (Raju ve diğ.,2002: 35-36);

Servet, sadece servet yığmış olmak için değil, zevkin hatırı için istenmelidir. Zevkin hedefi sadece zevk almak olmayıp yine karmaşa hâsıl etmemelidir. Kişi servetini üç borcunu ödemeye, misafirleri, canlı varlıkları memnun etmeye ve ahlaki faziletleri beraberinde getiren kanunlara göre kendi his ve arzularının tatminine harcamalıdır. Ahlaki faziletin, nihai kurtuluşa eriştirecek biçimde seçilip hedeflenmesi gerekmektedir.

Sınıfsal farklılıkları gözetme, ayrımcılık sebebiyle anayasada yasak olmasına rağmen, Hindistan’da yaşayan Hindular arasında belli sosyal tabakalara ayrılma olarak ifade edilen Kast Sisteminin topluma hâkim olduğu görülmektedir. Kast sisteminin temel ilkesi; doğumdan itibaren tüm insanlar arasında görevlerin, hakların, sorumlulukların ve gücün kesin çizgilerle ayrılmış olmasıdır. Bu durum sosyal sınıflar arasında bir uçurum meydana getirmektedir. Tüm kastların, kendi özel yaşamlarında, yapmakla yükümlü oldukları sorumlulukları, yerine getirmeleri mutlak yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu sorumlulukların ihmal edilip, uygulanmaması ahlaka uygunsuz ve kötü olarak kabul edilmektedir. Kişilerden beklenen; ait olduğu kastın gerektirdiği görevleri yerine getirmesi, hayatından memnun olması ve kast içindeki herkesle iyi geçinmesidir. Toplum dört sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıfların nitelikleri ve görevleri şunlardır (tr.wikipedia.org):

- Brahman’lar: Kutsal yazıları olan Veda’ları incelerler. Dini eğitim verirler ve dini ayinler düzenlerler.

- Kshatriya'lar: Savaşçı sınıftır. Güçsüzleri korur, krallar gibi adil davranır, Brahman'ları korurlar ve onların dini eğitimlerini destekler, dini çalışmalarına halkı teşvik ederler.
- Vaishya'lar: Çobanlar ve tüccarlardan oluşan kasttır. Ticaret ve tarımla ilgilenerek ülkenin zenginliğini arttırlar.
- Shudra'lar: Hizmetçi kasttır ve diğer üç sınıfa hizmet ederler.

Hindu toplumundaki bu tabakalaşma ekonomik hayata yansımış ve ülkenin refahının yükseltilmesi için yapılacak ticaret ve tarım gibi ekonomik faaliyetler belirli bir gruba bırakılmıştır. Ticaret grubunun kurduğu loncalar VIII. Yüzyıldan itibaren ticarî düzeni sağlamaktadır ve ticarî sermayenin önemli bir kaynağını oluşturan arazi sahipleri tarafından desteklenmektedir. Hindu tüccarların deniz ticaretinde söz sahibi oldukları ve baharat ve kumaş ihraç ettikleri ifade edilmektedir. Özellikle dokumacılıkla uğraşan loncaların ekonomik hayatta büyük söz sahibi oldukları ve hammadde kontrolünü de kendi ellerinde bulundurdukları belirtilmektedir. Toplum yapısında farklılaşma olmakla beraber, her kademenin çok geniş anlamda birbiriyle iş ilişkisi içinde olduğu, özellikle ücretli emek, hizmet düzenlemeleri gibi sebeplerle birbirlerine bağlı oldukları kabul edilmektedir. (Goody, 2002: 105-133).

Budizm, M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da Buda tarafından kurulmuş ve evrensel nitelik kazanmış bir din olarak kabul edilmektedir ve Hinduizm'deki kast sistemine karşı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu dinin kurucusu olan Sidhartha Gotama'ya *sonradan ilhama kavuşmuş, aydınlanmış, uyanmış* anlamlarına gelen Buda adı verilmiştir. Hinduizm'den farklı olarak Budizm'in bir kurucusu vardır. Kutsal metinleri Mahayana Sutraları (tr.wikipedia.org) olan din sadece Asya kıtasında yayılmış tek din olma özelliğini taşımaktadır (Berktay ve Atasoy, 2007: 38).

Kişinin manevi duygularını kavraması yerine, evrenin düzenini ve ruhsal gelişimi sağlayan doğa yasalarını kabul eden Budizm, aydınlığa körü körüne bir inançla değil, kişinin kendini bulmasıyla ulaşılabileceğini savunmaktadır. Ayrıca evrenin kavram ve dil yardımıyla anlaşılacağı fikrinin gereksiz bir çabadan ibaret olduğuna da işaret etmektedir. Budizm'e göre acı, hayatın ve varoluşun bir parçasıdır ve acıların kaynağı ise arzu ve isteklerdir. Bununla birlikte istek ve arzular bırakılırsa acılar sona

erdirilebilir. Acıların sona erdirilmesinin yolu ise sekiz aşamadan oluşmaktadır(Raju ve diğ., 2002: 162):

- Doğru kavrama,
- Doğru düşünce,
- Doğru söz,
- Doğru eylem,
- Namuslu kazanç,
- Doğru çaba,
- Uyanıklık,
- Doğru konsantrasyon

Yukarıda zikredilen sekiz aşamanın beşincisi dürüst yollarla elde edilmiş olan kazançta vurgu yapmaktadır. Budizm'e göre üretim sonucu elde edilen çıktılar ihtiyaca göre paylaşılmalıdır ve Budizm çılgınca ve kontrolsüz tüketime karşıdır. Batı toplumlarındaki mutluluk formülü ile Budist toplumlardaki mutluluk formülü farklılık göstermektedir. Batılılar mutluluk için varlık artışını öngörürken, Budistler arzu ve isteklerin azaltılmasının mutluluk için ön şart olduğunu ifade etmektedir. Budizm on temel gereksinimin sağlanması halinde fazlasına ihtiyaç olmadığını savunmaktadır. Bunlar (Gezgin, 2007: 5-7):

- Temiz ve güzel bir çevre
- Temiz ve yeterli su,
- Temel giyinme gereksinimleri,
- Dengeli beslenme gereksinimleri,
- Yaşamak için yalın bir ev,
- Temel sağlık gereksinimi,
- Yalın iletişim gereksinimleri,
- En az enerji gereksinimi,
- Eğitim,
- Ekinsel ve ruhsal gereksinimler.

Söz konusu gereksinimlerin karşılanacağı bir ekonomik sistemin Budizm ile çelişmeyeceği açıktır. Fakat bundan daha fazlası Budist öğretiyile ters düşmektedir. Budist ekonomi olarak da ifade edilen ekonomik yaklaşım “*İyi insan için iyi iş. Yerel kaynaklardan yerel ihtiyaçları karşılamak için yapılan üretim en rasyonel ekonomik yöntemdir.*” cümleleriyle özetlenmektedir (Schumacher, 1999: 2).

Eski bir Çin ahlâkı ve Çin felsefesi sistemi olup başlangıçta bilgin Konfüçyüs'ün öğretilerinden yola çıkarak gelişen **Konfüçyüsçülük**'ün başlıca önem verdiği konuların insan ahlâkı ve iyi ameller olduğu ifade edilmektedir. Ahlâkî, sosyal, politik, felsefî ve dinî düşüncelerden oluşan karmaşık bir sistem olan öğretisi, Doğu Asya'nın kültürü ve tarihi üzerinde etkili görülmektedir (tr.wikipedia.org). İki bin yılı aşkın bir süre gelişimini sürdüren Konfüçyüsçülük düşüncesinin sadakate, atalara saygıya, hayırseverliğe, doğruluğa, ahlaklılığa ve geleneklere bağlılığa dayandığı bilinmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 3). Ayrıca, Konfüçyüsçülüğün Gök Tanrı inancını teyit ettiği, adak ayinleri gibi geleneksel ayinleri teşvik ettiği ve Çin toplumu üzerinde denetim gücünün bulunduğu ifade edilmektedir (Raju ve diğ., 2002: 231).

Dinin hakikat kaynağı olarak kabul edilen Konfüçyüs, kişinin kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkalarına yapmamasını salık vermiştir. Aynı zamanda insanıyeti de tebliğ etmiştir. Erdemli işlerle meşgul olan insanların hem kendi karakterlerini sağlamlaştırdıkları hem de kendileri için istedikleri başarıyı diğer insanlar için de istedikleri ifade edilmektedir (Raju ve diğ., 2002: 232).

“*Kral kraldır, bakan bakandır, baba da babadır*” (Bloom ve Solotko, 2010: 6) cümlesiyle özetlenen hiyerarşik ilişkilerin, ailenin, jen adı verilen erdemli işlerin ve eğitimin önemli kavramlar olarak ele alındığı Konfüçyüsçülükte yönetici ve yönetilen arasındaki ilişki yetenek, adalet ve sadakat esasları üzerinde inşa edilmektedir. Bu bağlamda Konfüçyüsçü ahlak kuralları kendini bir gayeye adanmış, gayretli, sorumlu ve eğitilmiş bireyler ile yüksek bir sorumluluk anlayışı, kurumsal kimlik ve çeşitli kurumlara bağlılığı kapsamaktadır (Yao, 2007: 8).

Ekonomik açıdan incelendiğinde Konfüçyüsçülüğün beslediği Çin kültürünün, Çinli girişimcilerin ticari verimini ve servet üretimini sağladığı ifade edilmektedir. Çinlilerin kültürel mirasları sayesinde ticarî alanda örgütlenebilmelerine katkı sağladığı

savunulmaktadır. Batıdaki firmalarla örgüt yapısı kıyaslandığında batıların birbirinden bağımsız ve rekabet odaklı firmalar olduğu öte yandan Asyalı sermaye ekonomilerinin örgütlenmesiyle ilgili olarak firmalar ağıyla örgütlenme özelliği gösterdiği, firmaların birbiriyle ilişkili ve işbirliğinin gelişmiş olduğu iddia edilmektedir (Yao, 2007: 17-20).

Firmalar arasındaki bu bağlılık örgüt içerisinde de gözlemlenmektedir. “Çalışanların ekonomik gücünü yükseltmek ve mutluluklarını sağlamak yönetimin görevidir” diyen Konfüçyüs’e (Karakaya, 2002: 73) göre yönetici erdemli ve adaletli davranmakla çalışanlar ise sadakatle mükelleftir. Konfüçyüsçülüğe göre yönetimin altı temel ilkesi bulunmaktadır (Karakaya, 2001: 5-6):

- Yönetici örgütünü iyi tanımalıdır.
- Kararlarında tarafsız, pratik ve uzlaştırıcı olmalıdır.
- Hizmette örgüt yararı esas alınmalı, kayırma ve partizanlıktan kaçınılmalıdır.
- Çalışanların ekonomik gücünü yükseltmek ve mutluluklarını sağlamak, yönetimin görevidir.
- Yöneticiler, örgüt işleri ile sürekli ilgilenmelidir.
- Bütün bunların istenen biçimde işlenmesi; dürüst, yetenekli ve bencil olmayan bir personel kadrosunun oluşturulmasına bağlıdır.

Konfüçyüs’ün yönetimle ilgili diğer önemli görüşleri de şöyle özetlenebilir (Karakaya,2001: 6):

- Ast üste karşı dürüst olmalıdır.
- Üst, yönettiklerinin güvenini ve sevgisini kazanmalıdır.
- İnsanlar baskı ve korku ile itaate zorlanırsa, yöneten-yönetilen arasındaki bağ kopar, işler zorlaşır, ahlak sarsılır, nefislerde fesat meydana gelir.

Batı dünyasından farklı olarak insanı dış dünyanın ve ilişkiler ağının ayrılmaz bir parçası olarak gören Konfüçyüsçülüğe göre öğrenme amaçtır fakat bireysel menfaatlere değil toplumsal menfaatlere hizmet etmelidir. Toplumu oluşturan bütün bireylerin eğitilmesi, ekonomik gelişmeyi ve büyümeyi tetikleyen bir etmen olarak görülmektedir ve ahlaklı davranma kurallarının öğrenilmesine ve benimsenmesine de büyük önem atfedilmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 4).

Eylemlere ve gerçekliğe önem veren, bununla birlikte ticaretin hırs, tutku ve aç gözlülükle yapıldığına inanan Konfüçyüs'ün tarımı ticaretten üstün gördüğü ifade edilmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 5). “*Servet peşinde koşmak iyi bir meşgale olsaydı, hademelik yapmak zorunda kalsam bile, ben de onun peşinde koşardım. Gerçekte ise ben kendi temayüllerimin peşinden gidiyorum*” cümleleri Konfüçyüs'ün servet edinmeye bakışını özetlemektedir. Konfüçyüs servet ve güç arayışı konusunda zenginlik ve makamı her insanın arzu ettiğini ifade etmektedir ancak bunları elde etmenin tek yolu insanlık ilkeleriyle çelişiyorsa böyle bir arayıştan vazgeçilmesini öğütlemektedir. Bununla beraber toplumsal fayda ve aile refahı sağlanması şartıyla Konfüçyüsçülüğün servet edinme konusunu zamanla meşru görmeye başladığı belirtilmektedir (Yao, 2007: 22-47).

Şartlar sebebiyle öğretilerde meydana gelen bu değişim, bazı araştırmacılar tarafından Protestan ahlakı ve kapitalizm arasındaki ilişkiye benzetilmektedir. Protestan ahlakın bireyciliği kutsallaştırarak kapitalizmi rasyonelleştirdiği gibi Konfüçyüsçü ahlakın da yeni bir konfüçyen kapitalizm meydana getirdiği ve söz konusu yeni sistemin kendi kendini yetiştirmiş sosyal sorumluluk sahibi bireyler tarafından destekleneceği ifade edilmektedir (Yao, 2007: 46-47).

Sosyal sorumluluğa vurgu yapan Konfüçyüsçülük güven kavramına da ayrı bir önem atfetmektedir. Sadece sözlü olarak bağlayıcı anlaşmalar yapan tüccarlar ve girişimciler için sözü muteber biriyle yapılan ve yazıya dökülmemiş bir anlaşma, noter ve şahitler huzurunda yazılı olarak tanzim edilen anlaşmalardan daha büyük önem taşımaktadır. Konfüçyüsçü anlayışa göre güven meselesi insanların tamamen güvenilir olmadığı bir sosyal durumda gündeme gelir ve güven bir mübadelede sonucun belirsizliğine verilen bir tepki ve bu belirsizliğin üstesinden gelmenin bir yolu olarak kabul edilmektedir. Sosyal aktörler arasında çok az güvenin olduğu yahut hiç güven bulunmadığı durumlarda ancak kanunen bağlayıcı sözleşmelere ihtiyaç duyulmaktadır (Yao, 2007: 173-182).

Dinler inananların hayatlarını şekillendirmesi bakımından bireylerin ruh dünyasında önemli bir alana karşılık gelmektedir. İster semavi olsun, isterse beşeri kaynaklı olsun bütün dinler bireylerin günlük hayatından ekonomik ilişkilerine kadar hermen her anlamda yönlendirici emirler ve yasaklar içermektedir. bir takım ahlaki kuralların da

temelini oluşturan ve dinlerin pek çoğunda görölen söz konusu bu kurallar ekonomik hayatın düzenli bir biçimde tanzim edilmesinde ve kişiler arasındaki ekonomik ilişkilerin aksamadan yürümesinde önem taşımaktadır. Kişilerin bir dine inanarak kazandığı “hesap verme” duygusu sadece iç dünyalarında değil, ekonomik ilişki kurdukları diğer bireylerle de hesaplaşmaları gerektiğı durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da muhasebe biliminin doğuşuna zemin hazırlamaktadır.

BÖLÜM IV: MUHASEBE DİSİPLİNİNİN OLUŞUMUNDA DİNİ PRENSİPLERİN ETKİSİ

Muhasebe açık bir sistem olması sebebiyle çevresiyle sürekli bir etkileşim içindedir. Söz konusu çevre politik, teknolojik, sosyal pek çok faktör ve zaman içinde bu faktörlerde meydana gelen değişimler ile şekillenmektedir. Çevresel faktörler içinde din de sosyolojik bir kurum olarak toplumun yaşayışını düzenlemesi bakımından önem taşımaktadır. Toplumsal hayatın dinamiklerinden biri olan ekonomi hem işleyiş hem de ekonomik aktörler bakımından dinden bağımsız düşünülemez. Sözü edilen ikili ilişkide hem din hem de ekonomi birbirini etkilemektedir, yani bir etkileşimden söz etmek daha doğru olacaktır.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde muhasebe bilimi üzerinde analiz yapan bilim adamlarının muhasebe ve ilahiyat kaynakları kullanarak karşılaştırmalar yaptıkları ve disiplinler arası çalışmalar ortaya koydukları görülmüştür. McKernan ve Kosmola (2004) yaptıkları çalışmada muhasebe ve din ilişkisini incelemişler, çalışmanın temelini de "Sembol düşüncüyü doğurur" diyen felsefeci Paul Ricoeur' un düşüncesini rehber edinerek "hesap verebilme" kavramı üzerinde kurgulamışlardır. Lehman (2004) ise yaptığı çalışmada muhasebe ve din ilişkisine ahlak açısından yaklaşmıştır ve modern toplumların inanç kaybına uğraması neticesinde Enron gibi skandalların patlak verdiğini iddia etmiştir. McKernan ve Kosmola (2007) yaptıkları bir diğer çalışmayı ise Derrida'nın, eski metinlerin yeni anlamlarını onları yeniden yapılandırarak inşa eden post-modern eleştirel yaklaşımı olarak ifade edilen yapısökümcü yaklaşımla ele aldığı adalet ve hukuk ayrışmasını, muhasebeden beklenen sonsuz adalet kavramında test etmek amacıyla yapmışlardır. Bu çalışmada Enron vakası gibi mali tablo skandalları karşısında alınan finansal raporlama düzenlemeleriyle ilgili önlemlerin, doğru ve güvenilir finansal tablo meydana getirmek konusundaki etkinliğini tartışmışlardır. Söz konusu çalışmada muhasebe uygulamalarının yargılama rolünün onaylanması gereği üzerinde durmuşlardır.

Bunun dışında İslamiyet özelinde din ve muhasebe ilişkisinin kurulduğu, İslamiyet'teki bir takım kaidelerle muhasebe sistemlerinin ve uygulamalarının zihnî alt yapısının paralellik gösterdiğinin ifade edildiği çalışmalar mevcuttur. Sulaiman ve Willett (2001)

İslamiyet, ekonomik rasyonalizm ve muhasebe arasındaki ilişkiyi Malezya’da bulunan Müslüman ve Müslüman olmayan finansal tablo kullanıcılarına uygulanan bir anket yardımıyla ölçmeye çalışmıştır. İslamî bir muhasebe sisteminin ihtiyaçları karşılayacak nitelikte bir finansal raporlama açısından daha uygun olduğu savunulmuştur. İbrahim (2001) yaptığı çalışmada İslamî bir muhasebe sisteminden bahsetmiş (Burada İslamî muhasebeden kasıt, faiz içermeyen bir sistemdir. Ayrıca söz konusu muhasebe sisteminde varlıkların değerlemesinde kullanılan yöntem olarak “cari değer” kavramı ön plana çıkmaktadır) ve söz konusu sistemin mevcut muhasebe anlayışıyla benzeştiği ve ayrıştığı noktalara değinmiştir. Yazarın benzer konuları işlediği birkaç çalışması daha bulunmaktadır. İbrahim (2003) ile İbrahim ve Yaya (2005) yapılan bu çalışmalarda İslamî işletmeler için İslamî muhasebenin ortaya çıkan karakteristik özelliklerini irdelemişlerdir. Söz konusu çalışmalarda İslam’ın muhasebe konusuna değerlendirme ve finansal raporların kullanıcıları konularında getirdiği yaklaşımlardan bahsedilmiştir.

Konu ile ilgili yapılmış bir diğer çalışmada Askary (2006) dinî çerçevede muhasebe ve ölçüm kavramlarını değerlendirmiştir. İslamiyet’in dünya üzerinde etkinliği en yüksek dinlerden biri olduğunu savunan yazar, İslam’a uygun olan muhasebe sisteminin değerlendirme konusunda bir metanın tarihi maliyetle değil elden çıkış fiyatı ile değerlemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Muhasebenin yargılama rolü bu bağlamda dinsel inanıştaki hesap verebilme ve yargılanma kavramlarıyla da birebir örtüşür durumdadır. Bu bağlantıyı dikkate alarak oluşturulan çalışmanın bu bölümünde üç semavi din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile Asya dinleri olarak da ifade edilen beşeri kaynaklı bazı dinler ve muhasebe arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Söz konusu dinlerin yaygın oldukları coğrafyalarda yaşayanların muhasebe bilimine bakış açısı ve muhasebe uygulamalarının dayandığı kuralları şekillendiren zihnî yapı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte ekonomik hayatın dili olarak kabul edilen muhasebenin bu etkileşimde ne ölçüde pay sahibi olduğunu ve muhasebe pratiğinin dini kuralları ne kadar yansıttığını ortaya koymanın muhasebe alanında yapılacak disiplinler arası başka çalışmalar için ilham kaynağı olacağına inanılmaktadır.

4.1. Yahudilik ve Muhasebe

“Kendi çocuklarına ticareti öğretmeyen ona çalmayı öğretir” atasözüyle hareket eden ve iş hayatına seyyar tüccar veya muhasebeci olarak başlayıp zamanla yükseldikleri var sayılan Yahudi toplumunda yükümlülük konusunda kullanılan tek bir terim bulunmamaktadır. “Borç” (Chov) ve “Hak” (Tvía) kelimeleri ile ayrı ayrı ele alınarak açıklanan yükümlülüğün, bir taleple vadin zorunlu olarak elle tutulur bir nesne çevresinde buluşması, yani ortaya çıkan her borcun aynı zamanda bir hakkı doğurması muhasebenin varlık-kaynak denklemiyle bağlantılı olarak ele alınabilmektedir (Sombart, 2005: 88). Varlık-kaynak denklemine de benzer bir mantık örgüsü söz konusudur. Herhangi bir varlık varsa bunun muhakkak bir de kaynağı bulunmaktadır. Kaynakta herhangi bir artış veya azalış olması varlığı da aynı doğrultuda artış veya azalışa götürmektedir.

Ticari hayatın sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi açısından muhasebeye işlerlik kazandırılması ve toplumsal menfaat bağlamında ilgili tarafların çıkarlarının korunması ve aralarındaki dengenin muhafaza edilebilmesi önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. “*Komşuna haksızlık etmeyecek, onu soymayacaksın. İşçinin alacağını sabaha bırakmayacaksın*” (Leviticus/19: 13) emri çalışanların, müşterilerin ve paydaşların haklarının muhafazası konusunda Yahudileri uyarmaktadır. Kendi çalışanlarının ve içinde faaliyetlerini gerçekleştirdiği toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir işletmenin Yahudiler açısından makbul olduğu gerçeğinden yola çıkarak “Tevrat’ın bütünü” olarak ifade edilen ve geri kalanların izahat olarak nitelendirilmesine sebep olan “*istemediğin şeyi başkalarına yapma*” öğüdünün de muhasebe gibi bir sistem çerçevesinde ticari hayatın şekillenmesine vesile olduğu düşünülmektedir. Bireyin kendisine yapılmasını istemediği herhangi bir şeyi karşısındakine yapmaktan sakınması anlayışı muhasebenin sosyal sorumluluk ilkesi ile de ilintili olarak ele alınabilir. Muhasebe sosyal sorumluluğu gereği işletme ile ilgili hak sahibi olan bireylerin menfaatleri arasında dengeyi kurmak durumundadır. Bu da ancak kişinin, kendisinin maruz kalmak istemediği muameleleri başka bireylere uygulamaması yoluyla gerçekleştirilebilir.

Muhasebe ile ilgili ilk yazılı belgelere M.Ö 5000 yıllarında Sümerlilerde, sonrasında da M. Ö 4000 yıllarında Yahudi toplumunda rastlandığı bilgisi, ticaret hayatında Yahudilerin etkinliği dikkate alındığında değerlendirilmesi gereken bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İş ilişkilerinde hafızaya güvenilmemesi konusunda uyarılan tüccarların, özellikle ekonomik ilişkiye taraf olan her insanın hakkının teslim edilmesi ve doğabilecek problemlere karşı titizlikle defter tutulması konusunda teşvik edildiği belirtilmektedir (Yamey, 1949: 103).

“Kiminle ticari alışveriş yaparsan yap, daima alıp verdiğini say ve değerlendir ve ne verirken, ne alırsan mutlaka yaz” ifadesiyle Yahudiler açısından kayıt tutmanın ve muhasebenin Tevrat'ta da yer aldığı belirtilmektedir. Bununla beraber, Yahudi mabetlerinde duaya başlayabilmek için baş hahamın bir muhasebeci gibi hesapları kapatması ve raporunu düzenlemesi gerektiği, ayrıca denetçiler tarafından raporun kabul olunmasının beklendiği dile getirilmiştir. Mabede verilen paranın özel kurallara bağlandığı, mihrabın karşısında duran bağış kutusunu baş hahamın devletçe gönderilen denetçi ile birlikte açtığı, saydığı ve mevcut parayı kayıt altına aldığı belirtilmiştir (Güvemli, 2000: 109). Diğer taraftan Yahudi tüccarların aralarındaki anlaşmazlıkların da dini mahkemeler aracılığıyla çözüldüğü ifade edilmektedir (Goody, 2002: 88).

Bunun dışında eski çağlarda Yahudi tapınaklarında muhasebenin kendi cemaatlerinin gözünde mali güvenilirliğin sağlanması amacıyla iç kontrolün etkinleştirilmesi için kullanıldığı da belirtilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi muhasebe konusunda oluşan algının ise laik bir meslekten ziyade dinî bir ritüel olduğu yönünde geliştiği ifade edilmektedir (Carmona ve Ezzamel, 2006:119). Bu algının oluşmasındaki en etkin sebebin muhasebenin yargılama anlayışı ile dinlerin yargılama anlayışlarının birbirine benzerlik göstermesidir.

Akdeniz'de ve Hint Okyanusu'nda yoğun olarak ticaretle uğraşan ve yaptıkları işlemleri muhasebe ve envanter defterleriyle kayıt altına alan Yahudilerin bu belgeleri kurak Mısır topraklarına gömerek sakladıkları, söz konusu defterlerin ve yazılı anlaşmaların da Kahire Geniza'da muhafaza edildiği ifade edilmektedir (Goitein, 2010: 123-160).

4.2. Hıristiyanlık ve Muhasebe

Yayıldığı ilk dönemlerde Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul eden Roma İmparatorluğu'nda sınırların genişlemesiyle birlikte Romalı tüccarların Doğu eyaletlerinde faaliyete başlamasının hukukî gelişmelerin de katkısıyla şirketleşmelere yol açtığı ifade edilmektedir. Şirketleşme sayesinde uzak bölgelerde ticaret yapan tüccarlar için ticarî defterlerin, gelir ve gider kayıtlarının muhasebe düzenini geliştirdiği belirtilmektedir. Bununla beraber imparatorluk döneminde defter düzeni yanında muhasebenin özelliklerinin bütçe muhasebesinde ve denetim muhasebesi üzerinde görüldüğü savunulmaktadır. İmparatorluğun yıkılışından sonra Hıristiyan Avrupa'da hakim olan feodal yapı ve güçlü kilise sebebiyle iktisadi gelişmenin toprağa bağlı bir yapı arz ettiği ve muhasebe ile ilgili gelişmelerin de zengin toprak sahiplerinin ve kilisenin kayıtlarında kendini gösterdiği ifade edilmektedir. M.S. ilk 500 yıl içinde envanter kavramının geliştiği, binalar ve tesisler, iş aletleri, hayvanlar ve ürünler gibi bir sıralamaya o dönemlerde rastlandığı vurgulanmaktadır. M.S. 1000'li yıllara gelindiğinde Haçlı seferleriyle birlikte Doğu ile olan ticarî ilişkilerde bir artış gözlemlendiği ve bu durumun muhasebeye yansımalarının da Haçlı seferlerinin yürütülmesini sağlayan muhasebenin uluslar arası ticaretin yürütülmesi görevini üstlenmesi şeklinde cereyan ettiği belirtilmektedir (Güvemli, 2000: 124-128).

Bu dönemden sonra Doğu illerinde konsolosluklar kurulduğu ve ticari çalışmaların bu konsoloslukların himayesinde yürüdüğü bilinmektedir. Kurumsal değişiklikle birlikte peşin ve veresiye mal alım satım işlemlerinin uluslar arası düzeyde geliştirildiği ve muhasebe işlemlerinde de Doğu ve Batı'dan alınan malların karşılıklı alanlara yazılarak takip edildiği ve farklı illerde ticaret yapan işletmeler açısından merkez-şube kavramlarının ortaya çıktığı ve bu gelişmenin muhasebe düzenine yansıdığı ifade edilmektedir. Ticaretin ilerlemesinin ve hesap işlerinin belirli bir düzende yürütülmesinin yanı sıra etkinliğini sürdüren kilise ve hesaplamaları yürüten keşiş ve papazların da muhasebe düzeninin geliştirilmesi konusunda önemli katkılarının olduğu, muhasebe raporlarının geçerliliğini arttırmak için denetlenmesi fikrini ortaya atan Walter Henry'nin de bir din adamı olduğu vurgulanmaktadır (Güvemli, 2000: 129-130).

Ekonominin temelini oluşturan ve sistemin işleyişinde dinamo vazifesi gören işletmelerin dili olan muhasebeye Hıristiyan bakış açısını incelemek için zikredilmesi gereken en önemli isimlerden biri de Luca Pacioli'dir. Yaşadığı dönemin en önemli matematikçisi olarak kabul edilen İtalyan bilim adamının Venedikli bir tüccarın yanında ticaret yapmanın ve defter tutmanın incelikleri konusunda bilgiler edindiğine inanılmaktadır. Venedikli tüccar dostunun ölümüyle birlikte kendini dinî alanda da geliştiren Pacioli aynı zamanda bir rahiptir. Ticari matematik, mâli hesap ve muhasebe konularına, dünyanın belli başlı ticaret bölgelerinde yürürlükte olan mal alım satımıyla ilgili örf ve adetlere yer verdiği "Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni e Proportionalita" isimli kitabının muhasebe uygulamalarını çift yanlı biçimde ortaya koyan ilk eser olduğu iddia edilmektedir (Hiçşaşmaz, 1970: 26). Konu ile ilgilenen uzmanların bazılarının görüşü ise Pacioli'nin mevcut uygulamaları dile getirdiği ve konuyu sistematik bir biçimde ele aldığı yönündedir. Hatta Pacioli'nin eserini oluştururken başka kaynaklardan istifade ettiğini bizzat kendisinin belirttiği ifade edilmektedir (Otar, 1995: 36).

Söz konusu kitabın muhasebe ile ilgili kısımlarında ticaret erbabına ve tek kişilik şahıs işletmesine ait hesap ve kayıtların oluşturulmasıyla ilgili kuralların bulunduğu dikkat çekilmektedir. Ayrıca defter-i kebir düzenleme biçimlerinin, yevmiye maddelerinin borç ve alacak taraflarını göstermek üzere iki satır halinde düzenlenmesi konusunda ve yevmiye defteri ile defter-i kebir arasındaki bağlantının nasıl kurulacağı hakkında bilgilerin yer aldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte kitapta muhasebe maddelerinin toplu bir biçimde gösterildiği ve muhasebe tarihi açısından önem taşıyan bilgilere yer verildiği özellikle deniz ticareti konusunda söz sahibi İtalyan şehirlerinde mevcut ticari işletmelere, bu işletmeler arasındaki alışveriş şekillerine, ödeme yöntemlerine ve araçlarına ilişkin açıklamalarda bulunduğu belirtilmektedir (Can, 2007: 10).

Batı dünyasında Pacioli' den önce ve sonra muhasebe alanında çok sayıda eserin meydana getirildiği bilinmektedir. M.Ö I. Yüzyılda yaşamış Cicero' nun "dostlar kendi aralarında hesap defterlerini tutarlarken, verilen para ile alınan malın değerinin birbirine eşit olmasına dikkat etmelidirler" (Güvemli, 1995: 66) ifadesi tacirler için defter-i kebir kullanımını öneren ilk kişi olarak kabul edilmesine sebep gösterilmektedir. Ayrıca söz konusu ifadeyle varlık ve kaynak dengesi ile varlıkların kendi arasındaki dönüşümlerini

benimseyen anlayışın o dönemde de gelişmiş olduğu görülmektedir. Leonardo Fibonacci isimli matematik bilgininin babasıyla birlikte yaptığı ticarî seyahatler sırasında öğrendiği Hint-Arap sayılarını anlattığı ve Liber Abaci (Abaküs kitabı) olarak bilinen eserinde muhasebe konularına yer verdiği ifade edilmektedir. Francesco Balducci isimli bir tüccarın 1340 yılında ticaret ve kredi işlemleriyle uğraşacak kişiler için ihtiyaç duyacakları bilgileri içeren “Pratica della mercatura” (en.wikipedia.org) isimli bir el kitabı hazırladığı, 1348 yılında ise Guftwell isimli yazarın da Amsterdam’da muhasebeyle ilgili bir kitap yazdığı belirtilmektedir. Ayrıca muhasebe kurallarının mucidi olduğu düşünülen ve aynı zamanda bir papaz olan Angelo Senisio da 1400’lü yıllarda yaşamıştır(Can, 2007: 10-11).

Bununla birlikte defter tutmanın, muhasebe öğrenmenin veya bir muhasebeciyle çalışmanın önemine vurgu yapan; bir tüccarın müsvedde, yevmiye ve büyük defter olarak adlandırılan defterleri tutmasını zorunlu gören; yevmiye defteri ve büyük defteri zaman zaman karşılaştırarak bilançonun düzenlenmesini tavsiye eden Della Mercatura e Del Mercante Perfetto (Malın ve Mükemmel Tacirin Kitabı) isimli kitabın 1458 yılında Benedetto Cotrugli Raugeo tarafından yazılmış olduğu ve eserin çift taraflı kayıt sistemini detaylı bir biçimde içerdiği ifade edilmektedir (Can, 2007: 11-12).

Çift kayıt sistemi üzerine 1586 yılında Angelo Pietro isimli keşiş tarafından yazılan muhasebe kitabında iyi bir muhasebecinin özellikleri iyi karakterli; güzel yazıya, bilgiye, tutkuya ve doğruluğa sahip olmak şeklinde özetlenmesine karşılık kitabın manastırın kiliseye daha düşük vergi ödemesi amacıyla üzerinden vergi alınan varlıklarının değerinin nasıl düşük gösterileceği bilgilerine de yer vermesi dikkat çekmektedir. Söz konusu kitap ayrıca muhasebeyi banka muhasebesi, tüccar muhasebesi ve sermayedar muhasebesi olarak üçe ayırmaktadır. Manastır muhasebesinin ise üçüncü gruba girdiği belirtilmektedir (Güvemli, 2007: 241). Manastırın bir sermayedar olarak algılanması o dönemin ekonomik hayatında dinî kurumların etkinliği konusunda bir çeşit ip ucu olarak değerlendirilebilir.

XVI. Yüzyılda coğrafî keşiflerin de etkisiyle değişen ve Akdeniz’den okyanuslara doğru genişleyen ticarî alanın yüksek tonajlı gemilerin yapılmasıyla birlikte ülkeler açısından paranın çoğalmasını sağladığı ve bu durumun muhasebedeki gelişmeleri

tetiklediği ifade edilmektedir. XVIII. Yüzyıla gelindiğinde ise makineleşmeyle birlikte sanayileşmenin büyük ölçüde geliştiiği ve teknik ile kapitalin birlikteliğinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Güvemli, 2000: 137).

Avrupa’da uluslar arası ticaret ve kapitalizmin gelişmesi, kredili alım satım işlemleri ile ilk bankaların ortaya çıkması, kurumsallaşmanın başlamasıyla tüzel kişi ve fiziksel kişi ayırımının ortaya çıkması çift taraflı kayıt sisteminin yaygınlaşmasına sebep olarak gösterilmektedir (Güvemli, 1995: 67).

Çift taraflı kayıt sisteminin geçirdiği aşamalar ele alınacak olursa:

- En basit biçimi ile uygulanmaya başlanması,
- Ticarî işlemlerin toplam olarak düzgün bir biçimde kontrolünün yapılması gereksiniminin artması ile otomatik denetime olanak sağlayan teknik bir yöntem olarak kullanılması,
- Muhasebenin tek ve kapalı bir sistem olarak ve para gibi tek bir ölçü birimi ile kullanılır duruma gelmesi,
- Hesap sisteminin yalnız bilanço unsurları biçiminde değil, gelir-gider ve kâr hesapları biçiminde gelişme göstermesi,
- Muhasebenin uygulanma alanlarının artması

şeklinde sıralanmasının mümkün olduğu belirtilmektedir (Güvemli, 2000: 139).

Avrupa’da kapitalizm ve bürokrasinin yükselişini rasyonaliteye bağlayan Weber’e göre akılcılık yolunda kullanılan en önemli araçlardan birinin çift taraflı kayıt sistemi olduğu ve rasyonelliği sağlayan bu teknik sayesinde akılcı kâr yönelimine has bir çeşit hesap olan sermaye kavramının ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ayrıca çift taraflı kayıt sisteminin kârı ve zararı hesaplayabilmeyi, işi resmileştirmeyi olanaklı kıldığı ve etkinliği rasyonelleştirdiği ifade edilmektedir (Goody, 2002: 66). Çift taraflı kayıt sisteminin işletme sahibinin işletme içinde kullandığı sermaye ile işletme dışındaki sermayesini birbirinden ayırarak, kâr amacına yönelik girişimin kapitalist niteliklerini daha açık olarak ortaya koyduğu iddia edilmektedir (Güvemli, 2000: 148).

Bir başka Batılı düşünür olan Werner Sombart'a göre modern işletmelerin temel direği olan çift yönlü muhasebe yönteminin Galile ve Newton'un sistemleriyle aynı ruhtan doğduğu ve mekanistik düşünce temeli üzerinde inşa edilen ilk kozmos olduğu ifade edilmektedir. Goethe'nin de yazdığı tiyatro oyunu "Wilhelm Meister' in Çıraklık Yılları"nda çift taraflı kayıt sisteminden insan zekâsının en güzel buluşlarından biri olarak bahsettiği belirtilmektedir (Özel, 1996: 68-70).

"Büyük alım satım işlerinden her dakika kar çıkarmak ne tatlı bir beyin meşgalesidir. Bence akıl ve fikir sahipleri için bundan daha büyük bir haz olamaz" ve *"Aziz dostum, kazanç sadece rakamlara bürünen bir şey değildir. Saadet, yaşayan insanların Tanrısı'dır"* cümlelerinin yer aldığı oyun metni Protestan öğretinin vurguladığı çalışma ve kazanma prensiplerini akla getirmektedir.

Hafızaya güvenmek yerine kayıtların yazılı olarak saklanması konusunda Katoliklerin de büyük titizlik gösterdiği ve hesaplarının doğruluğuna tanıklık etmeleri için Tanrı'ya ve Meryem Ana'yı çağırdıkları, defterlerini Yüce Tanrı ve Hz. İsa adına kutsadıkları, böylece muhasebe defteri tutmayı dinsel bir yükümlülük haline getirdikleri belirtilmiştir (Goody, 2002: 88).

Muhasebe verilerine ihtiyaç duyacak örgütler açısından dikkat edilmesi gereken bir başka husus, Allah'ın en önemli hak sahibi olarak görülmesidir. Örgüt üzerinde hakkı olan tarafların menfaatleri göz önünde bulundurulduğunda özellikle Hıristiyan sosyal organizasyonlar konusunda insanlar için gösterilen özenden çok daha fazlasının Allah için gösterilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu durum daha çok Allah'ın rızasının kazanılması yönünde yapılması gereken sosyal yardımlarla ilgilidir. Yapılacak olan yardımların toplanmasında, kaydedilmesinde, sınıflandırılmasında ve denetimlerinin yapılmasında muhasebe temel araç olarak kullanılacaktır (Sugden, 2003:176-178). Bununla birlikte Hıristiyanlıkta var olan ruhban sınıfı, sosyal yardımların genellikle kiliseler aracılığıyla toplanıyor olması sebebiyle geçmişten günümüze ekonomik hayat üzerinde etkinliklerini sürdürdüğü izlenimi vermektedir.

4.3. İslamiyet ve Muhasebe

Muhasebe insanlık tarihi için çok önemli ve eski bir kavramdır. Muhasebe tarihçilerinin birçoğu yazının ve rakamların icadını insanlar arasındaki hesaplaşma ihtiyacına bağlamaktadır ve hatta muhasebe mesleklerin en eskisi olarak kabul edilmektedir (Güvemli, 1995: 45).

Batı'da kullanılan sayım cetvellerinin, cari hesapların, çeşitli hesap özetlerinin ve yönetim hesaplarının Arap medeniyetinde icat edildiği, İslam dünyasının matematik konusundaki ilerlemelerinin muhasebe ile ilgili gelişmelerde çok önemli roller oynadığı belirtilmektedir (Can, 2007: 2). Hatta Batı medeniyetlerinde muhasebe ile ilgili önemli eserlerin yazılmasından önce XIV. Yüzyılda İslam dünyasında aşağıda ismi geçen eserlerin yazıldığı bilinmektedir (Can, 2007: 13):

- Şems üs- Siyak(at) ve Bahr üs- Siyak(at),
- Mecma-ül Kavaid,
- Risale-i Sahibiyye,
- Saadetname,
- Kanun-u Saadet (Kitab-ı Kanunu Sade des-Siyakat),
- Cami ul- Hesab,
- Risale-i Felekiyye Kitab us- Siyakat.

Abdullah (bir başka nüshada Abdurrahman olarak geçtiği belirtilmiştir) Peser Muhammed bin Kiya el-Mazenderani tarafından 1363 yılında yazılan Risale-i Felekiyye Kitab us- Siyakat isimli eserde o dönemin muhasebe bilimine bakış açısının şu sözlerle anlatıldığı ifade edilmektedir (Otar, 1995: 34):

- Belagat sahipleri ve kiyaset erbabınca, muhasebe fenninin diğer yüksek ve değerli fenlere nispetle daha şerefli olduğunda ittifak üzere buldukları gizli bir şey değildir.
- Kaidesiz ve eksik hesabın devlet işlerinde ne kadar bozukluğa yol açtığı aşikârdır.

- Maliyenin gelir ve giderlerinde kalem hâkim olmaz, onların doğru yürütülmesine yarayacak hesaplar açılmazsa, bu işler kısa zamanda bozulmaya yüz tutar.
- Devlet işleri ve memleket ihtiyaçları, hesap kaidesi olmadıkça yürümez ve bâtil olur.
- Bu sebeplerle eski ileri gelen hâkimler ve ulu akîl kişiler, muhasebe ilminin temelini koyulması ve her iş için o işe göre hesap açılması esaslarında ittifak ettiler.

Bu ifadeler dışında, muhasebede kullanılacak ölçüleri, yazı ve rakamları, vasıta ve aletleri, defterleri, işaretleri, vergileri, envanterin yapılışını ve belgeleri içeren kitabın muhasebenin çeşitleri olarak inşaat, çeltik, ambar, hazine, darphane, ahır ve sürü muhasebeleri hakkında tek tek bilgi aktardığı da bilinmektedir (Otar, 1995: 37).

Dönemin muhasebe bilimine yaklaşımını özetleyen kitabın özellikle devlet işlerinin aksamadan yürütülmesi konusuna yoğunlaşmış olması hâkim olan dinî inancın bir tezahürü olarak kabul edilebilir. İslam dininin özellikle devlet bazında muhasebe bilimine duyduğu ihtiyaç çeşitli ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda da kendini göstermektedir.

İslamiyet'in bireylerin beden bütünlüğü kadar mal bütünlüğünü de koruma altına aldığı, ekonomik hayata dair pek çok düzenlemeler içerdiği ve bu düzenlemelerin temel amacıyla muhasebenin temel amaçlarının örtüştüğü ifade edilmektedir. Ayrıca zekât gibi bir kurumsal uygulamayı bünyesinde bulunduran İslam dini için, işlemlerin kayıt altına alınmasını ve paydaşların haklarının gözetilmesini sağlayan bir muhasebe sistemi büyük önem arz etmektedir (Zaid, 2004: 13).

Muhasebe biliminin fonksiyonları da göz önünde bulundurularak İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hadisler incelendiğinde muhasebe biliminin İslamiyet tarafından desteklendiği ve muhasebeyle ilgili temel bir takım kuralların ayetlerle sabit olduğu gözlenmektedir (Can, 2008: 2-3):

Ey iman edenler! Belirli bir süreye kadar borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir kâtip doğru olarak yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan

kaçınmasın, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun da ondan hiçbir şeyi eksiltmesin. Eğer borçlu cahil veya zayıf, ya da bizzat kendisi yazdırmaya gücü yetmezse, velisi (onu) dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek yoksa razı olacağınız şahitlerden, bir erkek ve biri unuttuğu zaman diğerinin ona hatırlatması için iki kadın (şahit de olabilir). Şahitler çağrıldıklarında (şahitlik etmekten) kaçınmasınlar. Küçük olsun, büyük olsun borcu süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için de en isabetli olandır. Ancak aranızda yaptığınız alışverişlerin peşin bir ticaret olması halinde onu yazmamanızın bir günahı yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da şahide de zarar verilmesin. Eğer bir zarar verirseniz bu şüphesiz, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah bunları size öğretmektedir. Allah her şeyi bilendir.” (Bakara/2: 282).

Söz konusu ayetin her çeşit alışveriş ve borçlanmayı kapsadığını ifade eden İslam âlimleri, ayetin iniş sebebi olarak **selem** adı verilen alışverişi göstermektedir. Selem, alışverişe konu olan malın parasının peşinen alındığı fakat mal tesliminin daha sonra yapıldığı bir alışveriş türüdür (Can, 2008: 5). Selemin İslam dinine göre kabul edilebilir olması için bazı şartlar vardır. Bunlar aşağıdaki hadislerde belirtilmiştir:

- *Kim selem akdi yaparsa, sakın fazla alma şartı koşmasın. Bir avuç saman bile olsa bu fazlalık ribâ(faiz)dır (Muvatta, Büyü: 94).*
- *Kişinin, bir başkasına selem yoluyla yiyecek satmasında bir beis yoktur, yeter ki, yiyecek maddesinin fiyatı belirlenmiş, ödemenin zamanı tayin edilmiş olsun. Ancak (hasada) salahı ortaya çıkmayan ekinde veya (yenmeye) salahı ortaya çıkmayan hurmada selem olmaz (Buhârî, Selem: 1-2-7).*

Hadislerden ve ayetten de anlaşıldığı üzere vade ve bu vadenin kaydedilmiş olması büyük önem taşımaktadır. Yukarıda zikredilen ayetle ilgili yapılan bir tefsir, belirlenmiş herhangi bir vakte kadar işlem yapıldığında borcun yazılarak belgelenmesine; faizin haram kılınmış olmasının, borç ile veresiye işlemlerin hepsinin haram kılınmasına sebep olmadığına; kendisine yazması için başvuru kâtiplerin bu işten imtina etmemeleri gerektiğine; senet ve belgelerdeki yazılış ve usul geleneklerine uygun olarak adalet ve hakkaniyet çerçevesinde yazmasına vurgu yapmaktadır. Borçları yazmanın yazı bilen

kişi üzerine farz olduğu belirtilmektedir. Borcun senede geçirilmesi konusunda borçlu olan tarafın teklifte bulunması ve “*Rabbi olan Allah’tan korkarak o haktan zerre kadar bir şey eksiltmeden*” yazdırması gerektiği ifade edilmektedir (Yazır, 1992: 263).

Borcun az veya çok olmasına bakmadan vadesinin son taksitine kadar bütün yönleri ve bütün ayrıntılarıyla açık ve anlaşılır bir biçimde yazılmasının yanı sıra, gerek borçlu gerek alacaklı tarafın borç miktarını ve ödeme şekillerini kendi defterlerine de yazmaları ve şahitlerin de sorumluluklarının kayıt altına alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu şekilde ayrıntılı bir biçimde yazmanın üç önemli faydası olduğu ifade edilmektedir (Yazır, 1992: 261) :

- Birincisi Allah katında makbul bir iş yapmış olmaktır. Çünkü adalete ve hakkaniyete uygun olanın bu olduğu belirtilmektedir. Hatta her şeyi yazıp belgeye bağlamanın din ve dindarlığın, takvanın temeli olduğu vurgulanmaktadır.
- İkincisi şahitliğin yerine getirilebilmesini sağlamaktadır.
- Üçüncü olarak da kuşkuya düşmeyi engellemektedir. Bu sayede sosyal hayatta güven tesis edilmektedir.

Sözü geçen tefsirde ayrıca şu ifadeler geçmektedir:

“Borçlanmada ve diğer işlemlerde üç türlü belgelendirme vardır: Bunlar yazı, şahit ve rehindir. Dindarlık ve takva anlayışı, gerçeği belgelendirmeye ve hakkın yerini bulmasına hizmet eden bu gibi belgelendirmeye engel olmamalı, hatta buna yardımcı olmalıdır. Müminler borçlanma ve ticarî işlemlerde ve bütün muamelelerinde bu gibi belgelendirmelere riayet etmeli ve bu surette helal malı korumaya ve onu telef olmaktan, kayba uğramaktan kurtarmaya çalışarak, meşru yollardan kazanç ve üretimi arttırmaya gayret etmelidirler ki, insan bu sayede Allah yoluna infâka güç yetirebilsin. Allah’ın gazabına uğrayan ribâ (faiz) ve benzeri haram şeylerden sakınsın da takvaya devamı mümkün olabilsin. Görülüyor ki, insan hakları için bu arada en büyük güvence Allah Teâlâ’ya bağlılık ile O’nun emirlerine sarılmak demek olan din ve takva duygusudur. Bu olmayınca diğer belgelerin ve ayrıntı sayılan müeyyidelerin faydası pek sınırlı kalır”

İslam dini ile muhasebe uygulamaları arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koyan bu ayet muhasebe sistemlerinin amacı olan muhasebe bilgilerinin kullanıcılara

doğru, dürüst, adil ve güvenilir bilgi sağlamak, doğru ölçümler ve tahmin yapmaya olanak vermek, bilgi kullanıcıları ile bilgi üreticileri arasındaki iletişimi adil olarak düzenlemek işlevlerini de kapsamaktadır. Bireysel menfaatler ile toplumsal menfaatler arasındaki dengenin korunmasını önemseyen İslamiyet'te bu bağlamda muhasebe sisteminin etkinliğinin fazla olduğu gözlemlenmektedir (Usul, 2007: 41-44).

Muhasebenin temel kavramları açısından ayet incelendiğinde; *sosyal sorumluluk, tarafsızlık ve belgelendirme, tam açıklama, maliyet esası ve önemlilik* kavramlarını içerdiği belirtilmektedir. Ayetteki ifadelerle küçük veya büyük bütün vadeli ve ticari işlemlere getirilen kayıtsız şartsız yazılma ve belgeleme, bunun iki taraftan birine haksızlık yapmadan iki tarafa da eşit mesafede olan adil ve tarafsız bir katip tarafından yapılması ayrıca ticari işlemlerin tümünde şahit gösterilmesi şartı söz konusu temel kavramların içerdiği belli kişi veya grupların değil tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması ve mali olayların bütün detaylarıyla kesin, açık ve anlaşılır biçimde belgelenmesi şartlarıyla uygunluk gösterdiği ifade edilmektedir. Ayrıca muhasebecilik mesleğinin de önemine vurgu yapan ayet, borcun hem borçlu hem de alacaklı tarafından ayrı ayrı kaydedilmesini isteyerek çift taraflı kayıt sisteminin çalışma prensibini de desteklemektedir. Bununla birlikte ayet belgelemeye verilen önem, ticari belgelerin gerekliliğini ve peşin ödeme dışında alternatif ödeme şekillerinin de bulunduğunu göstermektedir (Can, 2008:7-8).

Görüldüğü gibi İslamiyet'in ticari hayata getirmiş olduğu bir takım kurallar, bireylerin muhasebeye bakış açısını değişirmiştir ve muhasebe uygulamaları ile bu uygulamaları meydana getirecek muhasebe sistemlerinin oluşumunu etkilemiştir. İslam'ın getirdiği yeni dünya düzeni inananlar için hayatın her alanında olduğu gibi muhasebe uygulamalarında da kendini göstermiştir. Dine inanan insanların muhasebe kurallarını oluştururken ve bu kuralları uygulamaya dökerken sahip oldukları inanç doğrultusunda hareket etmeleri beklenmektedir. İslami kurallar esas alınarak oluşturulacak bir muhasebe sisteminde paydaşlar arasındaki denge unsuru geleneksel muhasebede olduğu gibi önemini muhafaza etmektedir. İslami muhasebe ile geleneksel muhasebe (tanımlama, kaydetme, sınıflandırma, ilişkilendirme, raporlama gibi klasik fonksiyonları içeren sistem) arasındaki farkları meydana getirenlerin; bilginin sağlandığı kaynaklar,

hangi çeşit bilginin tanımlanacağı, söz konusu muhasebe bilgisinin nasıl ölçülüp değerlendirileceği, ne şekilde kaydedileceği ve kaydedilen bilginin kimler tarafından kullanılacağı gibi unsurlar olduğu ifade edilmektedir (İbrahim, 2003: 2).

Diğer dinlerde mevcut olan din ve dünya işleri arasındaki keskin çizgilerin İslamiyet için söz konusu olmaması, bireylerin sahip oldukları inançla iş yapmaları beklentisini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca İslamî pencereden bakıldığında işletme içi ve dışı ilişkiler Allah ve onun yarattıklarını kapsamaktadır. Bireylerin işletme ile ilgili faaliyetlerini yürütürken hem diğer insanlara, hem de Allah'a ve yarattığı diğer varlıklara karşı sorumluluk sahibi oldukları bilinciyle hareket etmeleri gerekmektedir. Bunun en tipik örneklerinden biri Çevre Muhasebesi uygulamasıdır. Allah'ın yarattığı eko sistemin korunması dini bir zorunluluk olarak algılanmaktadır (Usul, 2007: 41-43).

Bununla birlikte şahıs hukukuna ve emanet (Mülk'ün gerçek sahibinin Allah olması) kavramına çok büyük önem veren İslamiyet'in yayıldığı ilk bölgeden itibaren bu hakları koruyacak muhasebe esaslarını derhal bulduğu ve kişi hakları ile emanet kavramına gerektiği gibi riayet edilebilmesi için sağlam bir muhasebe sisteminin gerekli olduğu bilinmektedir. Neticede muhasebe, söz konusu haklar açısından kullanılması zorunlu olan en önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir ve ileri kültürlerin bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir (Can ve Esen, 2010, 1-2).

İslam dininin içerdiği emanet kavramı sebebiyle insanlar, işletmelerin emanetçisi ve kullanıcısı olarak kabul edilmektedir. Bu durum İslamî bir ekonomide bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarların ilahi prensiplere bağlı olarak dengelenmesini zorunlu kılmaktadır (Harahap, 2010: 9). Bu anlayış gereği ne devletin ne de bireylerin mutlak hakimiyeti söz konusudur. Fakat İslam hukukunda kamu mülkiyeti özel mülkiyetten daha önemli görülmektedir. Bu sebeple muhasebe bilgilerinin öncelikli kullanıcısı olarak devlet algılanmaktadır (Usul, 2007: 43). Bu durumun da kullanılacak olan muhasebe sistemini şekillendirmesi beklenmektedir.

Devletin birincil finansal bilgi kullanıcısı olduğu toplumlarda kullanılan "Merdiven Yöntemi" bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kayıt biçimi, yukarıdan aşağıya doğru, ana tutarı ve bu tutarı oluşturan ayrıntıları içerdiği için Merdiven Yöntemi olarak adlandırılan ve dünya üzerinde bilinen en uzun ömürlü kayıt tekniklerinden birisi olan

yöntem, bir İslam devleti olan ve adını Hz. Muhammed (s.a.v) 'in amcası Abbas'tan alan Abbasiler (750-1258) zamanında doğmuştur. Kurucuları İslamiyet'e mensup olmasa bile devleti yöneten kadroların İslam kültüründen gelen Arap, Fars ve Türk memurlardan oluşması sebebiyle İlhanlılar (1251-1353) da bu sistemi kullanmışlardır. Sonrasında Osmanlı Devleti (1299-1922), İlhanlılar' dan aldığı "Merdiven Yöntemi"ni benimsemiştir (Erkan ve diğ., 2009: 210).

Kaydetme işlevinin yanında güçlü bir denetim aracı da olan muhasebe ekonomik etkinliği dolayısıyla da devletin gücünü koruma altına alması sebebiyle söz konusu devletler ve özellikle Osmanlı Devleti açısından büyük önem taşımıştır (Bülbül, 1999: 151). Merdiven yöntemi de iç ve dış denetime, muhafazakârlığa, gizliliğe ve özellikle raporlamaya verdiği önem sebebiyle İslam Devletlerinde tercih edilmiş ve uzun bir dönem boyunca kullanımına devam edilmiştir (Erkan ve diğ., 2009: 210). Ayrıca devletçilik anlayışının egemen olduğu İslam toplumlarında devlet muhasebesi için kullanılmasının, her türlü gelirin ve giderin miktar ve tutar bazında takip edilebilmesinin ve devletin bir yıllık gelirin tek bir kayıtle yapılmasının sistemi tercih edilir kıldığı ifade edilmektedir (Elitaş ve diğ., 2008: 1-182).

Emanet anlayışının bir diğer tezahürü olarak İslam toplumlarında işletmenin yıllık gelirlerinden ziyade varlıklarına odaklanması dikkati çekmektedir. Bu sebeple İslam anlayışına sahip işletmelerde bireylerin öncelikle bilançoya odaklandığı ve gelir tablosu rakamlarını ikincil planda tuttuğu ifade edilmektedir (Usul, 2007: 44). Bu durum sadece tutar değil aynı zamanda miktar bazında hesapları takip edecek şekilde tasarlanan Merdiven Yönteminin neden bu yaklaşıma sahip toplumlarda rağbet gördüğünü açıklamaya delil olarak da gösterilebilir.

Bunun dışında İslam toplumlarında işletmelerin şahsilik üzerine kurulması ve işletmenin bütün faaliyetlerinden sahiplerinin sorumlu tutulması muhasebeden beklentilerin diğer topluluklarla kıyasladığında farklılaşmasına sebep olacaktır. Özellikle Batı toplumlarına hâkim olan dini anlayışların etkisiyle oluşan muhasebe uygulamalarıyla İslam toplumlarının muhasebeden beklentilerini özetleyen aşağıdaki tablo durumu daha net bir biçimde izah etmeye yarayacaktır:

Tablo 2: Batı ve İslam Din Anlayışında Muhasebe Uygulamaları

Öğeler	Batı Din Anlayışında	İslam Din Anlayışında
Ekonomik yaklaşım	Mikro	Makro
Muhasebe Bilgilerinin Birincil Kullanıcıları	Yatırımcılar ve Kreditorler	Devlet, Yönetim
Muhasebe politikası	Amaca yönlendirilmiş	Değere yönlendirilmiş
Varlıkların değerlemesi	Tarihi maliyet	Piyasa fiyatı
Paranın zaman değeri	Var	Yok
İşletme kişiliği	Tüzel	Şahsilik
İlgi	Gelir	İslam yasaları
Sabit faiz	Var	Yok
Yasal yönlendirme	Beşeri yasalar	Tinsel yasalar
Muhasebe kuralı	Teknik	Etik
Borsa	Var	Var
Muhasebe yaklaşımı	Değer yaklaşımı	Olgu yaklaşımı
Kişilik kavramı	Var	Yok

Kaynak: Usul, 2007: 44

4.4. Asya Dinleri ve Muhasebe

Beşeri kaynaklı dinlerden olan ve Asya dinleri başlığı altında toplanan Hinduizm'in, Budizm'in ve Konfüçyüsçülük' ün, semavi dinlerde olduğu gibi ekonomik hayatla etkileşim halinde olduğu belirtilmiştir. Ekonomik aktörler arasındaki ilişkinin yazılı dili olarak da kabul edilebilecek olan muhasebeye bu dinlerin bakış açısı ve bu dinlere

mensup olanlar tarafından ortaya konulan uygulamalarda meydana geldiği tespit edilen farklılıklar bu kısmın konusunu oluşturmaktadır.

Hinduizm ve yaygın olduğu coğrafya açısından ele alınacak olunursa muhasebenin ticari hayatın gelişmişliğine paralel olarak büyük önem taşıdığı belirtilmektedir. Ticaretle ilgilenen kastın farklı olmasıyla birlikte ticari defterlerin *pedhi* adı verilen muhasebe bürolarında Brahman rahipler tarafından denetlendiği ifade edilmektedir. Gelecek mali yılda harcamaların ve gelirlerin kaydedileceği defterlerin, *Divali* adı verilen bir ayinde gamalı haç ile damgalanıp dualar ve kutsal su eşliğinde kutsandığı, bir önceki yılın hesaplarının incelendiği ve borç-alacak durumunun ortaya konulduğu belirtilmektedir. Bu durum muhasebenin Hindular tarafından dini bir vecibe olarak algılandığına örnek olarak gösterilebilir (Goody, 2002: 90).

Ticari hayatın gelişmesi, karışık mali olayların daha ayrıntılı olarak kaydedilmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Gelişen deniz ticareti, büyük sermayeler sağlayabilmek adına borçlanma gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Ticaret yapanlara kredi sağlayan ve *Chittoor* adı verilen bankerlerin kendileriyle aynı kasta mensup kişilere verdikleri mali destekleri *peredu* adı verilen defterlere kaydettikleri belirtilmektedir. Pereduların birçok işlemin kaydedildiği, ödemelerin ve alacakların ise ayrı iki sütunda gösterildiği, bu iki sütunun gelirler ve giderler arasındaki ilişkiyi ve her müşteri ile olan durumu içerdiği fakat söz konusu hesapların bir bilanço yardımıyla özetlenmediği ifade edilmektedir (Goody, 2002: 91).

Muhasebenin ve ticarî işlemleri kayıt altına alma esasının Hinduizm'e mensup olan bireyler arasında kullanıldığı ancak kast sisteminin bir yansıması olarak sadece belirli bir zümre tarafından uygulandığı söylenebilir.

Budizm ise daha önce de ifade edildiği gibi ekonomiyi ve buna bağlı olarak ticareti zaruret miktarınca meşru görmektedir. Bireylerin arzu ve isteklerinin azaltılması yoluyla mutluluğa ve toplumsal refaha ulaşılabileceğini savunan öğretinin, muhasebe ile olan ilişkisinin de diğer öğretilerle kıyaslandığında daha düşük seviyede olması beklenmektedir. Bununla birlikte her dinin tapınaklarına yapıldığı gibi Budist manastırlara da yapılan bağış ve yardımlar muhasebeyi zorunlu kılmaktadır. Geniş arazilere sahip olan bu manastırların hesaplarının, manastıra mensup keşişler, geçmiş ve

muhtemel bağışçılar ile devlet tarafından anlaşılır olmaları bir gerekliliktir. Ayrıca, söz konusu kuruluşların mali durumunun ortaya konulması devletle olan ilişkilerinde ve devletin onlar için uygulaması beklenen vergi politikalarında belirleyici rol oynamaktadır (Goody, 2002: 90).

Budizm'in on temel gereksinim arasında saydığı temiz ve güzel bir çevre için yapılması gerekenler, muhasebenin sosyal sorumluluğu çerçevesinde ele alınabilir. Sosyal sorumluluk kavramı, kişi ya da kurumların topluma karşı olan sorumluluklarını belirtmekte olup, kişinin yaptığı işten dolayı gerektiğinde hesaba çekilme durumunu ve mesuliyet duygusunu ifade etmektedir (Doğan, 1994: 14). Muhasebenin sosyal sorumluluk anlayışı gereği kurumlar, bütün paydaşlarıyla beraber faaliyetlerini sürdürdükleri ve kaynaklarını tükettikleri çevreye karşı da sorumludur. Budizm'in çevre anlayışı ile muhasebenin çevreye karşı sorumluluk anlayışı bu minvalde örtüşmektedir.

Budizm'in ekonomiyi sadece yerel ihtiyaçlar bazında düşünmesi üretimin de bu doğrultuda yapılmasını teşvik edebilir. Bu durumda işletmeden menfaat sağlayacak olan çıkar gruplarının sayısı diğer kültürel alt yapıya sahip kurumlarla kıyaslandığında farklılık gösterecektir. Bununla birlikte yerel ekonomik aktörlerle sınırlı olan işletme çevresi için ihtiyaç duyulan muhasebe uygulamaları ile uluslar arası bir çevre için ihtiyaç duyulan uygulamalar da değişecektir.

Konfüçyüsçülük ilk iki öğretiye kıyasla ekonomik hayat ve muhasebe ile daha ilişkili olarak algılanabilir. Bu algının oluşmasında daha önce de sözü edilen, Konfüçyüsçülüğün yer aldığı toplumun yapısına uygun olarak desteklediği *Konfüçyen Kapitalizm* in önemli rolü olduğu düşünülmektedir. Toplumsal faydayı ve ailenin refahını sağlayacak şekilde servet edinmenin meşrulaştırılması ticarî hayata ivme kazandırmış ve bu durum da ekonomik aktörler arasında bir hesaplaşmanın yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte Konfüçyüsçülük' ün geleneğe olan bağlılığının muhasebe uygulamalarında da geleneksel davranmayı gerektirdiği ifade edilmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 5).

Konfüçyüsçülük'ü benimsemiş kişiler arasında meydana gelen ticarî ilişkilerde güven esasına dayalı işlemler ve sözleşme yapılmaması işletmeler açısından yazılı yani kaydedilebilir belge sayısının değişmesine sebep olacaktır (Yao, 2007: 173). “*İnsan*

doğasının temelinde iyi vardır. Her şeyi bütün ayrıntularıyla yazmak bir güvensizliğin göstergesidir ve insan doğasına aykırıdır. Bu nedenle, bizim yazılı kurallara ihtiyacımız yoktur” cümleleriyle özetlenen Konfüçyüsçü anlayış gereği muhasebe kayıtlarına ve muhasebeciye ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir. Fakat Konfüçyüs’ün kendisinin muhasebeyle uğraşmış olması zihnî bir çelişkiye işaret etmektedir. Üst düzey insanlar için muhasebeciliği *beyhude* bir iş olarak gören Konfüçyüs’ün ticarî faaliyeti de toplumsal basamakların en altı olarak sınıflandırdığı ifade edilmektedir (Bloom ve Solotko, 2010:5).

Bu inanişra rağmen Konfüçyüs öğretisine inanan bir topluluk olarak Çin’in muhasebeye ihtiyaç duyduğu, erken dönemlerden itibaren kira defterlerinin, vergi kayıtlarının, tüccarlara ait satış defterlerinin ve tapınaklara ait kayıtların mevcut olduğu belirtilmektedir. Hatta eski dönemlere ait kumar hesaplarının kayıtlarına bile ulaşılmıştır. Çin’de ticarî faaliyetin birey açısından temel amacının ailenin siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkilerdeki yerini sağlamlaştırmak olduğu ifade edilmektedir. Aileye verilen bu önem Konfüçyüs öğretisiyle paralellik göstermektedir. Aile içinde ev muhasebesinden sorumlu olan kişinin kadın olduğu ve kadınların hazırladıkları aylık ya da yıllık bütçelerle içerinin yöneticisi konumunda oldukları, bu bağlamda ailenin bir tasarruf birimi olarak kabul edildiği ve o dönemin ihtiyacını karşılayan muhasebe dizgelerinin temellerinin ailede oluşturulduğu iddia edilmektedir. Söz konusu dizgelerle sadece ticarî faaliyetler takip edilmemekte aynı zamanda toprakla ilişkili olarak miras işlemlerinin de yürütülmesi sağlanmaktadır. Dört sütundan oluşan dizge dört bilanço kategorisinden oluşmaktadır ve tacirlerin ihtiyacına cevap verecek şekilde uyarlanmıştır (Goody, 2002: 92-96):

- Geçmiş yılların nakdî tutarı,
- Yeni gelirler,
- Masraflar,
- Cari bilanço

Sonrasında üç safhalı muhasebe defterinin geliştirildiği ve söz konusu defterin tek taraflı kayıt sistemine benzer özellikleri barındırdığı belirtilmektedir. Bu sistemi ismini Feng Shui felsefesinden alan Longmen (Ejderha Kapısı) izlemiştir. Longmen, çift taraflı

kayıt sistemine benzer özellikler taşımasına rağmen tek taraflı bir kayıt sistemi olarak kabul edilmektedir ve Çin muhasebe sistemine tutucu bir anlayışın hâkim olmasına sebep olduğu iddia edilmektedir (Karabınar, 2005: 25).

Longmen' i takip eden ve bir çeşit gelir-masraf yöntemi olarak kabul edilen "Dört Safhalı Muhasebe Defteri"nin işletmenin paraya çevrilebilir mal varlığını, sermayesini, toplam borçlarını ve kâr-zarar hesaplarını içine alan her türlü yazımdaki artışın ve azalışın kaydedilip hesaplamada kullanıldığı belirtilmektedir. Bu haliyle çift kayıt sistemine en yakın yöntemin dört safhalı muhasebe defteri olduğu kabul edilmektedir (Goody, 2002: 97).

Konfüçyüsçülük' ün büyüklere saygı, aileye ve devlete bağlılık gibi değerlerinin ekonomik hayatta yakınları kayırmak ve gizlilik gibi yansımalarının bulunduğu, herhangi bir ekonomik yapı oluşturulurken aileyle birlikte hareket etme tutumunun ortaya konduğu ve bu kuruluşların dışarıdan gelecek olan bağımsız bir denetim mekanizmasına karşı muhafazakâr bir duruş sergilediği belirtilmektedir. Konfüçyüsçülük' e göre muhafazakârlık risklerle baş etmenin bir yöntemidir. Gelir elde etmek konusunda temkinli davranan Konfüçyüsçü toplumlar için aşırı risk de yetersiz risk de aynı şeyi ifade etmektedir. Ayrıca defter değerinin varlıklar ve borçlar için ana değerlendirme yöntemi olarak kullanılması riskten kaçınma anlayışının bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Bloom ve Solotko, 2010: 6-7).

Konfüçyüsçülük' ün doğruluk ve onur anlayışının, bu inanişaya mensup ülkelerdeki muhasebe uygulamalarına bütün mâli bilgilerin objektif bir biçimde açıklanması şeklinde yansımış olması beklenmektedir. Ancak uygulamada söz konusu değerlerden sapmaların görüldüğü belirtilmektedir. Bu durum bir dinî öğreti olan Konfüçyüsçülük' ün muhasebe sisteminin işleyişindeki etkinliğinin bu değerler bağlamında sınırlı kaldığı şeklinde yorumlanabilir (Bloom ve Solotko, 2010: 6).

Konfüçyüsçü anlayışa sahip bir ülke olan Çin'deki ekonomik gelişmeler ile özel girişimlerin ve yabancı yatırımların artması, devletin sahip olmadığı kuruluşların mâli raporlarının denetime açılmasını zorunlu kıldığı ifade edilmektedir. Devletin özelleştirme politikasının daha önceden ihtiyaç duyulmayan genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini zorunlu kıldığı ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre

hazırlanacak olan açık ve şeffaf finansal raporların söz konusu organizasyonları yatırımcılar ve kredi sağlanacak kurumlar açısından çekici kılacağı belirtilmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 7).

Konfüçyüsçülüğün ahlâkî esaslarının 1889'dan İkinci Dünya Savaşına kadar etkili olduğu Japonya'da birbiriyle sıkı ilişkileri olan kurumların “atalara saygı” anlayışını yaşattığı ve Japon iş hayatındaki ortaklık kavramının Konfüçyüsçülük etkisiyle meydana geldiği ifade edilmektedir. Geleneksel yapıyı korumaya çalışan Japonya'da yasal formun ekonomik gerçekliklerden önde olduğu ve bu sebeple yasaların muhasebe uygulamalarının üstünde olduğu belirtilmektedir. Muhafazakârlığın benimsendiği Japonya'da muhasebe uygulamaları da bu anlayıştan etkilenmiştir. Normal amortisman yerine hızlandırılmış amortisman uygulamasının kullanılması buna örnek olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte büyük bankaların ve şirketlerin çoğunluğunun borçlarla ilgili sorunları ilgililerden gizlememesi muhafazakarlık anlayışıyla çelişmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 8-9).

Ayrıca Konfüçyüs inancı gereği geleneklere bağlılık ilkesi sebebiyle bu düşüncenin hâkim olduğu ülkelerde devletin muhasebe sistemini oluşturduğu ve uygulamaları hükümetlerin belirlediği ifade edilmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 6).

4.5. Üç Semavi Din ile Asya Dinlerinin Kültür ve Muhasebe Açısından Karşılaştırılması

Kültür, toplum ve din hakkında yapılacak herhangi bir çalışmada öncelikle dikkat edilmesi gereken husus söz konusu kavramlar arasındaki mevcut ilişkidir. Çünkü hiçbir din boşlukta ortaya çıkmamaktadır. Her din fiziksel ve kültürel bir ortamda doğduğu gibi, aynı ortamda yaşanmakta ve kurumlaşmaya doğru yol almaktadır. Aynı zamanda dinin toplumsal bir karaktere sahip olması, onun diğer toplumsal olaylar ile karşılıklı ilişki içerisinde olması ve dinî olayların belli ölçülerde toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı bulunması anlamını taşımaktadır (Arslan, 2004: 189-190).

Toplum, “her türlü gereksinimlerini karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir birliktelik” (Fitcher, 2009: 73) olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda en önemli toplumsal ihtiyaçlardan biri olan ekonomik

ihtiyaçlar ve ekonomik ilişkilerin bu çerçevede ele alınması, ekonomik aktörler olan işletmelerin dili olarak kabul edilen muhasebenin de bu ilişkiden soyutlanmaması gereği ortaya çıkmaktadır.

Bununla beraber bir ülkedeki dinî inançların diğer sosyal ve ahlakî normlarla birlikte o ülkedeki muhasebe uygulamalarını ve uygulayıcılarını doğrudan etkileyeceği belirtilmiştir. Hofstede'in kültürel değerlerle ilgili olarak ortaya koyduğu çalışma dinler ekseninde ele alındığında farklı dinlere mensup ülkelerdeki kültürel boyutların farklı derecelerde seyrettiği ifade edilmiştir (Karabınar, 2005: 21-26). Konu ile ilgili yapılan karşılaştırmalara göre:

- *Güç mesafesi*, İslamiyet'in ve Katolikliğin yaygın olduğu ülkeler ile Budist ve Konfüçyüs dinine inanan ülkelerde geniş, Protestanlığın, Ortodoksluğun ve Yahudiliğin hâkim olduğu ülkelerde dardır.
- *Bireycilik*, İslamiyet'in ve Katolikliğin yaygın olduğu ülkeler ile Budist ve Konfüçyüsçü inancın hakim olduğu ülkelerde düşük, Protestanlığın, Ortodoksluğun ve Yahudiliğin hâkim olduğu ülkelerde yüksektir.
- *Belirsizlikten kaçınma*, İslamiyet, Yahudilik, Katoliklik ve Konfüçyüsçülük inancına sahip insanların çoğunlukta olduğu ülkelerde yüksek, Protestanların ve Ortodoksların hakim olduğu ülkelerde düşüktür.
- *Erillik boyutu* ise bütün dinlerde birbirine yakın seviyelerde seyretmektedir fakat Konfüçyüsçülüğün yaygın olduğu toplumlarda diğerlerine nazaran biraz daha yüksek olduğu söylenebilir (geert-hofstede.com).

Asya ülkeleri için oluşturulan uzun vadeye dönüklük boyutunun ise Konfüçyüs felsefesine inanan toplumların davranışlarını yansıttığı ifade edilmektedir. Uzun vadeye dönüklüğün yüksek olarak gözlendiği toplumlarda süreçlerden ziyade sonucun önemsendiği, hesaplar arasında keskin ve belirgin farklılıklara önem verilmediği fakat bilançonun önemli olduğu belirtilmektedir (Bloom ve Solotko, 2010: 5):

“Her şeyi bütün ayrıntılarıyla yazmak bir güvensizliğin göstergesidir ve insan doğasına aykırıdır. Bu nedenle yazılı kurallara gereksinimimiz yoktur”

Bu durumla ilgili olarak Uzak Doğu kültüründe Yin-Yang felsefesinin de muhasebe sistemi içinde etkin olduğu belirtilmektedir. Yin-Yang felsefesi, dünyada bugün var olan gelmiş geçmiş tüm bilgi kaynaklarının temelinde de görülebilen, karşıt kutupları ve bu kutupların birbiriyle olabilecek her türlü ilişkisini ortaya koyma çabası olarak kabul edilebilir (tr.wikipedia.org). Yin-Yang değerlerine göre “siyah içinde beyaz bir nokta, beyaz içinde bir siyah nokta” ile ifade edilen “her iyinin içinde bir parça kötülük, her kötünün içinde de bir parça iyilik bulunmaktadır” anlayışıdır. Bu karşıtlık ilişkisinin hareketlilik ve süreklilik meydana getirdiğine inanılmaktadır. Söz konusu felsefe süreçten ziyade sonuca odaklanmayı salık vermektedir. Böylece hesaplar arasındaki keskin ve belirgin farklar değil bilanço önemli hale gelmektedir (Karabınar, 2005: 25). Ayrıca Yin-Yang felsefesi, oluşumların karşıtı olmadan anlamsız veya başka bir deyişle açıklanamaz olduğu, karşıtlardan birinin diğerinden bağımsız ele alınmaması gerektiği inancını içermektedir. Bu durum muhasebenin varlık ve kaynak denklemi ile bağlantılı olarak düşünülebilir. Muhasebenin varlıkları ve kaynakları da Yin-Yang da olduğu gibi birbirinden bağımsız düşünülemez. Fakat Yin-Yang felsefesindeki karşıtlıklar birbirine dönüşebilir niteliktedir. Kaynakların sabit kalması koşuluyla varlıkların kendi aralarındaki dönüşümü, bu anlayışla paralellik göstermektedir. Fakat varlıkların kaynak, kaynakların da varlık olarak kabul edilmesi söz konusu olduğunda hiçbir zaman nihai bir dengeye ulaşamaması sorunu meydana gelmektedir ve bu muhasebe için oluşturulması gereken varlık-kaynak dengesinin önemsizleşmesi sonucunu doğurabilir.

Farklı dinlerin hâkim olduğu ülkelerde kültürel boyutlar incelendiğinde;

- Güç mesafesinin geniş olduğu toplumlarda muhasebenin de hiyerarşik düzen ile emir komuta zincirinden etkilenmesi ve muhasebenin ürettiği bilgiyi kullanacak olan kişilerin güç mesafesine bağlı olarak değişiklik göstermesi beklenmektedir (Karabınar, 2005: 35). Otoritenin merkezileştiği ve liderliğin ön plana çıktığı güç mesafesi geniş toplumlar için statükoculuk benimsenmektedir ve finansal bilgilerin kullanıcısı büyük ölçüde devlettir. Ayrıca muhasebe ile ilgili yapılacak düzenlemeler için resmî kurumların müdahalesinin beklendiği ifade edilmektedir. İslamiyet, Katoliklik ve Konfüçyüsçülük inançlarının hâkim olduğu ülkelerde de muhasebe ile ilgili düzenlemelerin resmî kurumlar tarafından yapılması öngörülmektedir ve finansal tablolar da büyük çoğunlukla

resmî otoriteler için hazırlanmaktadır. Güç mesafesinin dar olduğu toplumlarda değişik kademelerdeki insanlar arasında mesafenin büyük olmamasının bir etkisi olarak muhasebe bilgilerinin kullanımının da yaygın olduğu söylenebilir. Güç mesafesinin dar olduğu toplumlarda finansal bilgilerin kullanıcılarının çoğunluğunun yatırımcılar olması ve hem bireysel hem de kurumsal yatırımcıların finansal bilgilere ulaşma kolaylığı bu iddiayı desteklemektedir.

- Bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda kişilerin öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği bilinmektedir. Örgüt olarak bireysel mülk sahiplerine, çalışanlara ve müşterilere hizmet etmek için bir araya gelmiş olsalar bile önceliklerinin kendi menfaatleri olduğu belirtilmektedir (Sığı, 2006: 41). Toplumun bireysel özellik göstermesi ile sahip oldukları zenginlikler arasındaki doğru orantıyı gösteren istatistikî verilerin bulunması, bireyselliğin yüksek olduğu toplumlar açısından muhasebenin etkin bir araç olmasını gerekli kılmaktadır (Karabınar, 2005: 35). Bireylerin menfaatleri arasındaki dengenin kurulabilmesi için muhasebe bireyselliğin yüksek olduğu toplumlar açısından bir zorunluluktur. Bireyselliğin düşük olduğu toplumlarda kişiler kendilerini bir bütünün parçası olarak görmektedir ve parçası oldukları topluluğun diğer üyeleriyle kurdukları bağlar bireysel topluluklara göre daha kuvvetlidir. Bireyler, aralarındaki uyum ve eşitliğe önem vermektedir (Roxas ve diğ., 1999: 60). İslamiyet'te ve Katoliklik'te bulunan cemaat kavramı buna örnek olarak verilebilir. Bireyselliğin düşük olduğu toplumlarda muhasebenin alınacak kararlar açısından daha az önemli kabul edilmesi ve sadece bir ritüel gibi algılanması muhasebe mesleğine verilecek önemin azalmasına sebep olabilir. Konfüçyüsçülüğün muhasebe mesleğine yaklaşımı ve onu düşük statülü insanların işi olarak görmesi buna örnek olarak gösterilebilir. İslamiyet ise içinde cemaat kavramını barındırmasına rağmen, muhasebeye büyük önem atfetmektedir. İslamiyet'in cemaat ve muhasebe kavramlarına yaklaşımı bireyler ve toplum arasında kurmayı hedeflediği denge bağlamında ele alınmalıdır. Cemaati oluşturan bireyler arasındaki dengenin tesis edilebilmesi için hesaplaşmanın kaçınılmaz olması önemli bir argüman olarak görülmektedir.
- Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda bireylerin belirsiz ve yoruma açık durumlarda kendilerini rahat veya huzursuz hissetmeleri sebebiyle

bireyler, muhasebe uygulamaları için kendilerine dayanak arama ve muhasebe sistemini çok daha detaylandırma yoluna gideceklerdir (Karabınar, 2005: 36). Bununla birlikte muhasebe mesleğini icra edenlerin inisiyatif kullanma becerisinin düşük olması ve verecekleri kararlar için belirli standartlara ihtiyaç duymaları beklenmektedir. Belirsizlikten kaçınmanın düşük olduğu toplumlarda bireylerin değişime daha kolay uyum sağlamaları ve inisiyatif kullanma ile bilgi iletme becerilerinin yüksek olması sebebiyle muhasebe mesleği mensupları kural ve ilkelerden ziyade daha serbest hareket edebilecekleri bir alana sahip olmak istemektedir (Sığrı, 2006: 43). Katolik nüfusun çoğunluğunu barındıran ve belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu Avrupa Kıtası ülkelerinde muhasebe uygulamalarının temel olarak yasalara dayandığı ve söz konusu uygulamaların büyük ölçüde muhafazakâr olduğu bilinmektedir (Elitaş ve diğ., 2011: 10). Muhasebe düzenlemelerinin değişen ekonomik koşulların meydana çıkardığı ihtiyaçlara uyum sağlaması, belirsizlikten kaçınmanın daha düşük olduğu ve Protestanlığın hakim olduğu Anglo-Amerikan kültürüne sahip ülkelere göre daha uzun zaman gerektirdiği ifade edilmektedir (Bayazıtlı ve diğ., 2006: 10).

- Eril kültürün hâkim olduğu toplumlarda rekabet etme, sonuca ulaşma, kahramanlık, cesaret ve somut başarıya yapılan vurguların muhasebe sisteminde ölçülebilen sonuçları önemli hale getirmesi beklenmektedir. Eril kültürde muhasebe sistemi, yöneticilerin bir kahraman veya istenmeyen adam olarak görülmelerine sebep olacak sonuçları sağlamaya yönelik oluşturulmaktadır. Sayısal verilere dayanılarak yapılan açıklamalar bu kültürel boyutun yüksek olduğu toplumlarda büyük önem taşımaktadır (Karabınar, 2005: 37). Bütün dinlerde erillik boyutunun birbirine yakın seviyede olduğu bilimsel araştırmalarla ortaya konmuştur (geert-hofstede.com). Bununla birlikte dişil kültürün hâkim olduğu toplumlarda insana ve ilişkilere verilen önem ayırt edici nokta olarak ön plana çıkmaktadır (Roxas ve diğ., 1999: 61). Eril kültürün aksine bireysel başarıdan ziyade toplumun genel refah seviyesine önem veren dişil kültür toplumda sosyal ilişkiler, uysallık, güçsüzleri koruma ve yaşam kalitesine önem verme gibi unsurlara öncelik tanınmaktadır. Dişil özelliklerin en belirgin olarak görüldüğü toplumlar İskandinav toplumlarıdır (Karabınar, 2005: 37-66). Bu boyut ele alındığında dinlerin genel itibarıyla eril özellikler taşıdığı

söylenir. Özellikle ahiret inancı taşıyan dinler açısından dünya hayatının kişiyi nihai hayata taşıyacak bir süreç olarak algılanması ve yaşanan hayatın hesabının bireysel olarak verilmesi gerekliliği eril anlayışa dayanak olarak gösterilebilir. Dinlerin hemen hepsinin muhasebeye yaklaşımı ise muhasebenin de özü itibarıyla eril özellikler taşıdığına bir göstergesi sayılabilir. Ayrıca İskandinav ülkelerin dışı özellik göstermesi söz konusu coğrafyaya hâkim olan dini inanışın ahiret inancını içermemesi ve sayısal anlamda bir hesap verme kavramının bulunmaması da bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

4.6. Muhasebe Bilimi ve Dinlerin Ortak Aksiyomları

Muhasebe sürekliliği ve birikimli olması sebebiyle bir bilim olarak kabul edilmektedir ve her bilim dalı gibi bir başlangıç noktasına ihtiyacı vardır. Bilimsel anlamda başlangıç noktasına karşılık gelen **aksiyom**, **belit** veya **postulat** kavramları, başka bir önermeye götürülemeyen ve kanıtlanamayan, böyle bir geri götürme ve kanıtı da gerektirmeyip, kendiliğinden apaçık olan ve böyle olduğu için öteki önermelerin temeli ve ön dayanağı olan temel önerme olarak ifade edilmektedir. Belli/açık olan, usa uygun, akla, mantığa uygun düşen, mantiken açık olan, koyut gibi anlamlar taşıyan ve belge ile belir(mek) sözcükleriyle aynı kökten gelen **belit** ile Latince' deki axioma sözcüğünün, axiom olarak İngilizce' ye geçmiş ve oradan Türkçe'ye **aksiyom** olarak yerleşmiş olan kelime eş anlamlıdır. Sözcüğün kaynağı Yunanca' da yetke, değerli veya uygun olduğu düşünülen anlamlarına gelmektedir ve değerli, ağır, uygun anlamına gelen (axios) sözcüğünden türemiştir (Nişanyan, 2010: 121). Doğruluğu herkes tarafından kabul edilen ne türlü bir aksiyomdan yola çıkılırsa o türlü bir sonuca varılacağı ve aksiyomlara dayanan bir felsefenin, aksiyomların yanlışlığı meydana çıkınca çökeceği kabul edilmektedir (tr.wikipedia.org).

Bununla birlikte aksiyomlar sisteminin doğruluğu ispatlanamaz, yalnızca hayatta olan izlenimler neticesinde onları gerçek olduğu kabul edilmektedir ve bu konuda şüphe duyulmamaktadır. **Postulat** ise aksiyomla yakın anlamlar içeren bir terimdir ve doğruluğu mantıki olarak kabul edildiği halde doğruluğu ya da yanlışlığı ispatlanamayan önerme olarak kabul edilmektedir. Postulatlar doğaları gereği (wku.edu);

- Herhangi bir bilimin gelişmesi için temel niteliğindedir.
- Direkt doğrulanamazlar.
- Girişim için temeldirler.
- Bir teorik yapının sağlamlaştırılması için temeldirler.
- Bir sonraki adıma ışık tutmak için elverişlidirler.

Postulatların aksiyomdan farkı ise, aksiyomun bütün bilim dalları için geçerli olmasının yanında postulatın özel bir bilim dalı için geçerli olmasıdır. Günümüzde bu iki terim birbirinin yerine sıkça kullanılmaktadır.

Postulatlar en temel bilgi olmaları sebebiyle direkt doğrulanmaları veya tanımlanmaları zordur. Sayı olarak sınırlı olan postulatlar, teorileri geliştirmek ve test etmek için bir çatı vazifesi görürler. Bu bağlamda muhasebe postulatları (wku.edu) ;

- Her yerde olabilir ve diğer önermelerin anlaşılması için basit formlar verir.
- Muhasebe bilgilerinin altında yatan ve direkt muhasebe disiplini ile alakalı açık önermelerdir.
- Genellikle geçerli kabul edilir fakat ispatlanamazlar.
- Birbirleriyle çelişmemeli ve tutarlı olmalıdır.
- Varsayımlarını içlerinde barındırırlar. Diğer bir postulatla çakışmazlar veya başka bir postulatın beraberinde gelmezler veya onu işaret etmezler.

Bununla birlikte muhasebe postulatları ekonomik ve politik çevre ile muhasebe sahasının kendisinden meydana gelmektedir ve bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Ayrıca muhasebenin gücünün dayandığı en temel nokta olarak **tarafsızlığı** dikkati çekmektedir (wku.edu).

Tarafsızlık vurgusu göz önünde bulundurulduğunda tarafsızlığın adalet kavramından bağımsız düşünülmemesi gerektiği aşikârdır. Bu bağlamda *işletme ile ilgili çıkar grupları arasında adâleti sağlamak muhasebenin temel aksiyomudur* denilebilir. Adâlet bütün dinler için geçerli olan ortak bir kavramdır ve muhasebe bilimi ile dinlerin etkileşimi bu temele dayanmaktadır.

Bilindiği üzere muhasebe, sosyal sorumluluk prensibi gereği işletmedeki mali olaylarla ilgili olan mevcut ve potansiyel yatırımcıların, çalışanların, borç verenlerin, satıcıların ve diğer ticarî tedarikçilerin, müşterilerin, hükümetlerin ve kamu işletmelerinin, genel olarak kamunun çıkarlarını gözeterek mali tabloları düzenlemek ve bilgi üretimi esnasında gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranmak zorundadır. Bu durum muhasebenin taraflar arasındaki dengeyi gözeterek adalete hizmet etmesi ve mülkiyeti koruması ile eş değerdir (Atabey ve diğ., 2003: 27).

Muhasebenin adâleti sağlama işlevi mülkiyeti koruması ile dinlerin adâlet ve mülkiyete bakışı arasında önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Hem muhasebe terminolojisinde bulunan bazı kavramlar hem de dini terimlerin kullanımı bu benzerliğin en önemli argümanları olarak dikkati çekmektedir. Bu bağlamda konuya odaklanıldığında muhasebenin bir bilim olarak sahip olduğu terminoloji bakımından özellikle İslam dini ile paralellik gösterdiği ve İslamî terminolojide kendine yer edinmiş bir takım kavramlar ve olgular ile muhasebede kullanılan terimlerin birbirleriyle örtüştüğü görülmektedir. Bizatihi din kelimesi içinde hesap ve muhasebe anlamı barındırmaktadır. Bununla birlikte mizan, defter ile defterin sağ tarafı ve sol tarafı gibi kavramların hem dini literatürde hem de muhasebe literatüründe kullanış biçimleri büyük bir benzerlik göstermektedir. Söz konusu kelimeleri tek tek ele almak gerekirse;

Hesap kelimesi Arapça Hisâb kelimesinden türemiştir ve ağırlıklı olarak sayma, aritmetik gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Herhangi bir şeyin hesabî olması ise doğru, dürüst, güvenilir olduğunu ifade etmektedir (Kanar, 2010: 342). **Muhasebe** kelimesi ise hesap ile aynı kökten türemiş Arapça bir kelimedir. Hesaplaşma ve hesap ilmi gibi sözlük anlamları mevcuttur (Nişanyan, 2010: 526). Bunun yanında karşılıklı hesap görme, hesap işleriyle uğraşma, hesapların bütünü gibi anlamları olan muhasebe, işletmenin varlıkları ve kaynakları üzerinde değişme yaratan ve para ile ifade edilen mâli nitelikli işlemlere ait bilgileri; kaydetmek, sınıflandırmak, özetlemek, analiz etmek ve yorumlamak suretiyle ilgili kişi ve kurumlara raporlar halinde sunan bir bilgi sistemidir. Muhasebe, söz konusu fonksiyonları yerine getirirken işletme ile ilgili taraflar arasındaki hesaplaşmanın bir aracıdır. Muhasebe sayesinde taraflar arasında adil bir paylaşım yapılmasına olanak tanınmaktadır.

Hesaplaşma, bütün dinlerde olduğu gibi İslam dini açısından da önem taşıyan bir kavramdır. Kelime anlamı olarak dine karşılık gelen hesap ve hesaplaşma bir olgu olarak Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette zikredilmektedir. Söz konusu ayetlerden birkaçı aşağıdaki gibidir:

- “*Sonra o gün, nimetlerden mutlaka **hesaba** çekileceksiniz*” (Tekasür/102:8).
- “*Gördün mü, o **hesap** (din) ve ceza gününü yalanlayanı!*” (Maun/107:1).
- “*Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, (göstermeden) senin ruhunu alsak da senin görevin sadece tebliğ etmektir. **Hesap** görmek ise bize aittir.*” (Rad/13: 40).
- “*İnsanların **hesaba** çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler.*” (Enbiya/21: 1)
- “*İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de **hesap günü** amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun **hesabını** tastamam görür. Allah hesabı çabuk görendir.*” (Nur/24: 39)
- “*Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere and olsun ki, size vaat olunan şey elbette doğrudur. **Hesap** (din) ve ceza mutlaka gerçekleşecektir.*” (Zariyat/51:1-6).
- “*Yakında sizi de **hesaba** çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!*” (Rahman/55: 31)
- “*Hayır, hayır! Siz **hesap** (din) ve cezayı yalanlıyorsunuz. Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler. Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler. **Hesap** (din) ve ceza günü oraya gireceklerdir. Onlar oradan kaybolup kurtulacak da değillerdir. **Hesap** (din) ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? Evet, **hesap** (din) ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün (din günü) buyruk, yalnız Allah'ındır*” (İnfitar/82: 9-19)

Yukarıda zikredilen ayetlerin bir kısmının Kur'an-ı Kerim'deki orijinal ifadelerinde hesap kavramının “din” kelimesiyle karşılanmış olduğu görülmektedir. Din gününe yani hesap gününe inanmak İslamî inanç sisteminin en önemli ilkelerinden biridir. Din günü

olarak ifade edilen ise gün anlamına gelen “yevm” kelimesiyle, itaat, inanç, **hesap**, ceza ve yol gibi anlamlar taşıyan din kelimesinden oluşmuş bir teriptir. Bu terkip, "yapılan işlerin bütün karşılıklarının verilip görüleceği hesap günü" anlamına gelmektedir. İslamî bir terim olarak din günü, *"gelecekte bütün iyi ve kötü işlerin hak ölçüsünden geçerek tam karşılıklarının adalet esasına göre verileceği gün"* olarak ifade edilmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de din günü :

- *"Gerçekleşeceğinde hiç kuşku olmayan"*(Al-i İmran/ 3: 25),
- *"Sur'a üflendiğinde vuku bulması kesin olan din günü"*(En'am/ 6: 73),
- *"Yer ve gök nizamının bozulmaya başlamasıyla"*(İnşikak/ 84: 1-4),
- *"İnsanların kabirlerinden çıkarılıp"*(Kamer/ 54: 7),
- *"Âlemlerin Rabb'inin huzuruna varacakları"*(Mutaffifin/ 83: 6),
- *"Her milletten fırkaların orada toplanacakları"* (Neml/27: 83),
- *"Ellerin, dillerin ve ayakların yaptıkları işlere şahitlik edecekleri"*(Nûr/ 24: 24),
- *"Dostun dosta"*(Duhan/ 44: 41),
- *"Mal ve evladın da şahsa fayda vermeyeceği"*(Şuara/ 26: 88),
- *"İnsanın kardeşinden, ana babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı"*(Abese/80: 34-36),
- *"Sadece doğruların doğruluklarının kendilerine yarar sağlayacağı"*(Maide/ 5: 119),
- *"Allah'a inanmış yüzlerin parlayıp Rabb'ini göreceği, inkârcı yüzlerin ise asık olacağı"*(Kıyamet/ 75: 13),
- *"Her nefsin yaptıklarının hesabını verip karşılığını bulacağı"*(İnfitar/ 82: 5)
- *"İyilerin cennete kötülerin ise alevli ateşe girecekleri"*(İnfitar/ 82: 13-15) bir gün olarak tasvir edilmektedir.

Din ve hesap kavramlarının iç içe geçtiği İslam dinine göre din gününün büyük bir hesaplaşmaya karşılık geldiği açıktır. Bu bağlamda muhasebenin temel vazifesi olan bireyler ve kurumlar arasındaki hesaplaşma ile taşıdığı benzerlik ve din gününde sağlanacak “mutlak adâlet” metaforu ile muhasebenin ilgili taraflar arasındaki dengeyi gözetme işlevi dikkate alındığında muhasebenin adâleti sağlama amacının dinin insan için varlık sebebiyle örtüştüğüne dikkat çekilmelidir. Neticede muhasebe de bir

hesaplaşma sonucunda, işletme üzerinde hakları bulunan tarafların söz konusu menfaatlerini korumaya hizmet etmektedir.

Muhasebenin adâleti sağlama işlevini yerine getirirken kullandığı bir diğer araç mizandır. **Mizan**, sözlük anlamı olarak terazi, tartı, problem çözümünü kontrol için yapılan hesap, sağlama ve mahşer günü kavramlarını ifade etmektedir (Kanar, 2010: 518). Muhasebe literatürü açısından mizan, muhasebede kontrol aracı olarak kullanılan, hesapların belli tarihlerde tekrar incelendikten sonra, borç ve alacak toplamlarıyla bakiyelerinin bir tabloya toplu bir şekilde yazılmasıyla oluşan özet bir tabloya karşılık gelmektedir. Mizan, hesapların gerçek duruma uygun olup olmadığını, kurallarına göre işletilip işletilmediğini kontrol etmeye yarayan bir araçtır. Mizanın borç ve alacak tutarları sütunlarının birbirine eşit olmaması ise yevmiye defterinde hatalı bir muhasebe kaydının olabileceğini, yevmiye defterindeki bir kaydın defter-i kebire geçirilmemiş olma olasılığını veya defter-i kebirden mizana hatalı aktarılmış olabileceğini ifade etmektedir. Mizan sayesinde yevmiye kayıtlarının doğruluğu kontrol edildiği gibi yevmiye defterinden defter-i kebire ve oradan mizana aktarmaların doğru yapıp yapılmadığı da kontrol edilmektedir (Karabınar, 2009: 84).

İslam dini açısından Mizan, mükelleflerin iman ve amellerinin kıyamet gününde değerlendirilmesini sağlayan şey anlamında kullanılan bir Kur'an terimidir. Sözlükte bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak anlamındaki 'vezn' kökünden türemiş bir isim olan mizan; tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık, adalet gibi anlamlar taşımaktadır (Ateş, 1993: 412). Kur'an-ı Kerim'de vezn ve mizan kelimelerinin ve türevlerinin geçtiği ayetlerden bazıları şunlardır:

- *"Tartmayı doğru ve adaletle yapın, terazide (mizanda) haksızlık ve eksiklik yapmayın "* (Rahman/55: 7-9).
- *"Kıyamet günü adalet terazileri koyacağız. Hiç bir kimseye hiç bir haksızlık yapılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesap görenler olarak bizler yeteriz"* (Enbiya/21: 47).
- *"O gün vezin (amellerin tartılması) haktır ve gerçektir. Mizanları ağır basanlar, işte onlar kurtulanlardır. Mizanları hafif gelenler, âyetlerimize yaptıkları haksızlıktan ötürü kendilerini zarar ve ziyana uğratanlardır"* (Araf/7: 8-9).

- *"De ki: Size amelce en çok ziyanda olanı haber vereyim mi? Bunlar dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiş olanlardır. Oysa onlar güzel iş yaptıklarını sanıyorlardı. İşte bunlar, Allah'ı ve Ona kavuşmayı inkâr edenlerdir. Bu yüzden amelleri boşa gitmiştir. O halde onlar için kıyamet gününde **tartı** işlemi yapmayacağız (**vezin** ikame etmeyeceğiz)" (Kehf/18: 103-105).*
- *"Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir ve uygun şekilde harcayabilirsiniz). **Ölçü** ve **tartı**yı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da, yakınınız da olsa âdil olun ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Öğüt alıp düşünesiniz diye Allah bunları size emretmiştir" (Enam/6: 152).*
- *"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için ondan başka tanrı yoktur. Ölçüyü ve **tartı**yı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ve Ey kavmim! Ölçerken ve tartarken adaleti yerine getirin. Halkın malına densizlik etmeyin ve yeryüzünde fesatçılık yaparak fenalık etmeyin." (Hud/11: 84-85).*
- *"Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru **terazi** ile tartın. Bu hem daha hayırlıdır ve sonuç itibariyle de daha güzeldir" (İsra/17: 35).*

Kur'an-ı Kerim'de ölçmede ve tartmada adaletli olmaya ilişkin çok sayıda ayetin bulunmasını ve amellerin bir terazide tartılması benzetmesini Kur'an'ın nazil olduğu toplumun ticarete düşkün olmasına bağlayan araştırmacılara göre söz konusu ayetler Mekkeli tacirlere karşı acı bir mizah unsurunu da barındırmaktadır (Rahman, 2007: 171).

Görüldüğü gibi İslami bir terim olarak mizan ahiret günü ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Burada söz geçen mizanın cismen bir terazi mi yoksa adâlet ve hakkaniyeti temsilen kullanılmış mecazi bir kavram mı olduğu konusunda din alimleri arasında bir ihtilafın söz konusu olduğu belirtilmektedir (Ateş, 1995: 316). Fakat ister cismanî isterse mecazî olsun, iki tarafın da buluştuğu ortak nokta mizanın hak ve adâleti yerine getirmek için kullanılacağı anlayışıdır.

Bu bağlamda mizanın hem dini inanışlara göre hem de muhasebe bilimine göre benzer anlamlar taşıyan ortak bir kelime olduğu ve karşıladığı anlam bakımından hak, adâlet ve dengeyi temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanlığın ezeli ve ebedi mücadelesinin de doğal, sosyal çevre ve inandığı Yaratıcı ile kurmak istediği denge ve ahenk için olduğu ifade edilmektedir (Akın, 1986: 28). Bununla birlikte mizanda tartılan **defter** kavramı da hem dini anlamı bakımından hem de muhasebe bilimi bakımından yakın anlamlar taşımaktadır.

Defter, yazı tableti, üzerine yazı yazmak için bir araya tutturulmuş kâğıtlar anlamına gelen Arapça kökenli bir kelimedir (tdk.gov.tr). Muhasebede defterin kullanım amacı, işletmeler tarafından her yapılan işlemin kaydedilerek bilanço eşitliğinin unsurları arasında meydana gelen artış ve azalışların takip edilebilmesi ve işletmenin finansal durumu ile finansal performansının ortaya çıkarılabilmesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi meydana gelen bütün mali olayların kaydedilmesi ve bu kayıtlara bağlı olarak işletme paydaşları için mali tabloların hazırlanması, muhasebenin temel işlevlerindedir. Bu sayede ticarî ilişkiler yazılı bir sözleşmeye bağlanmış ve kişilerin ve kurumların menfaatleri koruma altına alınmış olur. Ayrıca kutsal kitaplarda dahi ticarî işlemlerin kayıt altına alınıp saklanmasına dair emirler bulunmaktadır.

İslami literatürde ise “amel defterleri” olarak ifade edilen ve dünya hayatında kişilerin işlediği iyi ve kötü amellerin en küçüğünden en büyüğüne kadar, Kiramen Kâtibin adı verilen, insanın sağında ve solunda bulunan iki melek tarafından kaydedildiği defterler mevcuttur. “Hayır, siz dini yalanlıyorsunuz. Hâlbuki sizin üzerinizde koruyucular / bekçiler var. Çok değerli yazıcılar (Kiramen Katibin) bilirler yapmakta olduğunuzu” (İnfitar/ 82: 9-12) ve “Sağında ve solunda oturmuş iki görevli kayıt yapmaktadır. Bir söz sarf etmeye görsün, yanındaki gözcü hemen zaptederir” (Kâf/ 50: 17-18) şeklinde Kur’an-ı Kerim’de kendilerinden bahsedilmektedir.

İnsanın işlemiş olduğu iyi veya kötü bütün amellerin kayıt altına alınması ve din gününde mizan vasıtasıyla iyiliklerinin mi yoksa kötülüklerinin mi daha fazla olduğunun ölçülmesi yoluyla ahiret hayatındaki konumu belirlenecektir. Yine Kur’an-ı Kerim’de, “O gün her ümmet kendi kitabına davet edilir, (onlara şöyle denilir:) Bu gün yaptıklarınızın karşılığıyla yüz yüze getirileceksiniz” (Casiye/45: 28) buyrulmaktadır.

Ayrıca herkese “Oku kitabını, bugün sen kendin için yeterli bir muhasebecisin” denileceği ifade edilmektedir (İsra/17: 14). Amel defterlerinin kişiye verileceği yön de önem taşımaktadır. “Kitabı sağ eline verilecek olan kimse zamanı geldiğinde kolay bir hesaba çekilecektir. Kitabı arkasından verilecek olan ise zamanı geldiğinde tamamen yok olmak için yalvaracak, ama yakıcı ateşe atılacaktır” (İnşikak/ 84: 7-12). Bu bağlamda amel defterlerinin ve amellerin kayıt altına alınmasının önemi açıktır.

Aynı perspektiften yazma konusuna yaklaşıldığında muhasebe kayıtları ile amel defteri kayıtlarının fiziki olarak herhangi bir benzerlik taşımaları bile mahiyeti ve amaçları itibariyle benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Amel defterleri sayesinde kişilerin Allah’ın kendilerine vermiş olduğu ömür sermayesini ne şekilde kullanmış oldukları görülmektedir. Muhasebe defterleri de işletmenin sahip olduğu kaynaklar ve bu kaynakları kullanarak edindiği varlıklar üzerinde bireylerin ne ölçüde hak sahibi olduklarını ortaya koymak için tutulur.

Ahret inancına sahip bir diğer din Hıristiyanlıktır:

- “Vakit tamam oldu ve Allah’ın hükümrânlığı yakındır. Tövbe edin ve İncil’e iman eyleyin” (Markos/ 1: 15).
- “Doğru iş yapmış, Allah’ın övgüsünü kazanmış olanlar, onlar için hazırlanmış hükümrânlığa mirasçı olacaklardır. Buna mukabil iyi iş yapmamış olanlar ebedi azaba çarptırılacaklardır” (Matta/25 : 34-46).
- “İmdi uyanık olun. Çünkü Rabbinizin hangi gün geleceğini bilemezsiniz.” (Matta/24: 42).
- “O günde hiçbir şey gizli kalmayacak”(Luka/ 12: 2-3).
- “Kimde bir hayır varsa ona verilecektir. Kimde yoksa var sandığı kendisinden alınacaktır”(Markos/4: 22) ayetleriyle ahiret ve hesap gününde kişilerin karşılaşacakları durumlar anlatılmaktadır.

Görüldüğü gibi Hıristiyanlık’ ta da İslamiyet’te olduğu gibi bir hesap günü olgusu bulunmaktadır. Fakat kişilerin yaptıkları iyilikler ile kötülüklerin nasıl tespit edileceğine ve karşılıklarının nasıl verileceğine dair belirgin bir ifade bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak Hıristiyanlık’ta İslam’dan farklı olarak sorgulamayı Allah’ın değil Hz.

İsa'nın yapacağına dair inanç gösterilebilir. Söz konusu inanca göre Hz. İsa, doğal haliyle günahkar ve Tanrı katında suçlu olan insanların günahlarını bağışlatıcı kurban olarak çarpmıha gerilmiştir. Bu kurban, insanı günahlarından arındıracak güçtedir ve ahirette ebedi azaptan kurtarabilecek tek sevap olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde Hz. İsa seçtiği insanları affetmek yetkisine sahiptir (Şık, 2006: 32-35).

İslamiyet ve Hıristiyanlık kadar olmasa da ahiret inancının ve hesap kavramının yer teşkil ettiği bir diğer din Yahudiliktir. Kitab-ı Mukaddes'te;

- *“Salih için iyilik olacak, o, islerinin semeresini görecektir. Kötülere ise kötülük olacak, ne yaptı ise kendisine o yapılacaktır”*(İşaya/3: 10-11).
- *“Rabbinin günü çok yakındır. O gün azap günüdür, harâbiyet ve viranlık günü...”*(Tsefenya/1:7, 14-16).
- *“Ancak o, çok yakındadır, her an gelebilir”* (İşaya/13: 9).
- *“Allah'ın hükmedeceği gün gelecektir”* (İşaya/24: 23, 33: 22; Zekeriya/14: 9).
- *“Çünkü işte kötülüklerden ötürü dünyada oturanları cezalandırmak için Rab yerinden çıkıyor...”* (İşaya 26/21).

ayetleriyle işaret edilen hesap günü ve ahireti ifade eden çeşitli kelimeler bulunmaktadır. Bunlar (Şık, 2006: 30) ;

- Olam ha ba (Gelecek alem),
- Seol (Ölüler diyarı, kabir)
- Gan eden (Cennet),
- Gehinneom (Cehennem)' dur.

Allah'ın hükmedeceği gün olarak ifade edilen hesap gününe ait ifadelerin sınırlı sayıda olmasının önemli bir sebebi Yahudi kaynaklarının tahrif edilmiş olmasıyla açıklanmaktadır. Bazı mezheplerinde ahiret inancının zayıfladığı görülen dinde, hâkim olan görüşe göre iyilik yapanların en büyük mükâfatı dünyada uzun zaman yaşamaktır, ölenler ise kaderleri meçhul olan zavallılar olarak kabul edilmektedir: *“Yaşayan bir köpek ölmüş bir aslandan üstündür. Çünkü yaşayanlar öleceklerini bilirler ama ölüler hiçbir şey bilmezler”* (Vaiz/ 9: 4-5).

Buraya kadar sözü edilen ayetler ahiret gününe ait vurgular içermektedir. İslam dini dışındaki dinlerdeki hesap günü anlayışının farklı olmasının muhasebe anlayışını da etkilemiş olduğu düşünülmektedir. İslam dini gereği ahiret hayatının varlığına iman eden kişiler için hesap, muhasebe, mizan, defter gibi terimler günlük hayatlarını şekillendirecek eylemleri gerçekleştirmek konusunda önemli bir motivasyon aracı olarak da kabul edilebilir. Diğer dinlerden farklı olarak ahiret hayatı kadar dünya hayatı ile ilgili de hükümler içeren İslam dinine inananlar için söz konusu olan dünyayı imar vazifesi, bu kavramlardan bağımsız olarak gerçekleştirilemeyecektir. Ekonomi de bu imar alanlarından birisidir, belki de en önemlilerindedir.

Ekonomik ilişkiler açısından mesele ele alınacak olursa muhasebenin adaleti sağlama aksiyomunun ahiret inancıyla da bağlantılandırılması mümkündür. Hesap gününde mutlak adâletle muamele olunacağına inanan bireylerin teorik olarak dünya hayatlarında hak ve adâlet kavramlarına dikkat edeceği açıktır.

İslam dini adâleti üç temel dayanaktan biri olarak kabul etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de çeşitli konularda adâlet ve adil olmakla ilgili pek çok ayet bulunmaktadır:

- *“Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alış verişinde bulunduğunuz vakit onu yazın. Hem aranızda doğruluğuyla tanınmış yazı bilen biri yazsın. Yazı bilen biri Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Bir de hak kendi üzerinde olan adam söyleyip yazdırsın ve her biri yazarken Rabbi olan Allah' tan korksun da haktan bir şey eksiltmesin. Şayet borçlu bir bunak veya küçük bir çocuk veya söyleyip yazdıramayacak durumda biri ise velisi doğrusunu söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden hazırda olan iki kişiyi şahit de yapın. Şayet iki tane erkek hazırda yoksa o zaman doğruluğuna güvendiğiniz şahitlerden bir erkekle iki kadın ki birisi unutunca öbürü hatırlatsın şahitler de çağırıldıklarında kaçınmasınlar; siz yazanlar da az olmuş çok olmuş onu vadesine kadar yazmaktan usanmayın. Bu Allah katında **adalet**e daha uygun olduğu gibi; hem şahitlik için daha sağlam hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Meğerki aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun o zaman bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alım satım yaptığınız vakit de*

yine şahit tutun. Ayrıca ne yazan ne de şahitlik eden bir zarar görmesin. Eğer onlara zarar verirseniz o işte mutlaka size dokunacak bir günah olur. Üstelik Allah' tan korkun. Allah size ayrıntılarıyla öğretiyor ve Allah her şeyi bilir” (Bakara/2: 282).

- “Allah şahadet eyledi şu gerçeğe ki başka tanrı yok ancak O vardır. Bütün melekler ve ilim uluları da dosdoğru olarak (**adaletle**) buna şahittir ki başka tanrı yok ancak O aziz O hakîm vardır” (Al-i İmran/3: 18)
- “Allah'ın ayetlerini inkâr edenler ve haksız yere peygamberleri öldürenler insanlar içinde **adaleti** emredenlerin canına kıyanlar yok mu? Bunları acıklı bir azapla müjdele!” (Al-i İmran/ 3: 21).
- “Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman **adaletle** hükmetmenizi emrediyor. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla işiten hakkıyla görendir” (Nisa/4: 58).
- “Kadınlar hakkında senden fetva isterler. De ki: Onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor: Yazılmış hakları olan mirası kendilerine vermediğiniz ve nikâhlanmayı istemediğiniz öksüz kızlar ve zavallı çocuklara ve bir de yetimlere **adaletle** davranmanız hakkında Kitap'ta size okunan ayetler vardır. Sizin her yaptığınız iyiliği muhakkak Allah bilir” (Nisa/4: 129).
- “Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz ana-babanız ve yakın akrabanız aleyhine de olsa yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa fakir de olsa Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak **adaletten** uzaklaşmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğer bükerseniz veya çekinirseniz şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır” (Nisa/4: 135).
- “Ey iman edenler Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin. **Adaletli** olun çünkü o takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır” (Maide/5: 8).
- “Onlar yalana çok kulak verirler ve çok haram yerler. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz

çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer aralarında hükmedersen **adaletle** hükmet. Şüphesiz Allah **adaletli** davrananları sever” (Maide/5: 42).

- “Ey iman edenler ihramlı iken av hayvanı öldürmeyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse yaptığı işin vebalini tatması için öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki **adaletli** kişi hükmeder yahut (ceza olmak üzere) bir kefarettir ki ya o nispette fakirleri doyurmak yahut onun dengi oruç tutmaktır. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim de bu suçu tekrarlırsa Allah ondan intikamını alır. Allah daima galiptir intikam sahibidir” (Maide/5: 95).
- “Ey iman edenler! İçinizden birine ölüm (emareleri) geldiği zaman vasiyet sırasında aranızdaki şahitliğin hükmü kendi içinizden iki **adaletli** şahit yahut yeryüzünde yolculuğa çıkmış iseniz ölüm (emareleri de) size gelip çatmışsa sizden olmayan diğer iki şahit tutmaktır. Eğer (bunlardan) şüpheye düşerseniz namazdan sonra onları alkoyarsınız. Onlar da Allah'a şöyle yemin ederler: Akraba bile olsa yemini bir çıkar karşılığı satmayacağız Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz. Aksi halde günahkârlardan oluruz” (Maide/5: 106).
- “Rabbinin sözü hem doğrulukça hem de **adaletçe** tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O işitendir, bilendir” (Enam/6: 115).
- “Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir ve uygun şekilde harcayabilirsiniz). Ölçü ve tartıyı tam **adaletle** yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da yakınınız da olsa **âdil** olun ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Öğüt alıp düşünesiniz diye Allah bunları size emretmiştir” (Enam/6: 152).
- “De ki: "Rabbim bana **adaleti** emretti. Her mescitte yüzünüzü O'na doğrultun ve dini yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz."(Araf/7: 29).
- “Musa'nın kavminden doğru yolu gösteren ve doğrulukla **adalet** yapan bir topluluk da vardı” (Araf/7: 159).
- “Yine bizim yarattığımız insanlardan öyle bir ümmet var ki onlar hakka yol gösterirler ve o hak ile **adaleti** yerine getirirler” (Araf/7: 181)

- “Dönüşünüz hep O' nadır. Allah'ın vaadi **haktır**. Her şeyi ilk baştan yaratan O' dur. Sonra iman edip salih amel işleyenleri hak ettikleri ölçüde mükâfatlandırmak için geri döndürecek olan yine O' dur. Kâfirlere de inkâr ettikleri için kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azap vardır” (Yunus/10: 4).
- “Her ümmetin bir peygamberi vardır. O peygamberleri gelince aralarında **adaletle hüküm** verilir. Onlar hiç zulüm görmezler” (Yunus/10: 47).
- “Zulüm yapmış olan herkes azabı görünce yeryüzündeki her şeyin sahibi olsa da (o azaptan kurtulmak için) hepsini feda ederdi. Ve içten içe pişmanlık duyardı. Fakat aralarında **adaletle hüküm** verilir ve hiçbirine zulüm yapılmaz” (Yunus/10: 54).
- “Allah şu iki adamı da misal verdi: Bunlardan biri dilsizdir hiçbir şeye gücü yetmez; efendisine bir yüküdür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi bu adamla **adaletle emreden ve doğru yolda bulunan adam eşit olur mu?**” (Nahl/16: 76).
- “Şüphesiz ki Allah size **adaleti** iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlıktan fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir” (Nahl/16: 90)
- “Şüphesiz inkâr edenlere Allah'ın yolundan yerli ve yolcu **bütün insanlar için eşit kılınan** Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara ve orada zulümle yanlış yola saptırmak isteyene can yakıcı bir azap tattırırız” (Hac/22: 25).
- “Ey Muhammed! İşte bunun için insanları tevhide davet et ve **sana emredildiği gibi dosdoğru ol**. Onların keyiflerine uyma ve de ki: "Ben Allah'ın kitaptan indirdiğine inandım ve bana aranızda **adaleti** gerçekleştirmem emredildi. Allah bizim de rabbimiz sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize sizin yaptıklarınız da size aittir. Sizinle bizim aramızda hiçbir tartışmaya yer yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş yalnız O' nadır” (Şura/ 42: 15).
- “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse aralarını **adaletle düzeltin** ve (her işte) **adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah adil davrananları sever**” (Hucurat/ 49: 9).
- “Tartıyı **adaletle** yapın, terazide eksiklik yapmayın” (Rahman/55: 9).

- “Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların **adaleti** yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve ölçüyü (**adalet terazisini**) indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür” (Hadid/57: 25).
- “Allah sizi din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten onlara **adaletli** davranmaktan men etmez. Çünkü Allah **adalet** yapanları sever” (Mümtehine/ 60: 8).
- “Sürelerinin sonuna vardıklarında onları güzelce tutun yahut güzellikle onlardan ayrılın. İçinizden **adalet** sahibi iki kişiyi şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın. İşte Allah'a ve son güne inanan kimseye öğütlenen budur. Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır” (Talak/ 65: 2).

Yukarıda zikredilen ayetlerden de anlaşılacağı gibi İslam dini ticaret hayatı, aile yaşamı, savaş, akrabalarla ilişkiler, sosyal sorumluluklar gibi toplumsal yaşamın hemen her alanında inananlarına adâleti emretmektedir. Konu ile alakalı pek çok ayetin indirilmesinin ardında yatan sebebin sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasında ve toplumun ayakta kalmasında adâletin ne kadar önemli bir faktör olduğunun ortaya konması olduğu din âlimleri tarafından ifade edilmektedir. Bir başka deyişle Kur'an adâleti toplumların devamlılığı için temel şart olarak kabul etmektedir (Demirci, 2003: 301).

İslam dinine inanan bir birey için insan esasen adil bir varlıktır. İster vahiy ile yönlendirilmiş olsun, isterse aklını kullanarak yönünü tayin etsin veya doğru olanı sosyal alışkanlıklarının rehberliğinde aramış olsun toplumsal menfaat için adalet yolunu benimsemeyi daha uygun görmelidir. İmanı kuvvetli bir Müslüman ortaya koyduğu her eylemin ve söylediği her sözün bir gün karşısına çıkacağı inancını taşımaktadır. Yalnızca kendi menfaatlerini düşünerek sıkıntı ve ihtiyaç halinde olanları görmemezlikten gelip servetine servet katması gibi ahlaki bozukluklar sonucu ortaya çıkacak adaletsizlikten uzak duracağı kabul edilmektedir (Koyuncu, 2006: 63).

Adalet konusuna diğerk dinlerin bakışı incelendiğinde Kitab-ı Mukaddes'in adalet konusuna önem verdiğı görölmektedir. Bütün insanların aynı soy ve aynı kandan yaratılması sebebiyle insana emanet edilen dünya ve dünya hayatına dair maddi ve manevi değerler üzerinde haklarının eşit olduğı inanışı vardır. Bu sebeple insanlar arasındaki adaleti gerçekleştirmek bir zorunluluktur. Adaletsizliğin yayılması insana hakaret olduğı gibi Allah'ın emirlerine karşı gelmek olarak kabul edilmektedir (Çubukçu, 1994: 44).

Kitab-ı Mukaddes'te konu ile ilgili ayetler:

- “*Vay başımıza, yazıcılar ve ferisiler ikiyüzlüler! Çünkü nanenin, anasonun ve kimyonun ondalığını veriyorsunuz ve şeriatın daha ağır işlerini, **adaleti**, merhameti ve imanı bırakıyorsunuz. Onları yapmalı idiniz, bunları da bırakmamalı idiniz*” (Matta/23: 23).
- “*Görünüşe göre hükmetmeyin; **doğru hükmedin***” (Yuhanna/ 7: 24).
- “*Kendisinden sonra evi halkına salah ve **adalet** yapmak için Rabbin yolunu tutmasını emretti diye onu tanıdım; ta ki Rab onun hakkında söylemiş olduğı şeyi İbrahim'in üzerine getirsin*” (Tekvin/18: 19).
- “*Rab söyle diyor; Hakkı tutun ve **adalet** edin çünkü kurtuluşunun gelmesi ve adaletimin izhar edilmesi yakındır bunu yapan insana ve bunu sıkı tutan âdemoğluna ne mutlu! Adam ki sebt gününü bozmasın diye onu tutar her türlü kötülükten elini tutar*” (İşaya/ 56: 1).
- “*Dulları kendilerine av etsinler ve öksüzleri yağma eylesinler diye fakirleri **adaletten** saptırmak kavminden düşkün olanların haklarını gasp etmek için, haksız fermanlar çıkaranların ve iğri şeyler yazan yazıcıların vay basına!*” (İşaya/ 10: 1-2).
- “*Tanrınız Rabbin size vereceğı kentlerde her oymağınız için yargıçlar, yöneticiler atayacaksınız. Onlar halkı gerçek **adaletle** yargılayacaklar. Yargılarken haksızlık yapmayacak, kimseyi kayırmayacaksınız. Rüşvet almayacaksınız. Çünkü rüşvet bilge kişinin gözlerini kör eder, haklıyı haksız çıkarır. Yaşamak ve Tanrınız Rabbin size vereceğı ülkeyi miras almak için doğruluğun, yalnız doğruluğun ardınca gidin*” (Tesniye/16: 18-20).

Ekonomik ilişkiler bağlamında adalet kavramının haksız kazanç sağlamayı da engelleyecek bir görev üstlendiği, bu yolla her bireyin gösterdiği çaba karşısında hak ettiği kadar maddi ve manevi karşılığa ulaşmasının sağlanacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. İslam dini açısından bir bireyin çalışma hayatında doğruluktan ayrılması, birlikte iş yaptığı veya mal sattığı diğer insanları aldatması, karaborsacılık ve kaçakçılık gibi eylemlerde bulunması yasaklanmıştır. Yapılan adaletsizlik sonucunda elde edilen menfaat haksız kazanç olarak adlandırılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de haksız kazanç yasaklanmıştır ve bu yolla elde edilen paranın da haram olarak nitelendirileceği vurgulanmıştır. Aynı şekilde haksız kazanç elde edebilmek için rüşvet vermek de haram kabul edilmiştir:

- “*Ey iman edenler! Aranızda karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir*” (Nisa/4: 29).
- “*Mallarınızı aranızda **haksız sebeplerle** yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını, yalan yemin ve şahadet ile yemeniz için o malları hâkimlere (reislere, yetkili idarecilere veya mahkeme hakimlerine el altından) vermeyin*” (Bakara/2: 188).

Kitab-ı Mukaddes'te de Kur'an-ı Kerimle paralel olarak helal kazancın vurgulandığı ve haksız kazançtan uzak durulmasının emredildiği görülmektedir. Kitab-ı Mukaddes'e göre Allah bütün varlıkların yaratıcı olarak zenginliğin esas sahibi olarak kabul edilmektedir. Allah'a ait olan zenginliğin bireyler arasında eşit dağılmış olması gerekirken bazılarının, kaynaklara ve zenginliklere diğerlerinden daha kolay ulaşmalarının sebebi olarak o insanlardaki bencillik ve haksız kazanç sağlama tutkusu gösterilmektedir (Koyuncu, 2006: 101). Konu ile ilgili Kitab-ı Mukaddes'te geçen ayetler şöyledir:

- “*Çalmayacaksın*” (Çıkış/20: 15).
- “*Hileli terazi Rabbe mekruhtur; fakat doğru tartı onun makbulüdür*” (Süleyman'ın Meselleri/ 11: 1)

- *“Rab Yehova söyle diyor; Ey İsrail beyleri, sizin için yeter oldu; zorbalığı ve soygunculuğu kaldırın ve adaleti ve doğruluğu yapın; kavmimi mülklerinden kovmaktan el çekin, Rab Yehova’ nın sözü. Sizin teraziniz doğru ve efnanız doğru ve batınız doğru olsun” (Hezekiel/45: 9-10).*

Bununla birlikte Kitab-ı Mukaddes de rüşvetin her türüne karşı durmaktadır. Kitab-ı Mukaddes’te ifade edildiğine göre Allah için, rüşvet lanetlenilmesi gereken bir konudur:

- *“Çünkü Allah’ınız Rab, o ilahların Allah’ ı, ve Rab’lerin Rabbi, şahısları saymayan ve rüşvet almayan büyük, kudretli, ve heybetli Allah’tır. Öksüz ve dul kadın için adalet eder ve garibe ekmek ve esvap vermekle onu sever” (Tesniye/ 10: 17-18).*
- *“Ve rüşvet almayacaksın; çünkü rüşvet görenlerin gözlerini kör eder ve Salihlerin sözlerini döndürür” (Çıkış/ 23: 8).*
- *“Senin içinde kan dökmek için rüşvet aldılar; faiz ve murabaha kârı aldın ve zorbalıkla komsularından haksız kazanç aldın ve beni unuttun, Rab Yehova’ nın sözü” (Hezekail/ 22: 12).*
- *“Gerçek gasıplık hikmetli adamı delirtir ve rüşvet anlayışı yok eder” (Vaiz/ 7: 7).*

Adalet ve haksız kazanç kavramlarıyla birlikte ele alınması gereken bir başka konu da mülk edinmedir. İslamiyet, bir emek sarf etme ve sonunda mal ve mülk edinmeyi tabii bir hak olarak kabul etmektedir. Özel mülkiyet hakkı denilen bu hakkın hiç kimse tarafından önlenemeyeceği ayetle sabittir:

- *“De ki: Allah’ın, kulları için yarattığı ziyeti ve temiz rızkı kim haram kılmış? De ki: “Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için ayetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz” (Araf/7: 32).*

Bununla birlikte özel mülkiyet konusunda da bir toplumsal dengeyi gözeten İslam dini Allah’ın vermiş olduğu nimetlerin O’nun yolunda cömertçe sarf edilmesi emredilmektedir:

- “Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır” (Al-i İmran/3: 180).
- “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır” (Bakara/2: 267).

Ayrıca pek çok ayette dünyaya ve mala aşırı bağlananlar şiddetle kınanmış ve bu yönde hareket etmekten vazgeçmeyenler için uygun görülen cezalar anlatılmıştır:

- “Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele” (Tevbe/9: 34).
- “O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve: İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı! Denilecek” (Tevbe/9: 35).

Kur’an-ı Kerim, mülkiyet hakkının kullanımı açısından Allah’ın koyduğu sınırların bulunduğunu, bu sınırlar içinde kalarak başta sosyo-ekonomik denge ve temel insan hakları olmak üzere, hiçbir şeyi tahrip etmeden evrendeki eşsiz düzenin işleyişinin devamına önem verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bunların ihlâl edilmesi halinde yeryüzünde büyük bir bozgunculuğun meydana geleceği konusunda ise uyarıda bulunmaktadır:

- “Bir toplumu yok etmeyi irade ettiğimiz zaman o toplumun refaha gömülmüş seçkinlerine son uyarılarımızı iletiriz; ve eğer onlar günahkârca yaşamaya devam ederlerse, cezalandırıcı hüküm o toplum için kaçınılmaz olur; ve Biz de onu darmadağın ederiz” (İsra/ 17: 16).

- “Ne yazık ki, (yok ettiğimiz) sizden önceki kuşaklar arasından, yeryüzünde yozlaşmaya karşı çıkan (doğru yolu izledikleri için) kendilerini kurtardığımız azınlığın dışında akıl ve ızan sahibi kimseler çıkmadı. Zulme eğilim gösteren çoğunluk yalnızca kendilerini yozlaştıran hazların peşine düşüp günaha gömülüp gittiler. Yoksa senin Rabbin, halkı (birbirlerine karşı) dürüst davrandıkları sürece, haksızlıkla (zulüm ile) bir toplumu helâk edecek değildir” (Hud/ 11: 116-117).

Bu ayetlerle ilgili bir yorum ise dikkat çekmiştir (Kurt, 2010: 8):

“Hiçbir toplumun başına, aralarındaki sosyo-ekonomik ve hukuki ilişkilerde dürüst oldukları sürece sadece inanç seviyesindeki şirk ve küfür içinde olmaları yüzünden helâk edici bir dünyevi azap gelmez. Buna mukabil bir ceza toplumun başına, ancak bireyler birbirlerine karşı ısrarla haksızlık yaptıkları; başkalarının hukukunu, hayatını ve onurunu tehlikeye sokacak tarzda insanlık dışı davrandıkları zaman gelir. Bunun içindir ki, insanın Allah’a karşı yükümlülüklerinin yerine getirilmediği takdirde O’nun affedici olduğu düşünülebilirken, insanlara karşı yükümlülüklerde yapılacak kusur ve eksikliklerin ise, ancak ilgili şahsın bağışlamasıyla giderilebileceğine inanılır. Bu takdirde yukarıda geçen Hud suresinin 117. âyeti, “Senin Rabbin, (...) bir toplumu sırf şirk yüzünden asla helâk etmez” şeklinde de yorumlanabilir.”

Kitab-ı Mukaddes’te de insanların mülkiyet hakkı vurgulanmıştır fakat elde edilen bu zenginliklerin onları yanlış yerlere götürmemesi, söz konusu varlıkların Allah yolunda kullanılması ve ihtiyaç sahipleriyle bu varlıkların paylaşılması istenmiştir. Ayrıca Allah’a itaat eden bir birey zengin ve varlıklı ise bu durumun Allah’ın bir bereketi olarak algılanması gerektiği vurgulanmıştır:

- “Bütün gökler altında ne varsa, o benimdir” (Eyüp/ 41: 11).
- “Ne evinden dana, ne de ağullarından keçiler alırım. Çünkü ormanın bütün hayvanları ve binlerce dağlardaki sığırlar benimdir. Bütün dağ kuşlarını bilirim, çölün yabani hayvanları da benimdir. Acıksaydım sana söylemezdim; Çünkü dünya ve onun dolusu benimdir” (Mezmurlar/ 50: 9-12).
- “Çünkü tüm kötülük köklerinden biri de para sevgisidir. Kimileri buna imrenip imandan saptılar ve pek çok üzüntüyle kendilerini yürekler acısı duruma düşürdüler” (I.Timoteosa/ 6: 10).

- “*Rabbe hamd edin. Rabden korkana, Onun emirlerinden büyük zevk alana ne mutlu! Zürriyeti yeryüzünde kuvvetli olur; Doğruların nesli mübarek olur. Bolluk ve zenginlik onun evindedir ve salahı ebediyen durur. Doğrulara karanlıkta ışık doğar; Rahim ve Rauf ve Salih odur*” (Mezmurlar/ 112: 14).
- “*Alçakgönüllü olmanın ve Rab korkusunun sonu, Servet, izzet ve hayattır*” (Süleyman’ın Meselleri/ 22: 4).
- “*İnsan tüm dünyayı kazanıp da öz varlığını yitirir veya zarara uğrattırsa ne yararı olur?*” (Luka/ 9: 25).
- “*Siz her şeyden önce Allah’ın hükümlerini ve doğruluğunu arayın, bunların tümü size sağlanacaktır.*” (Matta/ 6: 33).

Adalet kavramına Asya Dinleri çerçevesinden bakılacak olursa, özellikle Hinduizm’de ekonomik denge açısından kişinin geçmişteki eylemlerinin, içinde buldukları sosyal yapıyı etkilediği görülmektedir. Yani semavi dinlerin aksine gelir dağılımının adilâne paylaşılması konusunda herhangi bir ibare yoktur. Aksine toplum daha önce de ifade edildiği gibi kasta bölünmüştür. Bunun yanında sahip olduğu karma felsefesi “ne yaparsan karşılığını görürsün” anlayışını içermektedir. Hinduizm’de kast sistemi belirgin bir ahiret inancının da olmadığı bir göstergesidir. Çünkü kast sisteminde yaşayan Hinduların inançlarına göre bireyler sürdürdükleri yaşamda sağladıkları performans ile bir sonraki hayatta sınıfını değiştirebilmektedir. Bu durum daha önce de belirtildiği gibi Hinduların ekonomiye bakışını da şekillendirmiştir. Doğumla birlikte yer edinilen kasttan ancak ölümle çıkılıyor olması ekonomik paylaşım ve sosyal denge konusunda herhangi bir sistem değişikliğini de imkânsız kılmaktadır. Budizm ise dinamik bir aktiviteye sahip olması ve dünyayı belirli bir tarzda dönüştürmeyi hedeflemesi sebebiyle Hinduizm’den ayrılmaktadır. Hatta Budizm’in milletin kasta bölünmesine muhalefet ettiği ve içerdiği evrensel mesajın ıstırap çeken bütün varlıklara yönelik olduğu bilinmektedir (Kurt, 2010: 2-4).

Bu bağlamda muhasebenin adaleti sağlama görevi, haksız kazancın önlenmesi, özel mülkiyetin toplumsal menfaatler çevresinde korunması ve sosyal sorumluluk ilkesi ele alınacak olursa söz konusu dini prensiplerin muhasebe uygulamalarını ve uygulamaların dayandığı sistemlerin oluşumunda etkin olduğu düşünülmektedir. Özellikle içinde güçlü bir ahiret inancı barındıran din, hesaplama konusuna daha çok eğilmiş, ahiret inancının

bulunmadığı dinler ise sosyal dengenin kurulması ve bireylerin karşılıklı menfaatlerinin gözetilmesi konusunu ihmal etmişlerdir. Dinler ne ölçüde dünya hayatını imar etmeye yönelirse, o ölçüde adalet, mülkiyet ve sosyal sorumluluk kavramlarına önem verecektir.

Ancak Tevrat'ın fakirleri ezen zenginlere karşı müsamaha göstermemesine rağmen uygulamada Yahudilerin yoksulluğun hafifletilmesi, köleliğin kaldırılması gibi ilkeleri sadece kendi ırklarından olanlar için kullanması bu anlamda söz konusu dinin teoriden pratiğe dönüşemediğini göstermektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlığın fakirler için merhametli bir din görünümü taşımasına rağmen sosyal sorunlar karşısında kaygısız kalması bu inancın da etkinliğinin sınırlı olduğu yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. Gelir dağılımı dengesinin kurulmasının, sosyal adaletin ve varoluşa ait eşitlik anlayışının İslamiyet'in en önemli hedefleri olarak kabul edilmesi (Kurt, 2010: 1), bu inancın muhasebenin var oluş sebebiyle ortak amaçlar taşıdığına bir göstergesi olarak algılanmaktadır. Bir başka deyişle muhasebenin temel aksiyomu olan adaleti sağlamak ve mülkiyeti korumak ile İslam dininin sosyo-ekonomik adalet anlayışı ve insanlığın bireysel ve toplumsal bütünlüğünü koruma anlayışı birbirini desteklemektedir. Hatta muhasebenin İslam'ın toplumsal çözülmeye karşı kullandığı en önemli araçlardan biri olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İşletmeyle ilgili menfaat sahiplerinin işletme hakkında doğru, zamanında ve anlaşılabilir bir biçimde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu pay sahiplerinin çıkarlarının korunup korunmadığıyla ilgili şüphelerinin ortadan kaldırılabilmesi için mali tablolardan faydalanılmaktadır. Mali tabloların oluşturulduğu veriler ise muhasebe sistemleri sayesinde elde edilmektedir.

Muhasebe daha önce de ifade edildiği gibi, işletmeler için mali sonuçlar meydana getiren olay ve işlemlere ait verileri, parasal tutarlar ve gerektiğinde diğer sayısal veriler şeklinde toplaması; söz konusu verileri işletmenin ilgili taraflarının ihtiyaç ve amaçlarını göz önünde bulundurarak kayıt altına alması, sınıflandırması ve analiz yoluyla işlemesi; elde ettiği sonuçları, çoğunluğu dönemsel olarak düzenlenen özetleyici raporlar halinde sunarak sistematik bir bilgi sağlama düzeni olması sebebiyle vazgeçilmez bir unsurdur.

Mali tabloların oluşmasında mali tablo sürecine katılan bütün unsurların etkili olduğu bilinmektedir. Sürece bil fiil iştirak eden en önemli unsur ise insan kaynaklarıdır. İşletme yönetiminin en alt kademesinden başlayarak üst yönetim grubu başta olmak üzere, iç denetçiler, yönetim kurulu, denetim komitesi ve bağımsız denetimciler muhasebe verileriyle oluşturulmuş mali tabloların sonuçlarıyla doğrudan ilgilidir.

Bireylerin direkt katkı sağladığı bir konuda kültür kavramından bağımsız hareket edilemez. Kültür, tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde meydana getirilen bütün maddi ve manevi değerler ile bunları oluşturmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak kabul edilmektedir.

Yaşamın pek çok alanına etki eden ve çok sayıda boyut ve değer içeren kültürün, ait olduğu toplumun tüm ilişki ve etkileşim süreçlerine, kurumsal yapılarına sirayet ederek, üyelerinin tüm konumlanışlarını, çalışma ve üretme biçimlerini, yönetim ve örgütlenme tarzlarını güçlü bir biçimde etkilediği bilinmektedir. Ayrıca kültür, öğrenme sonucunda oluşan, bir başka ifadeyle kişinin doğuştan getirdiği değil, sosyal ortamından kaynağını alan bir parçasıdır.

İşletmeler ekonomik hayatın en önemli enstrümanlarından biri olmakla birlikte çalışanları açısından sosyal bir ortam teşkil etmektedir. Bu bağlamda işletmeler için kültür, belirli bir çalışan grubunun, dış çevreye uyum ve içsel bütünleşme problemleriyle başa çıkmayı öğrenirken, doğruluğu ispat edilebilecek kadar işe yaramış ve bu sebeple, o problemlere ilişkin olarak algılamak, düşünmek ve hissetmek için geçerli bir çözüm olarak yeni çalışanlara öğretilmesi gerekli gördüğü icat edilmiş, keşfedilmiş veya geliştirilmiş temel varsayımların bir motifi olarak kabul edilmektedir.

Muhasebe açısından ise kültür, işletmenin içinde bulunduğu toplumun yansımalarını taşıyan bir unsurdur. Bu açıdan yaklaşıldığında muhasebe bir alt kültür biçimi olarak kabul edilmektedir. Muhasebe sistemlerinin nasıl düzenleneceğine dair evrensel kurallar bulunmamaktadır. Sistem bilimsel temele dayandırılmak suretiyle kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Başka bir ifadeyle her kültürün kendi muhasebe sistemini oluşturduğu; kişilerin tutum ve davranışları ile bunları yönlendiren kültürel değerlerin muhasebe ve düşünme kalıpları üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır.

Farklı kültürlerde ortaya çıkan muhasebe uygulamaları incelendiğinde; söz konusu uygulamaların meslek örgütleri veya yasal düzenlemeler tarafından belirlenmesi, muhasebe uygulamalarında esnekliğin veya tek düzeliğin tercih edilmesi, değerlemede ihtiyatlı veya iyimser tutum sergilenmesi, mali bilgilerin açıklanmasında gizlilik veya şeffaflık seçeneklerinden birinin ön plana çıkması gibi ayrımların mevcut olduğu dikkati çekmektedir. Bu farklılıkları meydana getiren unsur, bireylerin algılarını oluşturan maddi veya manevi alt kültür unsurlarıdır.

Din de söz konusu kültürel unsurlardan biridir, belki de en önemlisidir. Çünkü din daha önce de ifade edildiği gibi en küçük birim olan aileden başlayarak; hukuk, siyaset, sanat ve hatta ekonomi anlayışına kadar çok geniş bir yelpaze içinde insanı şekillendirmektedir ve bu şekillendirmenin imparatorluklardan ulus devletlere geçinceye kadar etkisi sürmektedir. Ayrıca devlet ve kültürle birlikte tarihe yön veren üç ana itici kuvvetten biri olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda din, kutsal unsurlara bağlı inanç ve pratiklerin tutarlı bir sistemi olarak dini pratiğe döken insanların bir topluluk oluşturması sebebiyle toplumla karşılıklı ilişkisi olan bir kavram olarak ele alınmaktadır.

Ekonomik hayat ve dini inanışlar arasındaki ilişki incelendiğinde hemen her dinin ekonomik hayatla ilgili olumlu veya olumsuz bir anlayışının bulunduğu görülmektedir. Ekonomik faaliyeti önemsemeyip bireylerin çile içinde ömür sürmesini kutsayan dinler olduğu gibi, inananlarının hem dünya da hem de ahirette refah içinde bulunmasını salık veren dinler de mevcuttur. Dinlerin bu tutumları doğrultusunda inananların davranışları şekillenmekte ve ekonomik hayatın içine katılıma oranları bu doğrultuda değişmektedir.

Semavi dinler bağlamında ele alınacak olursa Yahudilik ticareti ziyadesiyle önemsemektedir. Yahudiler, servetin Allah'ın kendilerinden razı olduğunu gösterme biçimi olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple çalışmak ve servet edinmek onlar için Allah katında makbul bir kul olduklarının işaretidir. Hristiyanlarda mezhepsel farklılıklar bulunmaktadır. Katolik inancı çalışmak yerine çileciliğe önem verirken Protestanlık servet edinmek için çalışmaya vurgu yapmaktadır. İslamiyet ise "Allah'ın sana verdiği mal ile ahiret yurdunu, (cenneti) iste, (servetini hayır yoluna harca). Dünyadan nashibini de unutma, (ihtiyacın kadar sakla). Allah, sana ihsan ettiği gibi, sen de (Allah'ın kullarına) ihsan et. Yeryüzünde fesad arama; çünkü Allah fesad çıkaranları sevmez." (Kasas/28: 77) ayeti doğrultusunda dünya ve ahiret için çalışmak konularında dengenin gözetilmesini tavsiye etmektedir. Asya dinlerinde ise genel olarak çalışma ve servet edinme toplum yararına olduğu sürece mübah kılınmış, bireysel olarak servet edinmeye çalışmaya sıcak bakılmamıştır.

Toplumun bütün kurumları gibi, işletmelerin de yapısında dinî temellere rastlamak mümkündür. Kuruluşundan işleyişine, kayıt ve raporlamadan personel veya yönetim politikalarına kadar bütün fonksiyonların işletmeyle ilişkili olan bireylerin dini inançlarıyla doğrudan veya dolaylı bir bağlantısı bulunduğu inanılmaktadır. Çünkü sosyal bir varlık olan insan ortaya koyduğu bütün uğraşlarında kendi iç dünyasından izler bırakacaktır. İşletmenin bütün fonksiyonlarında olduğu gibi muhasebe de kullanıcıların ve karar alıcıların dini inanışlarından etkilenmektedir. Neticede birkaç rakamla oluşturulmuş mekanik bir sistem olarak gözükse bile bu verileri hazırlama ve yorumlama kişisel özelliklerden soyutlanamaz.

Dinlerin muhasebe kavramında bakış açısı da bu noktada önem kazanmaktadır. Genel olarak içinde ahiret inancı barındırın bütün dinler için bir hesaplaşma kavramı söz konusudur. Muhasebe de kelime anlamı bakımından hesaplaşmayı ifade etmektedir.

Dini inanışta insanlar bu dünya üzerinde yaptıkları iyi ve kötü davranışlar sebebiyle kendilerine imkanlar sunan Allah ile hesaplaşacak ve söz konusu eylemleri neticesinde ahiret hayatını geçirecekleri mekanı belirleyeceklerdir. Hesaplaşmanın adilane olması için de (özellikle İslam inanışında) dünya hayatındaki her türlü fiilin kayıt altına alındığına inanılmaktadır. Muhasebenin temeli de buradan kaynağını almaktadır. Muhasebe ilgililer arasındaki dengenin kurulmasına vesiledir. Hem dini inanışlar çerçevesinde hem de ekonomik hayatın dili olarak varlık sebebi budur. Muhasebe yapılmadan kimsenin hakkının ne olduğu ortaya konamaz.

Muhasebenin amacına uygun olarak kullanılmaması durumunda hazırlanan mali tablolar işletmelerin gerçek durumlarını yansıtan gerçek aynalar olmak yerine paydaşlardan herhangi birinin menfaatini önceleyen sihirli aynalara dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda muhasebenin var oluş amacı üzerinde durmakta yarar vardır.

Muhasebenin varoluş amacı adaleti sağlamaktır. Mülkiyetin adil bir biçimde paylaşımına aracılık etmektir. Muhasebe sayesinde ilgililerin menfaatleri arasında denge kurularak herhangi bir paydaşın çıkarlarının bir diğerinin çıkarlarının önüne geçmesi engellenmektedir.

Bu çerçevede dinlerin varlık sebepleriyle muhasebenin varlık sebebinin kesiştiği ve ikisinin de aksiyomunun adalet olduğu görülmektedir. Hatta kelime anlamı bakımından din ve muhasebenin aynı kavramı ifade ediyor olması bu savı güçlendirmektedir.

Din ve muhasebe kavramlarının ortak noktalarının bulunması uygulama açısından da bazı hususlara dikkati çekmektedir. Hemen her semavi dinde alış veriş konu olan olayın kaydının tutulması ilahi bir emirdir. Bunun yanında ekonomiyle ilgili genel ahlaki kaideler kökenini dini metinlerden almaktadır. Ayrıca günlük kullanımda kendine yer edinmiş pek çok ticari kaidenin kökeni yine kutsal metinlere dayanmaktadır. Bu bağlamda din ve muhasebenin etkileşimi açıkça görülmektedir.

Bu bağlamda semavi dinler özelinde kronolojik sıralamaya bakılacak olursa Yahudilik'in muhasebe bilimi açısından temel taşları oluşturduğu, Hıristiyanlık'ın bir kuramsal çerçeve çizdiği ve İslamiyet'in de hem kuramsal hem de pratik anlamda pek çok kuralla muhasebe bilimini desteklediği düşünülmektedir.

Teoride din ve muhasebe uygulamaları arasında bu kadar sıkı bağlar mevcut iken uygulamada bazı farklılıkların ortaya çıkması modern dünyada kültür olgusuna yaklaşımın değişmesine ve insan oğlunun giderek tek tip davranışlar sergilemesi konusunda yönlendirilmesine bağlanabilir. Başka bir deyişle kültürün, fayda fonksiyonunun içerisinde sıradan bir dahili değişkene dönüştürülmeye çalışılması, küreselleşme kavramının da en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır.

İyimser bir bakış açısıyla insan ilişkilerinde, ekonomik, siyasi ve toplumsal örgütlenmelerde yerel ölçekten bölgeler-arası, kıtalar-arası ve küresel ölçüğe sığırması olarak kabul edilen küreselleşme için bir yandan da Anglo sakson kültürün egemen rolünün bir diğer adı olduğu konusunda yorumlar yapılmaktadır. Her iki yaklaşımın ortak noktası ise kültürel çeşitliliğin azalacağı gerçeğidir.

Bütün toplumsal unsurlar gibi muhasebe de tarihsel gelişim süreci içinde dikkatle incelenmeli ve bu süreçte üretilen sembolik değerlerin, toplumdaki hakimiyet biçimlerini oluşturan diğer maddi koşullarla ilişkili olarak ele alınmalıdır. Yerel ölçekte muhasebe sistemlerinin işleyişi ile küresel ölçekte muhasebe sistemlerinin işleyişi arasında fark olacağı açıktır. Küreselleşmenin muhasebe dünyasındaki en önemli yansıması uluslar arası muhasebe standartlarıdır.

Uluslar arası muhasebe standartları anlaşılabilir, karşılaştırılabilir, ihtiyaca uygun mali tabloların hazırlanmasına ve bu mali tabloları kullananların, onlardan azamî düzeyde faydalanmasına olanak sağlamak amacıyla uluslar arası toplulukların bir anlaşma zemininde buluşarak hazırladıkları bir muhasebe setidir. Farklı ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerce hazırlanan finansal raporların karşılaştırılabilirliğini arttırmak amacıyla ortaya çıkan standartlaşma süreci, uluslar arası yatırımcılar açısından büyük kolaylık sağlayacak olmasına rağmen özellikle kültürel farklılıkların yok sayılması noktasında büyük eleştirilere muhatap olmaktadır. Her kültürün kendine özgü bir muhasebe anlayışının olması gerçeği bu minvalde uluslar arası standartlarla çelişmektedir.

Muhasebe uygulamaları standartlaşarak kültürel farklılıklardan arındırılsa bile özü itibariyle muhasebenin yukarıda da sözü edilen adaleti sağlama amacına hizmet edeceği açıktır. Muhasebeyi amacından saptıran uygulamalar uzun vadede bireyleri ve kurumları krizle karşılaştırmaktadır. Kriz iktisadi anlamda yapısal bütünlüğü ve işleyişi

tehdit eden, dengeleri bozan kapsamlı sorunlar bütünü olarak kabul edilmektedir. Ekonomik krizlerde amaca hizmet etmekten uzak muhasebe uygulamalarının da payı bulunmaktadır. Genel anlamda muhasebenin özünden uzaklaşılması, muhasebe uygulayıcılarının tam bağımsız olarak ve adilane davranmamaları, hazırlanan mali tabloların gerçekleri açıklamaktan uzak olması, şeffaflığın sağlanamaması gibi sorunlar finansal krizleri tetiklemektedir.

Yukarıda zikredilen uygulamaların hemen hepsi bireysel hırsların aklın ve adalet duygusunun önüne geçmesiyle ortaya çıkmaktadır. Dinlerin bu anlamda muhasebe uygulamaları üzerinde bağlayıcı özelliği bulunmaktadır. Bu bağlamda hem dinler hem de muhasebe bilimi açısından incelendiğinde ise insanın Ekonomik Adam (Homo Economicus)'dan ziyade Toplum Adamı (Homo Societius)'na yakın olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Fakat söz konusu yanlış algı, insanlar açısından telafisi zor sonuçlara sebep olmaktadır. Finansal krizler, insanların “ekonomik adam” ütopyasına uygun olarak hareket etme güdülerinden kaynaklanmaktadır. Bireyler inandıkları dinin değerlerine uygun hareket ederek hırsları yüzünden dışladıkları diğer paydaşların da ihtiyaçlarına cevap verecek uygulamaları yerine getirdikleri takdirde söz konusu krizlerin engelleneceği de açıktır.

KAYNAKÇA

- ADAM, Baki (2006) **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, M.E.B Yayınları, İstanbul.
- AKALIN, Kürşat Haldun (2005), “Avrupa’da Burjuvazinin Yükselmesinde Rasyonel Ekonomik Etkinliğin Asketik İçeriğinin Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, s: 97-110, Konya.
- AKALIN, Kürşat Haldun (2008), “Batıda ve Ekonomik Hayatın Rasyonelleşmesinde Evrensel Kardeşlik İdeali ve Bireysel Kazanç Emeli”, **Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı: 15, Celalabat-Kırgızistan.
- AKALIN, Kürşat Haldun (2010a), “Metodist Bakış Açısıyla Rasyonel Ekonomik Etkinliğin Dinsel Dokusu”, **Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı: 19, Celalabat-Kırgızistan.
- AKALIN, Kürşat Haldun (2010b), “Dinsel Rasyonalizmdeki İktisat Ahlakının Çalışma Hayatına Etkileri”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, s: 199-222, Zonguldak.
- AKDİŞ, Muhammet (1992), "Rasyonel Beklentiler Okulunun Enflasyon Yaklaşımı ve Türkiye'deki Faiz Oranları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:29, Sayı:6-7, s.61-65.
- AKIN, Cihangir (1986), **Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma**, Kayıhan Yayınevi, İstanbul.
- AKŞİT, Bahattin, Gönül Putlar ve Emine İncirlioğlu (2003), **Kültür ve Modernite**, Türkiye Kültür Araştırmaları, Tetragon, İstanbul.
- AKŞİT, Mustafa Cevat (2007), **İslam’da Ticaret Prensipleri**, Birun Yayıncılık, İstanbul.
- AKTAN, Coşkun Can (2000), “Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi”, **Politik İktisat**, İzmir: Anadolu Matbaacılık
- ALADA, A. Dinç (2000), **İktisat Felsefesi ve Belirsizlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

- ALTAY, Hüseyin (2004) “Güç Mesafesi, Erkeklik-Dişilik ve Belirsizlikten Kaçınma Özellikleri ile Başarı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi** Cilt:9, Sayı: 1, s: 301-321, Isparta.
- ARSLAN, Mustafa (2004), “Kültürel Bağlamda Din”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV**, Sayı: 1, Samsun
- ASKARY, Saeed (2006), “Accounting Measurement in the Religious Perspective: Conservatism or Optimism?” **8th IPA Conferance**, Cardiff.
<http://hdl.handle.net/10536/DRO/DU:30005935> 30.09.2011
- ASLAN, Seyfettin, Abdullah Yılmaz (2003), “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, **Moderniteden Postmoderniteye Değişim**, Editör: Coşkun Can Aktan, Çizgi Kitabevi, Konya.
- AŞKIN, Muhittin (2007) “ Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, Atatürk Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal Of Graduate School Of Social Sciences**, Cilt: 10, Sayı: 2, Erzurum.
- ATABEY, N.Ata, Raif Parlakkaya ve Ali Alagöz (2003) **Genel Muhasebe**, Dizgi Ofset, Konya.
- ATEŞ, Süleyman (1993), **Kur’an Ansiklopedisi**, Cilt: 18, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- ATEŞ, Süleyman (1995) **Yüce Kur’ân’ ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 3 Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- ATİK, Selda (2009), “Post Otistik İktisat Çerçevesinde Küresel Ekonomik Kriz ve Neoklasik İktisat İlişkisi”, **Anadolu Uluslar arası İktisat Kongresi**, Eskişehir.
- AY, Canan (2005) “İşletmelerde Etiksel Karar Almada Kültürün Rolü ,Yönetim ve Ekonomi, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, s: 31-52, Manisa.

- AYDIN, Mehmet (2000) “Diyalog Açısından Dinlerin Birbirlerine Yaklaşımı”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, s: 9-24.
- AYDIN, Mustafa (2001) **Kurumlar Sosyolojisi: Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma**, Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- AYTAÇ, Ömer (2004), “Örgütler: Sosyolojik Bir Perspektif”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı:1, Sayfa: 189-217, Elazığ.
- BAÇ, Mehmet (2008), “İktisadi Analizin Disiplinlerarası Uygulamalarında Durum ve Öngörüler”, **Türkiye Bilimler Akademisi: İktisat Öngörü Çalışması 2003-2023**, s.1-22.
- BARUTÇUGİL, İsmet (2002), **Bilgi Yönetimi**, Kariyer Yayın, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt (1998), **Post Modern Ethic**, Çeviren: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt (2003), **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, Çeviren: Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul.
- BAYAZITLI, Ercan, Orhan Çelik ve Saim Üstündağ (2006), **Türkiye Muhasebe Standartlarına Genel Bakış**, TESMER Yayınları No: 67, Ankara.
- BAYRAKTAROĞLU, Serkan (2002), “**İnsan Kaynakları Yönetimi**”, Beta Yayınları, İstanbul.
- BERKTAY, Fügen ve Emin Atasoy (2007), “Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 18, s.18-44, Balıkesir.
- BERNSTEIN, Peter L. (2010), **Tanrılara Karşı: Riskin Olağanüstü Tarihi**, Çeviren: Canan Feyyat, 5. Baskı, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- BLOOM, Robert ve John Solotko (2010), “Çin ve Japon Muhasebe Sistemlerinin Konfüçyüsçü Temeli”, Çevirenler: Cengiz Güney ve A. Vecdi Can, **Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı: 20, Celalabat-Kırgızistan.

- BODUR, Ezber (1991), “Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü- Kapitalizmin Ruhu ile Protestan Ahlâkı Arasındaki İlişki”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, s: 80-108, Erzurum.
- BUĞRA, Ayşe (2008), **İktisatçılar ve İnsanlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BÜLBÜL, Yaşar (1999), “Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, **Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 6, s: 151-182, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BÜYÜKMİRZA, Kamil (2003), “**Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Tek Düzene Uygun Bir Sistem Yaklaşımı**”, Gazi Kitabevi, Ankara.
- CAN, A. Vecdi (2007) “Luca Pacioli Muhasebenin Babası mıdır?” **Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı: 12, Celalabat-Kırgızistan.
- CAN, A. Vecdi (2008), “Bir Ayetin Işığında İslam Dininin Muhasebeye Bakışı”, **Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı: 15, Celalabat-Kırgızistan.
- CAN, A. Vecdi ve Sinan Esen (2010), “Osmanlı Muhasebe Sistemi, Bir Osmanlı Livası; Prizren”, **2.Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi**, Prizren, Kosova.
- CARMONA, Salvador ve Mahmoud Ezzamel (2006), “Accounting and religion: A Historical Perspective”, **Accounting History**, Vol: 11, No: 2, 117-127.
- CEVİZCİ, Ahmet (2010), “**Felsefe Tarihi- Thales’ten Baudrillard’a**” Say Yayınları, İstanbul
- CURTİN, Philip D. (2008) **Kültürlerarası Ticaret**, Çeviren: Şaban Bıyıklı, Küre Yayınları, İstanbul.
- ÇALIK, Ümit ve DÜZÜ Gökhan (2009), “İktisat ve Psikoloji”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 18, s.1-13.

- ÇATALOLUK, Cuma (2010) “Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi”, **Sosyal Gelişim Dergisi**, <http://www.sosyalgelisim.net> Erişim Tarihi: 15.02.2011
- ÇELİK, Ömer (2006), “Kur’an-ı Kerim Penceresinden Ekonominin Sürdürülebilirliğinin Temel Dinamikleri”, **Akademik Bakış Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı: 10, Celalabat-Kırgızistan.
- ÇİĞDEM, Ahmet (1997), **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi- Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma**, Vadi Yayınları, Ankara
- ÇUBUKÇU, İ.Agâh (1994), **Ahlâk Tarihinde Görüşler**, AÜİF Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Volkan (2009) “Finansal Raporlama Uygulamalarına İlişkin Farklı Yaklaşımlar”, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Sayı: 28, Nisan, s: 73-92, Ankara.
- DEMİR, Yalçın (2001), **Modernizmden Postmodernizme Geçiş Sürecinin Dinamikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE Sosyoloji ABD.
- DEMİRCİ, Kürşat (1997) **Dinler Tarihinin Meseleleri**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Muhsin (2003) **Kur’an’ın Temel Konuları**, MÜİF Yayınları, İstanbul.
- DEPENHEUER, Otto (2007), “Devlet ve Din: Egemenlik İddiasında Bulunan Güçler Arası Modeller”, Çeviren: İlyas Doğan, **KHUKA Kamu Hukuku Arşivi**, Yıl: 10, Mart, s: 32-44.
- DİNÇER, Ömer ve Yahya Fidan (1996), **İşletme Yönetimi**, Beta Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, Binali (2007), “Yönetim ve Örgüt Kuramlarının Tasnifinde Modern ve Postmodern Ayrımı”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 23, Sayı 2, s:185-201.
- DOĞAN, Mehmet (1994) **Büyük Türkçe Sözlük**, Bahar Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- DURUSOY, Serap (2008), “İktisat Biliminin Yeri ve Yöntemi Neden Sorgulanıyor?”, **Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1.

- EL DIWANY, Tarek (2008), **Faiz Sorunu**, Çeviren: Mehmet Saraç, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ELİAÇIK, İhsan (2007), **Yaşayan Kur'an Türkçe Meal/Tefsir**, İnşa Yayınları, İstanbul.
- ELİTAŞ, Cemal, Oktay Güvemli, Oğuzhan Aydemir, Mehmet Erkan, Uğur Özcan ve Mustafa Oğuz (2008), **Osmanlı İmparatorluğu' nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ELİTAŞ, Cemal, Feyyaz Yıldız, Mustafa Üç (2011), "Muhasebe Biliminin Çevresi: Anglo Sakson ve Kıta Avrupa Karşılaştırması, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, s: 1-18, Eskişehir.
- ELLEK, Hasan (1996), "İslam Hukukunda Şirketleşme ve Şirketler", **Yeni Ümit Dergisi**, Sayı: 31, s: 1-5, İstanbul, <http://www.yeniumit.com.tr/arsiv/arsivsayi/31> E.T 10.12.2011.
- EMMONS, Robert A. (2000) "Is Spirituality an Intelligence? Motivation, Cognition and the Psychology of Ultimate Concern" **The International Journal for the Psychology of Religion**, Vol: 10 (I), pp: 3-26.
- ERBAŞ, Ali (2004), Hıristiyanlık, İnsan Yayınları, İstanbul.
- EREN, Ercan (2009), "Yeni İktisatta Ortak Noktalar", **İktisatta Yeni Yaklaşımlar Çalıştayı**, İstanbul.
- EREN, Erol (1991), **Yönetim ve Organizasyon**, İşletme Fakültesi Yayın No:236, İstanbul.
- ERKAN, Mehmet, Cemal Elitaş ve Oğuzhan Aydemir (2009), "Osmanlı'da Vakıf Muhasebesi ve Lala Sinan Paşa Vakfı, Muhasebe Örneği", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 41, s: 208-220, Bursa.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet (2000), "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 61, s: 309-325, Ankara.

- ERTEM, Cemil (2012), “Tasarruf Paketi ve Riba'nın Olmadığı Bir Sistem”, **Star Gazetesi**, 18.04.2012, İstanbul.
- ESED, Muhammed (2000), **Kur-an Mesajı**, Çeviren: Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul.
- EVRANOS, Furkan (2005), “Neo-klasik İktisat ve Post Otistik İktisat Tartışmaları”, <http://www.ekonomist.gen.tr>
- FITCHER, Joseph (2009), **Sosyoloji Nedir?**, Çeviren: Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- GALBRAITH, John Kenneth (2004), **İktisat Tarihi**, Dost Kitabevi, Ankara.
- GEZGİN, Ulaş Başar (2007). Budacı Tutumbilim (İktisat) ve Toplumsal Barış, **İzinsiz Gösteri Dergisi**, Sayı: 137, http://izinsizgosteri.net/asalsayi137/ulas.basar.gezgin_137.html Erişim Tarihi: 05.02.2012
- GOITAIN, Şlomo Dov (2010), **Yahudiler ve Araplar-Çağlar Boyu İlişkileri**, Çeviren: Nuh Arslantaş ve Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul.
- GOODY, Jack (2002), “**Batıdaki Doğu**”, Çeviren: Burhan Mert Angılı, İsmail Mert Bezgin, Dost Kitabevi, Ankara
- GÜNAY, Ünver (1997) “Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Din”, **Türk Yurdu**, Sayı: 462-463, s: 82-87.
- GÜNAY, Ünver (2010) **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, Dokuzuncu Baskı, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2004) “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, s: 1-20, İstanbul.
- GÜVEL, Enver Alper (2002), “Piyasa Ekonomisine Biyolojik Bir Yaklaşım: Biyonomik” **Piyasa Dergisi**, Cilt:1, Sayı:4, 67-72 Ankara.
- GÜVEMLİ, Oktay (1995) Kronolojik Akış İçinde Muhasebe Uygulamalarının Gözlemlenmesi, **Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konularından Geleceğine**

Bakış, Muhasebenin 500. Yılı Sempozyum Kitabı, Editörler: Oya Yıldırım, Ayşen Dalgeç ve Erdal Özkol, TÜRMÖB Yayınları No: 23, Ankara.

GÜVEMLİ, Oktay (2000) **Türk Devletleri Muhasebe Tarihi- Osmanlı İmparatorluğu'na Kadar**, Cilt: 1, İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayını, İstanbul.

GÜVEMLİ, Oktay (2007) **Mali Tabloların Evrimi**, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

GÜVENÇ, Bozkurt (2002) **İnsan ve Kültür**, Remzi Yayınları, İstanbul.

HABERMAS, Jürgen (1994), “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”; Çeviren: Gülelgül Naliş, **Postmodernizm**, Derleyen: Necmi Zeka; KıyıYayınları, İstanbul

HAMİDULLAH, Muhammed (2009), **İslam Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul.

HARAHAP, Sofyan (2010), “The Differences of Conventional and Islamic Accounting”, E.T: 20.03.2010

<http://www.bus.osaka-cu.ac.jp/ja/research/events/seminar040205/sofyan.ppt>

HILL, Christopher (1998), “Protestanlık ve Kapitalizmin Ortaya Çıkışı”, Kapitalizmin **Doğuşu**, Editör: David S. Landes, Çeviren: Süleyman E. Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul.

HİÇŞAŞMAZ, Mazhar (1970), **Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı**, TİSA Matbaacılık, Ankara.

HOLLİNGER, Robert (2005), **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul.

HORKHEIMER, Max (2005), “**Geleneksel ve Eleştirel Kuram**”, Çeviren: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

İŞİK, Abdulkadir (2009), “Kültür ve Kalkınma: Vergi Kültürü Örneği”, **Ege Akademik Bakış** 9(2) 2009:851-865

- İBRAHİM, Mahmud (1995), “İslam’dan Önceki Mekke’de Sosyal ve İktisadi Şartlar”, Çeviren: Mustafa Özel, **Tarih Risaleleri**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- İBRAHİM, Shahul Hameed bin Muhammed (2003), İslamic Accounting-A Primer, <http://www.iium.edu.my/iaw/Articles/ISLAMIC%20ACCOUNTING%20a%20primer.htm> E.T 30.09.2010.
- İBRAHİM, Shahul Hameed bin Muhammed and Rizal Yaya (2005) The Emerging Issues on the Objectives and Characteristics of Islamic Accounting for Islamic Business Organizations. **Malaysian Accounting Review**, 4 (1). pp. 75-92. <http://eprints.ptar.uitm.edu.my/293/> E.T 30.09.2010.
- İÇLİ, Gönül (2002), **Sosyolojiye Giriş**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- İNCE, Mehmet ve Hasan Gül (2006), “Bilgi Çağında Rekabetin Temel Belirleyicisi: Bireyin Yaratıcılığı”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi**, Aralık 2006 sayısı, s:220-234
- İŞGÜDEN, Tamer ve A. Çiğdem Köne (2002), “Ortodoks İktisat Üzerine Notlar”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı 5, s. 97-108.
- JEANNIERE, Abdel (1994), “Modernite Nedir?”, Çeviren: Nilgün Tural Küçük, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen: Mehmet Küçük, s. 15-26, Vadi Yayınları, Ankara.
- JOHNSON, Paul (2001) **Yahudi Tarihi**, Çeviren: Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- KAHNEMAN, Daniel and Amos Tvesky (1979), “Propect Theory: An Anlysis of Desicion Under Risk”, **Econometrica**, Vol.47, No.2, s.263-292.
- KALE, Nesrin (2002), “Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru”, **Doğu Batı Dergisi**, S.19, s.29-51, -Yeni Düşünce Hareketleri II-, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Ankara.
- KANAR, Mehmet (2010), Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Derin Yayınları, No: 66, İstanbul.

- KAPU, Hüsnü ve Meryem Aybas (2009), “Yahudi, Hıristiyan ve İslam Geleneklerinde İş Ahlakına Bakış: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **Kafkas Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 1, s: 73-94
- KARABINAR, Selahattin (2005), **Kültür ve Muhasebe Etkileşimi Açısından Muhasebe İklimi Muhasebeye Kültürel Bakışlar**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- KARABINAR, Selahattin, (2009) **Genel Muhasebe**, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- KARAKAYA, Abdullah (2001) “Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Bilim Haftası Etkinlikleri**, Zonguldak.
- KARAKAYA, Abdullah (2002), “Emniyet Mensuplarının Demografik Özellikleri ile Stres Faktörleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, **Teknoloji Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Karabük Teknik Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 1-2, s: 71-81, Zonguldak.
- KARAKOÇ, Sezai (2003), **İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, Diriliş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
- KAUFMAN, Francine ve Josy Eisenberg (1987), Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik Çeviren: Mehmet Aydın, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, s: 262-283, Ankara.
- KAYAOĞLU, İsmet (1985), “İslam’da Adalet Mefhumu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, s: 201-206, Ankara.
- KAZGAN, Gülten(2006), **İktisadi Düşünce Tarihi veya Politik İktisadın Evrimi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- KEHRER, Günter (2007), “Din ve Ekonomi”, Editörler: AKTAY, Yasin ve M. Emin Köktaş, **Din Sosyolojisi**, Vadi Yayınları, Ankara.
- KIZILÇELİK, Sezgin (1996), **Postmodernizm Dedikleri**, Saray Kitabevi, İzmir.

- KIZILKAYA, Ertuğrul (2003), **Thorstein B. Veblen’ in İktisat Düşüncesinde Metafizik Değer Yargılarının İzleri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, Cilt 3, Sayı II, 89-100.
- KİTAB-I MUKADDES, (2009) Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- KOCADAŞ, Bekir (2005), “Kültür ve Medya”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science of the Turkish World)-Bilig**, Sayı:34.
- KOÇEL, Tamer (2010), **İşletme Yöneticiliği**, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- KOYUNCU, Zeynep Alkan (2006), **Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’ı Kerim’de Ortak Ahlâki İlkeler**, Ankara Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimleri ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KÖSE, Murtaza (2006), **İslam Hukukunda Anonim Ortaklıklar**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul.
- KUHN, Thomas (1970), **The Structure of Scientific Revaluations**, The University of Chicago Press, Chicago
- KUR’AN-I KERİM,(2005) Meal: Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- KURT, Abdurrahman (2010) “Sosyo-Ekonomik Dengenin Oluşumunda İslam’ın Rolü”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, ss: 1-19, Bursa.
- KÜÇÜK, Abdurrahman ve Günay Tümer (2002), **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara.
- KÜTÜB-İ SİTTE, (1993) Çeviren: İbrahim Canan, Akçağ Yayınları, Ankara.
- LEHMAN, Glen (2004), “Accounting, Accountability, and Religion: Charles Taylor’s Catholic Modernity and the Malaise of a Disenchanted World”, **Accounting and the Public Interest**, Vol. 4, pp. 43-61.

- LEWIS, Bernard (2006), **Ortadoğu**, Çeviren: Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- MANIES, Lauren A. (1994), “The Role of Behavioral Accounting Research in Financial Accounting Standard Setting” **Behavioral Research in Accounting**, March 1994, s:204-205.
- MARDİN, Şerif (2007), **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARSHALL, Gordon (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- MCKERNAN, John Francis ve Katarzyna Kosmola (2004), McKernan, J.F. and Kosmala, M.K. (2004), “Accounting, love and justice”, **Accounting, Auditing and Accountability Journal**, Vol. 17 No. 3, pp. 327-360.
- MCKERNAN, John Francis ve Katarzyna Kosmola (2007), “Doing the Truth: Religion-Deconstruction- Justice, and Accounting”, **Accounting, Auditing and Accountability Journal**, Vol. 20, No: 5, pp: 729-764.
- MERİÇ, Cemil (1986), **Kültürden İrfana**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- MUTLU, Esin Can (1999), **Uluslar arası İşletmecilik**, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- NİRUN, Nihat ve Cihat Özönder (1990), “Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Adetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler”, **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 46 s: 251-264, Ankara.
- NİŞANYAN, Sevan (2010), **Sözlerin Soyağacı-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Everest Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- OKUMUŞ, Ejder (2007), “Modernleşme, Sekülerleşme ve Din”, KHUKA Kamu Hukuku Arşivi, Yıl: 10, Mart, s: 1-22.
- OTAR, İsmail (1995), “Muhasebenin Dünü”, **Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konularından Geleceğine Bakış, Muhasebenin 500. Yılı Sempozyum**

Kitabı, Editörler: Oya Yıldırım, Ayşen Dalgeç ve Erdal Özkol, TÜRMÖB Yayınları No: 23, Ankara.

OUCHI, William (1989), **Teori Z**, İlgı Yayınevi, İstanbul

OXFORDDICTIONARY, http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0690700#m_en_gb0690700 E.T: 21.01.2011

OZANKAYA, Özer (1984), **Toplumbilimine Giriş**, S Yayınları, Ankara

ÖLÇER, Ferit ve Musa Şanal (2007), “İşletmelerde Entelektüel Sermaye Yönetimi” **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, s:479-500.

ÖNDER, İzzettin (2001), “İktisat Eğitiminin Niteliği”, **İktisat Dergisi**, Sayı 415, s.12.

ÖZBİLEN, Şevki (2003), Globalizm Hegemonyası ve Global Demokrasi, **Finans Dünyası**, Sayı:161, Mayıs

ÖZEL, Mustafa (1995), **Devlet ve Ekonomi**, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÖZEL, Mustafa (1996), **İstikbal Köklerdedir**, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÖZEL, Mustafa (1998), **Birey, Burjuva ve Zengin**, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÖZSOY, İsmail (2009), “İktisadi Adamdan Toplum Adamına”, **Bilig**, Sayı:48, s: 177-206

PAZARLI, Osman (1980), **İslam’da Ahlak**, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.

RAJU, P.T , Wing-tsit Chan, Joseph M. Kitagawa ve İsmail R. Faruki (2002), **Asya Dinleri**, Çeviren: Abdullah Davudoğlu, İnkılab Yayınları, İstanbul.

RAHMAN, Fazl ur (2007), **Ana Konularıyla Kuran**, Çeviren: Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

RICE, Gillian (1999), “Islamic Ethics and the Implications for Business”, **Journal of Business Ethics**, 18, 345-358, Kluwer Academic Publishers, Netherlands.

- ROXAS, Maria L., Jane Y. Stonback ve Patricia S. Tulin (1999), “Kültür ve Muhasebe Değerleri: Hofstede ve Trompenaars”, Çeviren: Müge Saltoğlu, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 1, s: 58-64
- SANDER, Oral (2010), **Siyasi Tarih- İlk Çağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SARIÇAM, İbrahim (1997), **Emevi- Haşimi İlişkileri**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem (2008), **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- SAYLI, Hasan(2008), “Geleneksel Yönetim Paradigmasının Sınırlayıcı Alanlarına Karşı Post-Modern Yönetim Paradigmasının Geliştirici Alanları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, Afyon.
- SCHEIN Edgar H. (1990) “Organizational Culture” (Ed), **American Psychologist Published**, Vol. 45, No. 2, s.109-119.
- SCHUMACHER Ernst Friedrich (1999), **Hayırlı Ekonomi**, Çeviren: Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul.
- SEZEN, Yümni (1998), **Sosyoloji Açısından Din-Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No:22, İstanbul.
- SİĞRI, Ünsal (2006), “Japonların Kültürel Özellikleri Bağlamında; Yönetimsel, Ekonomik ve Sosyal Süreçlerinin Analizi, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:5 Sayı:9 Bahar 2006/1 s.29-47
- SOMBART, Werner (2005) **Kapitalizm ve Yahudiler**, Çeviren: Sabri Gürses, İleri Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

- SUGDEN, Chris (2003), “Social Accounting for Christian Social Organizations”, **Transformation: An International Journal of Holistic Mission Studies**, No: 20, s: 176-178.
- SULAIMAN, Maliah ve Roger Willett (2001) Islam, Economic Rationalism and Accounting, **The American Journal of Islamic Social Sciences**, Vol. 18 (2). <http://www.kantakji.com/fiqh/files/accountancy/economicrationalism.pdf> E.T: 30.09.2010.
- ŞIK, Zeynep (2006), **Kur’an’ da Hesap Kavramı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri ABD, Erzurum.
- ŞİMŞEK, Hasan (1997), **21. Yüzyılın Eşiğinde Paradigmalar Savaşı, Kaostaki Türkiye**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- ŞİMŞEK, M. Şerif, Tahir Akgemci ve Adnan Çelik (2001), **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ŞİMŞEK, Salih ve Şükrü Cicioğlu (2006), “İktisat Eğitiminde Temel Sorunlar ve Öneriler”, **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt 20, Sayı 3, s.17-29.
- TALEB, Nassim N. (2007), **Siyah Kuğu (Olasıksız Görünenin Etkisi)**, Çeviren: Nazan Arıbaş, Varlık Yayınları, İstanbul.
- TEKİNALP, Şermin (2005), “Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük”, **Journal of İstanbul Kültür University**, Cilt: 3, Sayı: 1, s: 75-87, İstanbul.
- TEPPERMAN, Lorne ve Michael Rosenberg (1995), **Macro/Micro : A Brief Introduction to Sociology**, 2. Baskı, Scarborough, Ontario, Prentice-Hall Canada Inc.
- TOFFLER, Alvin (1992), **“Yeni Güçler Yeni Şoklar”**, Altın Kitaplar, İstanbul.
- TOLAN, Barlas (1996) **Toplum Bilimlerine Giriş**, 4. Baskı, Murat-Adım Yayıncılık, Ankara

TORUN, İshak (2002), “Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak” **C. Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, Sivas.

TOSUN, Kemal (1990), **Yönetim ve İşletme Politikası**, Cilt:1, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul

TOSUNER, Mehmet ve İhsan Cemil DEMİR (2009), “Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri” **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, s: 1-15, Isparta.

TURAN, Ömer (2004), **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Yeni Şafak Kültür Hizmetleri Yayınevi, İstanbul.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü,21.01.2011 (<http://tdkterim.gov.tr/bts>)

USUL, Hayrettin (2005), **Modern Yönetim Muhasebesi Anlayışına Post-Modern Bir Yaklaşım**, Review of Social, Economic and Business Studies, Vol 5/6 415-435

USUL, Hayrettin (2006), **Mental Muhasebe-Rasyonalite ve Mantık Yanılgıları**, SOBE, 2006.

USUL, Hayrettin (2007), **Davranışsal Muhasebe**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara

UYGUR, Nermi (1996), **Kültür Kuramı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

WEBER, Max (1997), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çeviren: Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul.

VEDA HUTBESİ, T.C Diyanet İşleri Başkanlığı,
<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/hutbe/vedahutbesi.asp> _E.T: 24.12.2011

YALÇINKAYA, Timuçin ve Esin Özsoy (2003), “Risk Toplumu: Bilgi Toplumunun Evriminde Yeni Boyut”, **Uluslar arası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F, Kocaeli

YAMEY, Basil S. (1949), “Scientific Bookkeeping and the Rise of Capitalism”, **Economic History Rewiev**, New Series, Vol. 1, No. 2-3, pp. 99-113.

YAO, Souchou (2007), **Konfüçyen Kapitalizm Çin Girişimciliği: Söylem, Uygulama ve Efsane**, Çeviren: Zehra Savan Küre Yayınları, İstanbul.

YAZICI, Mehmet (1995), **Tek Vergi Düzeni Artık Varlık Vergisi**, Yayılım Matbaası, İstanbul.

YAZICI, Mehmet (1999), **Faiz**, Yayılım Matbaası, İstanbul.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (1992), **Hak Dini, Kur'an Dili Tefsiri**, Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Cilt: 2, s: 258-265, Azim Dağıtım, İstanbul.

YEŞİL, Salih (2009), “Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zekâ”, **KMU İİBF Dergisi**, Yıl: 11 Sayı: 16, Haziran, s: 100-131.

YILDIRIM, Suat (1996) **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, Nil Yayınları, İstanbul.

ZAID, Omar Abdullah (2004) “Accounting Procedures and Recording Procedures in the Early Islamic State”, **Accounting Historians Journal** Vol 31, No 2.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudilik>-Erişim Tarihi: 14.07.2011

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Konfucyusculuk> Erişim Tarihi: 30. 11. 2011

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Hinduizm> Erişim Tarihi: 30.11.2011

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Budizm> Erişim Tarihi: 30.11.2011

<http://www.geert-hofstede.com>-Erişim Tarihi: 10.01.2011

http://en.wikipedia.org/wiki/Pratica_della_mercatura- Erişim tarihi: 30.11.2011

http://tr.wikipedia.org/wiki/Yin_ile_Yang Erişim Tarihi: 02.01.2012

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Belit> Erişim Tarihi: 21.03.2012

<http://www.wku.edu/~jack.hall/postulates.html> Erişim Tarihi: 21.03.2012

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f787ab0b3e1a8.57560258 Erişim Tarihi: 21.03.2012

ÖZGEÇMİŞ

Sema ÜLKÜ 31.05.1984 tarihinde İstanbul Kadıköy’de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamlamıştır. 2002 yılında Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünü kazanmış ve 2006 yılında buradan mezun olmuştur. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Programına girmiş ve 2008 yılında yüksek lisansını “KOBİ’ ler için UFRS Setinin Meslek Mensupları Tarafından Algılanışı ve Muhasebe Mesleğine Muhtemel Etkileri (İstanbul Örneği)” isimli tezi ile tamamlamış ve aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı’nda Doktora öğrenimine başlamıştır. 2009 yılında Düzce Üniversitesi Çilimli Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümüne Öğretim Görevlisi olarak atanmış olup halen bu görevini sürdürmektedir.